

Oz D. N.
37 r. 893
ГПБ Уэ.

I. M. BOQIDANOV, Ş. L. KANTOR, A. E. KOROLKOV

ARİFMETİKA MƏSELELERİNİN ÇYJNAQY

ŞALASAVATLYLAR MEKTEBİ UŞYN

*Originalın RSFSR Narkomprosı, avdarmasın
QQASSR Narkomprosı tastaqlağan*

EKİŇŞİ BASYLUV

N² $\frac{9}{3}$

MƏMLEKET
OQUV-PEDAGOGİKA KİTAP BASPASY
MOSKVA ★ 1937

ОПИСАНО

Uzunluğun metr ölçəvleri.

1 kilometr (km) = 1000 metrge (m)

1 m = 10 detsimetrge (dm) = 100 santimetrge (sm) = 1000 millimetrge (mm)

1 dm = 10 sm = 100 mm

1 sm = 10 mm

Salmaqlığın metr ölçəvleri.

1 tonna (t) = 10 sentnerge (s) = 1000 kilogramqa (kg)

1 s = 100 kg .

1 kg = 1000 gramqa (g)

Suyuq həm esilmə denələrdin metr ölçəvleri.

1 gektolitr (gl) = 10 dekalitrge (dkl) = 100 litrge (l)

1 dkl = 10 l

Majdanlardın metr ölçəvleri.

1 kv. kilometr (km^2) = 100 gektarqa (ga) = 10000 arqa (a) = 1000 000 kv. m (m^2)

1 ga = 100 a = 10000 m^2

1 a = 100 m^2

1 m^2 = 100 dm^2 = 10000 sm^2 = 1000000 mm^2

1 dm^2 = 100 sm^2 = 10 000 mm^2

1 sm^2 = 100 mm^2

Qaramnın metr ölçəvleri.

1 kub m (m^3) = 1000 kub dm (dm^3)

1 dm^3 = 1000 kub sm (sm^3)

1 sm^3 = 1000 kub mm (mm^3)

BYTIN SANLAR.

Bytin sanlardy nomerlev.

Bestaıvaly hem altıtaıvaly sanlar.

San on taıva menen azıladı: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0. Bul taıvalar **syırlar** dep ataladı.

Birlikten toıyzqa ekemgi gyllen sanlar bir syır menen, bir taıva menen azıladı. Bundaj sanlar **birtaıvaly sanlar** dep ataladı.

10 sanı eki syır menen azıladı. Eki syır menen azılqan sanlar **ekitaıvaly sanlar** dep ataladı.

10 sanındaqı onnan birinşı orında qoıılqan 0 syıı 10 sanında aıyıt birlikler oıılqın kersetedi.

1. 30 sanındaqı neli neni kersetedi? 40 sanında neni kersetedi?

2. Sanda onnan birinşı orında turqan syır neni kersetedi? Sanda on aqtan ekinşı orında turqan syır neni kersetedi?

100 sanı uı syır menen azıladı. Uı syır menen azılqan sanlar **uıtaıvaly sanlar** dep ataladı.

100 sanında onnan birinşı qoıılqan neli, 100 sanında aıyıt birliklerdin oıılqın kersetedi; onnan ekinşı neli — 100 sanında aıyıt onlıqlardın oıılqın kersetedi.

3. 100 sanında onnan uıınşı orında turqan 1 syıı neni kersetedi?

4. 584 sanında qanıa aıyıt birlikler, qanıa aıyıt onlıqlar hem qanıa aıyıt çyzlikler var?

5. Egerde on çaqьna nөл qoьlsa, 2 sьrь qoьlsa, eki nөл qoьlsa, 4 sьrьnьң әhmijeti qalaj өзgeredi?

6. 27 sanьnda, egerde 2 menen 7 sьrьnьң ornьn almas-tyrьp qoьlsa, ol sьrlardьң әhmijeti qalaj өзgeredi?

Sanda aьp turqan ornьna qarap bir sьrdьң hәр qьjь әhmijeti voladь. Mьsalь, 444 sanьnda on çaqtaqь birinši sьr 4 birlikti kersetedi, ekinšisi — 4 onьqtь, al ušinšisi — 4 қyzlikti kersetedi. Birlikler, onьqlar, қyzlikler sanlardьң qatar-larь dep ataladь.

7. Uštaqьvalь sannьң qatarlarьn tәrtibi menen atanlar.

8. Ekitanqьvalь sannьң qatarlarьn tәrtibi menen atanlar.

9. Sanda onьqlar qaj orьnda turadь? Birlikler qaj orьnda? Қyzlikler qaj orьnda turadь?

10. 574, 650, 180 sanlarьnьң hәр qajsьlarьnda qanša қyzlikler, onьң ystine qanša onьqlar hәм olardan basqa qanša birlikler var?

11. 790 sanьnda birliktiң ornьna qoььlqan nөл neni kersetedi?

12. 609, 704, 902 sanlarьnьң hәр qajsьnda qanša қyzlikler, onьң ystine qanša onьqlar hәм olardan basqa qanša birlikler var?

13. 507 sanьnda onьqlardьң ornьna qoььlqan nөл neni kersetedi?

14. Uş қyzlikten hәм segiz onьqtan bolqan; altь қyzlikten hәм toqьz birlikten bolqan; segiz қyzlikten hәм bes birlikten bolqan; toqьz қyzlikten bolqan sandь sьrlar menen қazьqlar. Bul sanlarda qandaj qatarlardьң ornьna nөller qoььlqan?

15. 5 onьqtan, 3 қyzlikten hәм 4 onьqtan bolqan sanda birliktiң ornьna qandaj sьrdь qoьuv kerek?

16. 2 қyzlikten hәм 4 birlikten bolqan sanda onьqlar-dьң ornьna qandaj sьrdь qoьuv kerek?

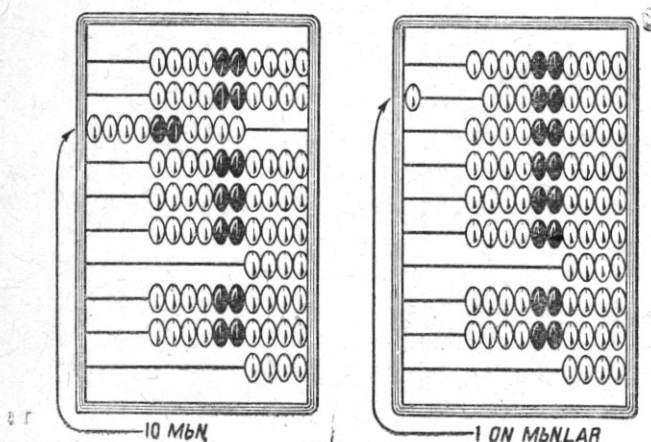
Egerde sanda qaj qatardьң volsa da aьььm birlikleri volmasa, onьң ornьna nөл qoььladь. Mьsalь, 404 sa-

23. 3089, 3607, 8070, 9003, 3080, 8004 sanlarynyň hær qajсында qanşa myňlyq, qanşa aýgym çyzlikler, aýgym onlyqlar häm aýgym birlikler bar? Nöller qajsy qatarlaryň ornyna qoýlyqan häm hær bir nöl neni kersetedi?

24. 9 myňlyq häm 6 birlikten bolqan sanda çyzlik häm onlyq ornyna qandaj syfrlar qojuv gerek? Bul sandy çazyqlar.

25. 2 çyzlik häm 7 birlikten bolqan sanda nöldi qaj qatarlaryň ornyna qojuv gerek? 3 myňlyq häm 9 onlyqtan bolqan sanda nöldi qaj ornynqa qojuv gerek? Bul sanlary çazyqlar.

26. Şotqa 9 myndy salyp häm oqan 1 myň qosylsa 10 myň bolady, jamaşa 1 on myňlyq.

2 nşi syvret.

10 000 sanı bes syfr menen çazylady. Bes syfr menen çazylqan sanlar **bestanbalı sanlar** dep atalady.

27. 10 000 sanda onnan birinşi ornynqa qoýlyqan nöl neni kersetedi? Ekinşi ornynqa qoýlyqan nöl, yşinşi ornynqa qoýlyqan nöl; tertinşi ornynqa qoýlyqan nöl neni kersetedi?

28. Onnan solnqa qaraj sanaqanda sanda on myňlyq qaj ornynnda turady?

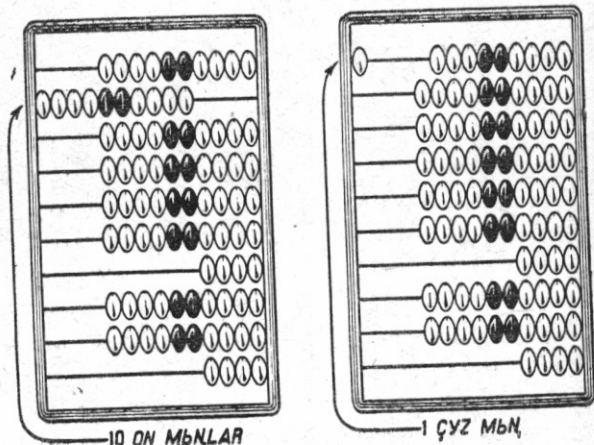
29. On myňlyqlar sanynyň qaj qataryn qurajdy?

30. Myňa sanlary oqyp şyqyqlar: 64075, 89302, 53790, 48 300, 79 490, 37 200, 43 009, 90060, 70003, 65080, 75405, 39090. Bul sanlarda nöller qaj qatar ornyna qoýlyqan?

31. Sıfırlar menen çazılsın: çetpis yş mñ eki çyz otız segiz; alrıs mñ çeti çyz alrıs; toqsan mñ çyz segiz; elli mñ yş; qırq mñ elli; elli çeti mñ toqır; toqsan yş mñ altı çyz.

32. 7 on mñlıq 5 çyzlık hñm 8 birlik bolqan; 1 on mñlıq 5 bir mñlıq 4 onlıq hñm 9 birlik bolqan; 5 on mñlıq hñm 7 onlıq bolqan; 8 on mñlıq hñm 2 birlik bolqan sanlarda çazılqar. Bul sanlarda qaj qatarlar ornına nñler qojıladı?

33. Şotqa 9 on mñlıqtı salır hñm oqıan 1 on mñlıq qossaq, 10 on mñlıq jamasa 1 çyz mñlıq boladı.

3 nşı syvret.

100 000 sanı altı sıfır menen çazıladı. Altı sıfır menen çazılqan sanlar **altıtanbalı sanlar** dep ataladı.

34. Onnan solıqa sanaqanda çyz mñlıq san qaj ortında turadı?

35. Sannın qaj qatarı çyz mñlıq boladı?

36. Şotqa 6 çyz mñlıqtı salajır, oqıan 3 on mñlıqtı qosaır, onnan kejin 7 bir mñlıqtı, 4 çyzlikti, 2 onlıqtı hñm 9 birlikti qosaır. Şıqqan sandı oqır qaranlar.

37. Şotqa 9 çyz mñlıqtı salajır, oqıan 4 on mñlıqtı qosaır, onnan kejin 8 onlıqtı qosaır. Şıqqan sandı oqınlar.

38. Мына санларды оқыңлар:

963 827	987 480	436 800	540 000
302 407	345 009	600 008	300 409
300 900	706 004	117 019	909 019

39. 3 сүз мыңдық 9 бір мыңдық 7 сүзлік һәм 2 birlik-тен болған; 8 сүз мыңдық 5 сүзлік һәм 9 birlikтен болған; 5 сүз мыңдық 3 мыңдық һәм 8 birlikтен болған; 9 сүз мыңдық һәм 3 onлықтан болған санларды җазыңлар.

40. Мына санларды сифрлар менен җазыңлар: уш сүз елли сегиз мың төрт сүз җигирма тоқыз; алты сүз отыз мың сегиз сүз алпыс; бес сүз мың алты сүз; уш сүз мың сегиз; төрт сүз алты мың тоқыз; бес сүз тоқыз мың он уш.

Һәр бир уш қатар, оннан солақ санақанда, санның классын қурайды. Биринші, екінші һәм үшінші қатар birlikler классын қурайды; төртінші, бесінші һәм алтыншы қатар мыңдықлар классын қурайды.

Санларды сифрлар менен җазоқанда, егер төрт қатardan артық болса, онда биринші класс екінші кластан кишілев аралықпенен аяғылады; 570 840.

41. Қатар тоғына җазылаған санларды оқыңлар.

Мыңдықлар классы			Бірліктер классы		
Қатарлар					
6 Сызліктер	5 Ондықтар	4 Бірліктер	3 Сызліктер	2 Ондықтар	1 Бірліктер
	7	3	2	5	4
	8	0	5	0	3
3	5	7	8	2	9
8	0	6	0	9	0
3	4	5	6	7	8
9	9	0	0	0	2
4	9	2	0	8	0
6	0	0	3	0	7

42. Onnan soloqa qaraj sanaqanda çyzlikler qaj orında? On mьnьqlar qaj orında? bir mьnьqlar qaj orında? çyz mьnьqlar qaj orında turadь?

43. 2 on mьnьlьq 8 mьnьlьq 4 çyzlik 7 onlьq hьm 4 birlikten bolьan sandь çazyqlar hьm oqьqlar; 4 çyz mьnьlьq 6 mьnьlьq hьm 8 birlikten bolьan; 9 çyz mьnьlьq 3 çyzlik hьm 5 birlikten bolьan sanlardь çazyqlar hьm oqьqlar.

44. Mьna sanlarda hьr qatardьn neşe birliги var: 370890, 30040, 409008, 50006, 800007?

45. Onlьqta qanşa birlik var? Çyzlikte qanşa onlьq var? Mьnьlьqta qanşa çyzlik var?

On birlik onlьq boladь, on onlьq—çyzlik boladь, on çyzlik—mьnьlьq boladь hьm t. t., mьnisi hьr bir çoqarь qatar birliги qonşь tьmen qatar birliklerdin onьnan boladь. Sanavdьn bundaj sistemasy sanavdьn onlьq sistemasy dep ataladь.

Ylken sanlar.

Egerde 900 mьnьqa 100 mьndь qossaқ, 1000 mьn, jama 1 million boladь.

1 million syfr menen ылај çazyладь: 1 000 000.

46. Egerde 700 000 qa 300 000 dь qossaқ qanşa voladь? Egerde 400 000 qa 600 000 dь qossaқ qanşa voladь?

47. Millionda qanşa mьn var?

48. Mьna sanlardь oqьqlar:

9 000 000, 3 000 000,

7 000 000, 6 000 000.

49. Mьna sanlardь syfr menen çazyqlar: 5 million, 7 million, 4 million.

50. 7 milliondь çazuv uşьn, 7 syfrьnьn qaptalьna neşe nel çazuv kerek?

51. Мына санларды оқыңлар:

30 000 000	20 000 000
10 000 000	80 000 000
87 000 000	200 000 000
304 000 000	

52. Мына санларды сәйр менен жазыңлар: 25 million, 70 million, 34 million, 400 million, 608 million, 200 million, 250 million, 902 million.

53. Bir millionлықлар, он millionлықлар, жүз millionлықлар сан ішінде оң қолдан солға қарап нешеңсі орында тұрад?

Жетінші, сегізінші һәм тоқызыншы қатарлар **millionlar** класын қурайды.

54. Birlikler класының қатарларын, мыңлықлар класының қатарларын, миллионлықлар класының қатарларын атаңлар.

55. Мына санларды оқыңлар:

8 050 060	80 740 080
7 009 065	103 004 560
18 000 076	40 000 567
3 020 004	70 050 008
90 506 070	8 000 004
508 039 200	90 007 006
40 000 070	14 000 085
600 001 000	21 301 333

56. Таблицидағы санларды оқыңлар:

СССР да профсоюз ақзаларының саны.

Жылы	Саны
1922	4546100
1925	7846800
1928	10994600
1933	19046300

57. Tablitsanın sanların oqınlar:

SSSR qalblarının sostavı.

Qalbların klasları	Mın adam esavı menen sanı		
	1918 ç.	1928 ç.	1934 ç. (1 nıı janvar)
I. Proletariat (ravoşlar häm qızmetkerler) . . .	23 300 000	26 343 000	47 118 000
Sonıı işinde:			
A. Industrial proletariat häm qızmetkerler	17 300 000	24 124 000	41 751 000
B. Avıl qoçalıq proletariaty	6 000 000	2 219 000	5 367 000
II. Kolhozşylar häm kooperativlesken majda önermentler häm kustarlar . .	çoq edi	4 406 000	77 037 000
III. Çekke dijqanlar (kulaksız) häm kooperativlespegen mijnetkeşler: kustarlar häm önermentler .	90 700 000	111 131 000	37 902 000
IV. Burçuazija (pomeşikler, iri häm majda qala burçuazijası, savdagerler häm kulaklar)	22 100 000	6 801 000	174 000
Sonıı işinde:			
Kulaklar	17 100 000	5 618 000	149 000
V. Basqa qalblar (oquvşylar, armija, pensionerler häm basqalar)	3 200 000	3 671 000	5 769 000
Barlıq qalblar . .	139 300 000	152 352 000	168 000 000

Sanıı çazojanda mınav jadtı bolsın: Sannın çazyluvı en çozarof klastan baslanadı. Hər klas-
tın uş sıfır boluvqa tijis (bul en çozarof klas-
tan basqa klaslarda. En çozarof klastın uşten
kem sıfır da voladı). Egerde san oqlıqan vaqıtta,
onıı qandajda bolsa bir tømengi qatarı atalma-
qan bolsa, onıı orıına nöl qojyladı, egerde qandaj
da bolsa bir tømengi klası atalmaqan bolsa, onıı
orıına uş nöl qojyladı.

58. Мәна санларды сәфрлар менен җазыңлар: отыз җети million җыз он сегиз мың тоқызҗыз сексен төрт; екіҗыз җығқ уш million бесҗыз тоқсан екі мың алтыҗыз elli бир.

59. Таблисаньн санларьн сәфрлар менен җазыңлар:

1931 нәи җылы баслы европа ellsриниң қалқы.

Ellerdiң atь	Qalqьnьn sanь
SSSR	җыз алрыс бир million җығқ мың
Germanija	Алрыс төрт million җыз мың
Anglija	Ғығқ бес million тоқыз җыз мың
Fransija	Ғығқ бир million сегиз җыз мың
Italija	Ғығқ бир million җыз мың

60. Egerde 900 millionqa 100 milliondy qossaқ qanша bolady?

900 million + 100 million = 1 000 million, jamasa 1 milliard bolady.

1 milliard sьr менен ылај җазылады: 1 000 000 000.

61. Milliардта қанша million bolady?

62. Egerde 600 millionqa 400 milliondy qossaқ qanша bolady?

63. Egerde 300 millionqa 700 milliondy qossaқ qanша bolady?

64. Мәна санларды оқыңлар: 2 000 000 000, 6 000 000 000, 3 000 000 000, 7 000 000 000, 4 000 000 000, 8 000 000 000.

65. Мәна санларды сәфрлар менен җазыңлар: 5 milliard, 8 milliard, 9 milliard.

66. 7 milliardty җазув ушын 7 сәфрынын қарталына қаншelli нел қожув керек?

67. Мәна санларды оқыңлар:

40 000 000 000	16 000 000 000	250 000 000 000
70 000 000 000	600 000 000 000	501 000 000 000
30 000 000 000	725 000 000 000	804 000 000 000

68. Bir milliardlyqlar, on milliardlyqlar sanda оң qoldan soloqa qarap nešenши орында turady?

Опыңш, онбиринши һәм oneкинши qatarlar milliardlar klasyн qurajdy.

69. Milliardta qanşa mьnьbьq var?

70. Milliardta qanşa cьzlik var?

71. Millionda qanşa cьzlik var?

72. Qatar toьna cьzьloqan sanlardь oqьnlar.

Milliardlar klass (mlrd.)			Millionlar klass (mln.)			Mьnlar klass (mьn.)		Birlikler klass			
Qatarlar											
12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
цызликтер	оньqlar	бирликтер	цызликтер	оньqlar	бирликтер	цызликтер	оньqlar	бирликтер	цызликтер	оньqlar	бирликтер
4	6 0	7 0 5		4	0	7	0	3	2	0	0
			5	0	9	0	8	0	4	6	
			0	3	2	0	7	0	9	0	5
			0	4	0	0	9	0	0	3	
			0	3	9	0	0	8	0	1	9

73. Birlikler klasьnan baslap milliardlar klasьna şekem gьllьn klaslardь tьrtivi voььnşa atanlar.

74. Milliardlar klasьnan baslap birlikler klasьna şekem kerі tьrtip penen gьllьn klaslardь atanlar.

75. Hьr bir klasta qanşa qatarlar var? Bul qatardь atanlar.

76. Onnan solqa qaraj sanaqanda sanda millionlar bir-ligi qaj oььnda turadь? on mьnьqlar qaj oььnda? cьz mil-liardьqlar qaj oььnda? cьz mьnьqlar qaj oььnda? on milli-onьqlar qaj oььnda? milliard birlikleri qaj oььnda? mьn bir-likleri qaj oььnda? millionlar cьzligi? onьqlarь? milliardlar onьqlarь? birlikleri qaj oььnda turadь?

77. Egerde cьoqarqь qatarь cьz mьnьqlar bolsa, san qanşa sьfrlar menen cьzьloqan? On millionьq bolsa, birlikler, on milliardlar, cьz millionlar, cьzlikler, mьnьq birlikleri, onьqlarь, bir milliardьq bolsa, bir millionьq bolsa, on mьnьq bolsa, cьz milliardьq bolsa qanşa sьfrlar menen cьzьloqan?

78. Egerde san cети sьfr menen cьzьloqan bolsa, eь cьo-qarqь qatar qalaj dep ataladь hьm ol qaj klastan? Uş sьfr

menen çazyloqan bolsa; toqyz syfr menen çazyloqan bolsa; bes syfr menen çazyloqan bolsa; bir syfr menen çazyloqan bolsa; on syfr menen çazyloqan bolsa; altı syfr menen çazyloqan bolsa; onbir syfr menen çazyloqan bolsa; eñ çoqarqy qatarı qalaj dep atalady hem ol qaj klas?

79. Мына sanlardı oqynlar: 25 678, 564 725, 965 492, 5756 453, 38 118 295, 145 261 852, 3 752 455 821, 25 483 964 328, 297 161 328 184.

80. Мына sanlardı oqynlar: 70 000, 908 405, 7 400 809, 10 850 309, 350 905 408, 8 504 208 600, 90 500 901 200, 700 400 800 600.

81. Мына sanlardı oqynlar: 90 070, 800 040, 4 050 080, 70 060 007, 800 002 080, 9 060 004 070, 50 008 060 007, 400 060 004 050.

82. Tavlitıanyn sanlaryn oqynlar:

SSSR dın 1935 ıyldaqy doxodlary hem ıyqynlary.

Doxodlar smetasy		ıyqynlar smetasy	
Doxodlaryn atlary	som	ıyqynlaryn atlary	som
Çemijetlestirilgen qoçalıqtan	57 090 251 000	Qalby qoçalıqına	35 156 891 000
Qalby qarçysyn toplavdan .	5 732 750 000	Sotskult. ke-reklerine	4 804 312 000
Basqa doxodlar	3 077 550 000	El qorqav hem vasqaruv isine .	8 152 500 000
Barlyq	65 900 551 000	Mamleket zıjonyına	1 815 000 000
		Çergilikli byd-çetke verilgeni .	8 977 256 000
		Basqa ıyqynlar	6 494 592 000
		Mamleketlik rezerv	500 000 000
		Barlyq	65 900 551 000

83. Мына санларды оқыңлар: 5 000 600, 80 000 070, 600 000 007, 9 000 600 008, 50 300 000 040, 400 000 007 000, 700 000 080 000.

84. Мына санларды сұфрлар менен җазыңлар: бес миллиард җыз елли сегиз миллион алтыҗыз җырыҗ тоҗыз мың екиҗыз сексен җети; җыз онбес миллиард алтыҗыз отыз төрт миллион еки җыз җырыҗ җети мың бесҗыз тоҗсан бир; уш миллиард җырыҗ миллион бес мың; тоҗсан миллиард уш миллион алпыс мың еки; җетиҗыз миллиард җигирма миллион уш мың җетпис.

85. 2 он мыңлыҗ 8 мыңлыҗ, 4 җызлик 7 онлыҗ һәм 1 бирликтен болҗан санды; 3 миллионлыҗ 7 мыңлыҗ һәм 2 онлыҗтан болҗан санды; 56 миллионлыҗ һәм 20 мыңлыҗтан болҗан санды; 4 миллионлыҗ 7 мыңлыҗ һәм 48 birlikтен болҗан санды җазыр һәм оқыңлар.

86. Мына санларды сұфрлар менен җазыңлар: еки миллион ушҗыз; алпыс миллион җетпис; бесҗыз миллион җети; сегиз миллиард җыз мың тоҗыз; җырыҗ миллиард алтыҗыз миллион җетпис; төрт җыз миллиард җети мың; сексен миллиард отыз мың.

Үлкен санларды дөңгелеклев.

Үлкен санларды җадта тутув җыын һәм өз ара салыстырр җарав да җыын. Соньд ушын үлкен санлар дөңгелекленеди. Үлкен санлардын җалай дөңгелекленетуҗынын мысал менен көрсетеҗик:

„1934 нши җыл баһар егисиниң планы мынадаҗ еди: колхозлар һәм совхозлар — 80 204 000 га, җеккелер — 12 794 000 га; гыллани — 92 998 000 га еди“. Бул санды миллионҗа җекем дөңгелеклеҗик. 80 204 000 санын миллионҗа җекем дөңгелеклев ушын мыңлыҗлар класын һәм birlikler класын таслап һәм олардын орнына җалҗан кластың атын җазамыз, мәниси миллионлар. Сонда 80 миллион болady. Бул санды дөңгелеклегенде биз 204 000 ди тасладыҗ, мәниси миллионның җарымынан **көмрегин**. 12 794 000 ды дөңгелеклегенде 794 000 ди таслав керек болар еди, мәниси миллионның җарымынан **көвреги**, соньд ушын миллионның санын 1 миллионҗа арттырамыз һәм 13 миллион во-

ladь. 80 million sanь **kemislik** penen dөngeleklendi, 13 million sanь **artьoь** menen dөngeleklendi. **Kemislik** penen dөngeleklev, birinшi (soldan) taslanatuьn sьfr 5 ten kem bol-qanda kerek boladь, egerde bul sьfr 5 bolsa jamasa 5 ten artьq bolsa, onda **artьoь** menen dөngeleklev kerek boladь. 92998000 sanьn millionqa шekem dөngeleklejik, bunda artьoь menen dөngeleklev kerek, oьtkeni taslanatuьn sanda (998000) soldaьq birinшi sьfr 9, mənisi 5 ten artьq. Bul 93 million boladь.

87. 76548 sanьnda toльq шyzlikler qanша? Onda toльq on mьnьlьqlar qanша? bir mьnьlьqlar? onьlьqlar qanша?

88. 287495 sanьnda toльq mьnьlьq qanша? onda toльq шyzlik qanша, шyz mьnьlьq, onьlьq, on mьnьlьq qanша?

89. 890004 sanьnda toльq onьlьqlar qanша? onda toльq mьnьlьqlar qanша, шyz mьnьlьqlar, шyzlikler, on mьnьlьqlar qanша?

90. 4090070 sanьnda toльq on mьnьlьqlar qanша? Onda toльq millionlar, onьlьqlar, mьnьlьqlar, шyzlikler, шyz mьnьlьqlar qanша?

91. Tөmendegi sanlardь mьnьqa шekem dөngeleklegende, olardьn qajsьsьn kemislik penen, qajsьsьn artьoь menen dөngeleklev kerek ekenin kөrsetinler: 7428, 54706, 92592, 70369, 85629, 99499.

92. Mьna sanlardь mьnьqa шekem dөngeleklenler: 28367, 545289, 1618458, 560379189, 26784, 9557865, 475689587.

93. Mьna sanlardь millionqa шekem dөngeleklenler: 35287428, 685875000, 2899754860, 35789397865.

94. Mьna sanlardь milliardqa шekem dөngeleklenler: 28389460500, 119679952800, 689379896475.

95. Mьna sanlardь millionqa шekem dөngeleklenler: 75365 mьn, 48965 mьn, 35379857 mьn.

96. Mьna sanlardь milliardqa шekem dөngeleklev kerek: 3754 million, 65287450 mьn, 409758 million, 119785420 mьn.

97. Mьna sanlardь шyz mьnьlьqlarqa шekem dөngeleklenler: 386950, 2427765, 56387200, 1267985460.

98. Мына санларды он millionлыққа şekem дөңгелекленлер: 28375400, 147600900, 5869428000, 28351475800.

99. Мына санларды он milliardлыққа şekem дөңгелекленлер: 56785 million, 262 385 469 мың, 58 426 million, 199265385 мың, 18 385 269 752.

100. СССР да көмirdiң шығарылуы:

Ғылар	Шығарылуан тонна көмір
1928	35 808 000
1929	41 664 000
1930	46 052 000
1931	53 544 000
1932	64 406 000
1933	75 959 000
1934	93 480 000

Таблицаның санларын millionға şekem дөңгелекленлер.

101. SSR Союзның территориясы һәм қалқы:

Союзлық республикалар	Майданы квадрат километр менен	1933 нәсі қылды 1 нәсі январьға қалқының саны
РСФСР	16 499 000	105 179 000
USSR	443 000	31 902 000
BSSR	127 000	5 439 000
Азербейжан SSR	86 000	2 891 000
Грузия SSR	70 000	3 111 000
Армения SSR	30 000	1 109 000
Тыркмен SSR	444 000	1 269 000
Өзбек SSR	370 000	5 418 000
Тақик SSR	144 000	1 333 000
Қазақ SSR	2 744 000	6 797 000
Қырғыз SSR	197 000	1 302 000
СССР	221 540 000	165 749 000

Таблицаның санын дөңгелекленлер: а) қылықке, мыңлыққа şekem, в) он мыңлықларға şekem.

Bytin sanlardь qosuv.

Kevilden qosuv.

102. Kolxozda 34 sьyr hьm 45 at var. Kolxozda qanşa bas mal var?

Qosьlatuqьn sanlardь **qosьluvşylar** dep ataladь. Qosuvdan şьqqan san **qosьndь** dep ataladь.

103. Egerde bir qosьluvşь 35, al ekinşisi 56 bolsa, olardьn qosьndьsь nege teң?

104. Bir kesekte 24 m tkan var, al endi birevinde ədep-
tegiden 18 m kьbirek tkan var. Ekinşі kesekte neşе metr?

105. 75 sanьn 84 arttıruv uşьn qandaj əmel islev kerek?

106. Bir qosьluvşь 12 bolsa, al ekinşі qosьluvşь birinşiden 32 artьq bolsa, bulardьn qosьndьsь nege teң?

107. Egerde bir qosьluvşь 43 bolsa, al ekinşisi birinşiden 11 artьq bolsa, qosьndь nege teң voladь?

108. Egerde bir qosьluvşь 12 ge teң, al ekinşі qosьluvşь birinşiden 30 artьq bolsa, qosьndьlarь nege teң voladь?

109. 24 hьm 32 sanlarьn qosajьq.

24 sanьna ədep 3 onььqtь qosajьq, onnan kejin 2 birlikti qosajьq:

$$24 + 32 = 24 + 30 + 2 = 54 + 2 = 56.$$

110. 245 penen 134 sanlarьn qosьqlar:

$$245 + 134 = 245 + 100 + 30 + 4 = 345 + 30 + 4 = 375 + 4 = 379.$$

111. Kevilden şeşinler:

$$\begin{array}{llll} 24 + 15 = & 43 + 36 = & 134 + 235 = & 236 + 253 = \\ 32 + 17 = & 26 + 32 = & 645 + 152 = & 423 + 375 = \end{array}$$

112. 37 menen 23 sanlarьn qosajьq.

37 sanьna ədep 3 birlikti qosamьz, onnan kejin 2 onььqtь qosamьz:

$$37 + 23 = 37 + 3 + 20 = 40 + 20 = 60.$$

113. 246 menen 324 sanlaryn qosymlar:

$$246 + 324 = 246 + 4 + 300 + 20 = 250 + 300 + 20 = 550 + 20 = 570.$$

114. Kevilden şeşinler:

75 + 15 =	56 + 64 =	124 + 346 =	257 + 343 =
23 + 57 =	72 + 48 =	425 + 265 =	629 + 171 =
51 + 39 =	93 + 67 =	372 + 128 =	516 + 284 =
48 + 52 =	64 + 66 =	478 + 322 =	777 + 123 =

115. Egerde qosylyvşylardyň birevin 3 birlik arttýrýlsa, qosyndy qalaj özgeredi?

116. Egerde qosylyvşylardyň birevine 4 qosýlsa, qosyndy qalaj özgeredi?

117. Egerde bir qosylyvşyň 6 birlik kemitsek, qosyndy qalaj özgeredi?

118. Egerde qosylyvşylardyň birevin 2, al endi birevin 5 arttýrsaq qosyndy qalaj özgeredi?

119. Egerde bir qosylyvşyň 3 kemitsek, al birevin 4 kemitsek, qosyndy qalaj özgeredi?

120. 56 san menen 38 di qosymlar.

38 san 40 qa şekem tolyqtýramyz (38 ge 2 ni qosamyz). 56 menen 40 dy qosamyz. Şyqqan qosyndydan (96), 38 ge qosqan 2 birlikti alamyz:

$$56 + 38 = 56 + 40 - 2 = 96 - 2 = 94.$$

121. 264 penen 127 sanlaryn qosymlar:

$$264 + 127 = 264 + 130 - 3 = 394 - 3 = 391.$$

122. Kevilden şeşinler:

48 + 35 =	56 + 88 =	345 + 238 =	483 + 218 =
64 + 27 =	67 + 34 =	257 + 126 =	179 + 348 =
36 + 49 =	86 + 58 =	414 + 269 =	567 + 273 =

123. 18 venen 25 sanlaryn qosymlar. Egerde qosylyvşylardyň ornyn almastyrýp 25 venen 18 di qossaq qosyndy өзgere me?

124. 64, 18 həm 16 sanların qoşınlar.

Dəslər 64 ke 16 nı qoşır, sonnan şıqqan qoşındıqı 18 di qosuv kerek. Bunnan nətiçə özgermejdı:

$$64 + 18 + 16 = 64 = 16 + 18 = 80 + 18 = 98.$$

125. 23 + 35 + 25 sanların qoşınlar:

$$23 + 35 + 25 = 23 + 60 = 83.$$

126. Kevildən şeşinler:

52 + 26 + 18 =	29 + 47 + 71 =	31 + 18 + 49 =
36 + 27 + 23 =	34 + 73 + 27 =	57 + 38 + 62 =
38 + 45 + 22 =	25 + 38 + 75 =	84 + 43 + 16 =
37 + 56 + 43 =	36 + 24 + 58 =	38 + 112 + 56 =
54 + 28 + 36 =	54 + 42 + 46 =	65 + 187 + 35 =
93 + 38 + 42 =	28 + 68 + 52 =	89 + 464 + 36 =
74 + 23 + 46 =	58 + 61 + 19 =	54 + 87 + 246 =
29 + 48 + 52 =	67 + 79 + 33 =	98 + 76 + 224 =

Çazır qosuv.

127. Bir pişenlik toqajdan 2348 kg pişen şavıldı, al ekinşi birevinen 69 kg artıqraq şavıldı. Ekinşi toqajdan qanşelli pişen şavıloqan?

Bul məseleni şeşıvı uşnı 2348 di 69 arttırıv kerek.

Bir sandı bir neşe birlikler arttırıv uşnı qosuv əməlin oğnılav kerek, mənisi 2348 ge 69 dı qosuv kerek.

Məselenin şeşıvı vııaj çazıladı:

+ 2348	Çazır qosuvda qosıluvşılar ədette birinin as-
69	tına biri vaqana etilip çazıladı, birlikler birlik-
-----	lerdin asıtna, onlıqlar onlıqlardın asıtna həm
2417 (kg)	taqı taqıqlar solaj çazıladı.

Məselenin şeşılyvin tekserinler həm dəpterlerine çazınlar.

128. Sanlardı vaqana etip çazır mına mısallardı şeşınler; olardı şeşıvıdın durıslıqın tekserinler:

36 679 + 26 385 + 48 261 =	687 + 4 754 + 38 276 =
28 685 + 74 928 + 36 276 =	734 + 57 486 + 795 =
72 365 + 8 956 + 489 =	248 + 97 472 + 68 975 =

129. Sanlarda vaxana etip çazыр mьsallarda şeşinler:

$$68\,234 + 368 + 5\,673 =$$

$$9\,248 + 48\,267 + 968 =$$

$$428 + 67 + 8\,657 =$$

$$432\,789 + 873\,405 + 388\,907 =$$

$$900\,706 + 567\,099 + 379\,096 =$$

$$874\,005 + 75\,843 + 487 = 98\,704 + 789\,400 =$$

$$389 + 780\,964 + 4\,938 + 400\,765 + 9\,568 =$$

$$23 + 970\,689 + 498 + 964\,850 + 7\,985 =$$

130. Qalanın bir rajonında mektepler saluv uşın bir ғыlda 280 750 som çumsaloqan, ekinşi bir rajonında—320 080 som çumsaloqan, uşınşı bir rajonında—250 000 som həm ter-tinşi bir rajonında—400 500 som çumsaloqan. Pytkil tьrt ra-jonda mekteplerdi saluv uşın qanşelli aqşa çumsaloqan?

131. Çer çyzilik urьs vaqьtynda çojьtloqanlar.

Eller	Өltirildi, eldi həm qavarsьz çoqaldь	Eller	Өltirildi, eldi həm qavarsьz çoqaldь
Rosej	1 775 000	Italiya	428 000
Ullь Britaniya .	993 000	Avstriya	1 742 000
Fransiya	1 358 000	Basqa qalqan	
Germaniya . .	1 808 000	eller	957 000

Çer çyzilik urьs vaqьtynda gylləni qanşa adam өltirilgen, өlgen həm qavarsьz çoqaloqan?

132. 1913 nşi çьlь patşalь Rosejde 58 500 *km* temir ço var edi, 1932 nşi çьl SSSR da temir çol 24 691 *km* arttь. 1932 nşi çьlь temir çol qanşelli uzьn bolqan?

133. SSSR dьn hava çol qatnasьnьn uzьnlьqь 1928 nşi çьlь 11 442 *km* edi, al 1935 nşi çьl 34 167 *km* arttь. 1933 nşi çьlь hava çol qatnasь qanşelli uzьnlьqta bolqan?

134. Ajdьn birinşi çartьsьnda magazin hər qьjlь tovar-dan 76 045 somlьq tovar sattь, al ajdьn ekinşi çartьsьnda 38 266 somlьq artьq sattь. Pytkil bir ajda neşe somlьq tovar satьloqan?

Bytin sanlardь aluv.

Kevilden aluv.

135. Magazinde 98 *t* kartofel var edi; 67 *t* satyloqan. Neşe tonna kartofel qaldь?

Azajьlatuqьn san azajuvьь dep ataladь.

Альnatuqьn san альнувьь dep ataladь.

Aluvdьn nәtiçesinde şьqqan san аьрма jamasa qaldьq dep ataladь.

136. Egerde azajuvьь 148, альнувьь 50 bolsa, аьрмаşь nege тең voladь?

137. Birinşi kyni magazinde 54 *s* kartofel satyldь, ekinşi kyni 16 *s* kem satyldь. Ekinşi kynde neşe sentner kartofel satyldь?

138. Birinşi kyni magazinde 54 *s* kartofel satyloqan, al ekinşi kyni 38 *s* kartofel satyloqan. Ekinşi kynde kartofel neşe sentner kem satyldь?

139. 168 sanьn 49 kemityv uşьn qandaj әmel islev kerek?

140. 75 sanь 26 dan qanşa artьq ekenin bilyv uşьn qandaj әmel islev kerek? 39 sanь 87 sanьnan qanşelli kem ekenin bilyv uşьn qandaj әmel islev kerek?

141. Azajuvьь 85 ke тең volьp, al альнувьь onnan 40 kem bolsa, аьрма nege тең voladь?

142. Egerde azajuvьь 93 ke тең volьp, al альнувьь onnan 20 kem bolsa аьрма nege тең voladь?

143. 57 sanьnan 24 ti alajьq.

57 sanьnan әdep 2 onьqtь alamьz, al onnan kejin 4 birlikti alamьz:

$$57 - 24 = 57 - 20 - 4 = 37 - 4 = 33.$$

144. 60 sanьnan 43 ti alamьz:

$$60 - 43 = 60 - 40 - 3 = 20 - 3 = 17.$$

145. Kevildən şəşinlər:

$47 - 30 =$	$42 - 32 =$	$86 - 52 =$
$53 - 20 =$	$84 - 44 =$	$98 - 35 =$
$74 - 40 =$	$97 - 27 =$	$70 - 32 =$
$87 - 50 =$	$78 - 57 =$	$90 - 64 =$
$65 - 25 =$	$63 - 41 =$	$40 - 23 =$

146. Azajuvş 62, al alınuvş 32. Egerde azajuvşnı 5 birlik arttırsaq ajırma qalaj özgeredi?

147. Azajuvş 48, al alınuvş 13. Egerde azajuvşnı 4 birlik azajtsaq ajırma qalaj özgeredi?

148. Azajuvş 56, alınuvş 24. Egerde alınuvşnı 4 birlik kemitsek ajırma qalaj özgeredi?

149. Azajuvş 87, al alınuvş 45. Egerde alınuvşnı 2 birlik arttırsaq ajırma qalaj özgeredi?

150. Egerde alınuvşoqa 6 birlikti qossaq, ajırma qalaj özgeredi?

151. 62 sanıan 38 di alajıq:

38 di 40 qa toltıramız (alınuvşnı 2 san arttıramız) 40 dı 62 den alamız. Alınuvşnı 2 arttırıp edik, ajırma 2 kemi. Alınuvşnı nətiçesi özgermevi uşın, şıqqan ajırmaqa 2 ni qosamız:

$$62 - 38 = 62 - 40 + 2 = 22 + 2 = 24.$$

152. 189 sanıan 96 nı alajıq:

$$189 - 96 = 189 - 100 + 4 = 89 + 4 = 93.$$

153. Kevildən şəşinlər:

$64 - 38 =$	$145 - 98 =$	$277 - 96 =$	$643 - 79 =$
$85 - 49 =$	$216 - 95 =$	$245 - 89 =$	$340 - 78 =$
$62 - 58 =$	$352 - 89 =$	$320 - 95 =$	$574 - 87 =$
$43 - 27 =$	$634 - 97 =$	$454 - 88 =$	$423 - 69 =$
$76 - 48 =$	$315 - 88 =$	$465 - 98 =$	$252 - 77 =$

154. 257 sanıan 148 di alajıq.

148 di 150 ge toltıramız. Onnan kejin 151 nı məse-leni qalaj şəşken bolsaq, bunda da solaj etemiz:

$$257 - 148 = 257 - 150 + 2 = 107 + 2 = 109.$$

155. 679 sanьnan 387 ni alajьq:

$$679 - 387 = 679 - 400 + 13 = 279 + 13 = 292.$$

156. 724 sanьnan 308 di alajьq:

$$724 - 308 = 724 - 300 - 8 = 424 - 8 = 424 - 10 + 2 = 414 + 2 = 416.$$

157. Kevilden şeşinler:

367 — 148 =	456 — 198 =	632 — 309 =
455 — 247 =	749 — 296 =	450 — 207 =
370 — 158 =	620 — 392 =	852 — 406 =
574 — 327 =	809 — 489 =	926 — 508 =

158. Равошь hajaldьn 75 somь var edi. Ol көjlek альр 38 som төledi һәм votenka альр 25 som төledi. Оньн endi qanşa aqşasь qaldь?

Bul мәseleni şeşyv uşьn 75 somnнан 38 somдь aluv kerek һәм onnan şьqqan ајьрмадан 25 somдь aluv kerek.

Dәslep 75 somnнан 25 somдь alqan, onnan keјin 38 somдь alqan çenilrek. Ајьрма vunnан өзgermeјdi.

$$75 - 38 - 25 = 75 - 25 - 38 = 50 - 38 = 50 - 40 + 2 = 10 + 2 = 12 \text{ (som).}$$

159. Көлхозşьnьn 85 kg eti var edi, ol әdep 36 kg sattь, onnan keјin 14 kg sattь. Оньн qanşelli eti qaldь?

Bul мәseleni şeşyv uşьn 85 den 36 нь aluv kerek һәм şьqqan ајьрмадан 14 di aluv kerek.

Bul мәseleni vьlaj şeşken ansatraq: ettin әdep qanşa satьloqanьn bilyv kerek (36 menen 14 di qosuv kerek), al onnan keјin qanşa et qalqanьn bilyv kerek (85 ten 50 di aluv kerek).

$$85 - 36 - 14 = 85 - 50 = 35 \text{ kg.}$$

160. Kevilden şeşinler:

37 — 18 — 7 =	46 — 18 — 12 =	32 — 15 — 12 =
42 — 15 — 12 =	54 — 17 — 23 =	81 — 24 — 36 =
54 — 17 — 24 =	66 — 25 — 15 =	78 — 32 — 18 =

161. Rавошъ 47 som aqşa çumsadı, endi onъ 45 somъ qaldı. Onъ qanşa aqşasъ volqan?

Rавошънъ qolыnda var sanъ bilgisiz aqşanъ x (eks) hәрpi menen belgilejik.

Mәseleni ылај etip çazuvqa voladı.

$$\begin{array}{rcccl} x & - & 47 & = & 45. \\ \text{Azajuvşъ} & & \text{Альнуvşъ} & & \text{Ајрма.} \end{array}$$

Mәseleni şeşyv uşъn x ti nege teң ekenin tabuv керек.

x ti tabuv uşъn 47 ge 45 ti qosuv керек.

Azajuvşънъ tabuv uşъn альнуvşъqa ајрманъ qosuv керек.

$$x = 47 + 45 = 92 \text{ (som).}$$

162. Egerde tovar uşъn qanşelli aqşa tәlengenі hәм tovarđ alqannan keјin qanşelli aqşa qalqanъ belli bolsa, tovarđ almastan burъn qanşelli aqşa volqanъn qalaj bilemiz?

163. Egerde альнуvşъ 23 ke, ајрма 48 ge teң bolsa, azajuvşъ nege teң voladı?

164. Rавошънъ 96 som aqşasъ var edi. Egerde onъ 37 som aqşasъ qalqan bolsa, ol qanşelli aqşa çumsaqan?

Mәseleni ылај etip çazuvqa voladı:

$$\begin{array}{rcccl} 96 & - & x & = & 37. \\ \text{Azajuvşъ} & & \text{Альнуvşъ} & & \text{Ајрма.} \end{array}$$

x ti tabuv uşъn 96 dan 37 ni aluv керек.

Альнуvşънъ tabuv uşъn azajuvşъdan ајрманъ aluv керек.

$$x = 96 - 37 = 59 \text{ (som).}$$

165. Eger tovarđ almastan burъn qanşelli aqşa volqanъ hәм tovarđ alqannan keјin qanşelli aqşa qalqanъ belgili bolsa, onda tovar aluvqa qanşelli aqşa tәlengenin qalaj bilemiz?

166. Egerde альнуvşъ hәм ајрма belgili bolsa, azajuvşънъ qalaj tavamъз?

167. Egerde azajuvşь həm ajırma belgili bolsa, alınuvşьnı qalaj tavamız?

168. Poez 47 km çer çyrđı, taqь 56 km çol qaldь. Poez h mmesi qanşelli kilometr çer çyredi?

169. Botinka satьp alqannan kejin 39 som aqşa qaldь. Eger onь alqanq   ekem 85 som aqşa bolqan bolsa, botinka qanş  turadь?

170. Belgisizdi (x) tavьnl r. Kevilden  eşinler:

$$x - 37 = 28 \quad 72 - x = 35 \quad x - 47 = 29$$

$$x - 49 = 24 \quad 83 - x = 29 \quad 87 - x = 49$$

171. Kaloş həm votinka uşьn 53 som t lengen. Botinka uşьn 38 som tölengen. Kaloş uşьn qanşelli tölengen?

M seleni ылај etip  azuvq  voladь:

$$\begin{array}{ccccccc} x & + & 38 & = & 53 \\ \text{Qosyluvşь} & & \text{Qosyluvşь} & & \text{Qosьndь} \end{array}$$

x ti tavuv uşьn 53 ten 38 di aluv kerek.

Belgisiz qosyluvşьnı tavuv uşьn qosьndьdan belgili qosyluvşьnı aluv kerek.

$$x = 53 - 38 = 15 \text{ (som).}$$

172. Şalvar həm k jlek aluv uşьn 48 som tölengen. Şalvarq  30 som tölengen. K jlek uşьn qanş  tölengen?

M seleni ылај etip  azuvq  voladь:

$$30 + x = 48.$$

x ti tavuv uşьn 48 den 30 dь aluv kerek.

$$x = 48 - 30 = 18 \text{ (som).}$$

173. Egerde qosьndь həm bir qosyluvşь belgili bolsa, eki qosyluvşьnın birevin qalaj tavamız?

174. Eki qosyluvşьlardьn qosьndьsь 78 ge ten. Egerde birinş  qosyluvşь 57 bolsa, ekinş  qosyluvşь qanşelli voladь?

175. Uş qosyluvşьlardьn qosьndьsь 186 q  ten. Egerde birinşı eki qosyluvşьlardьn qosьndьsь 78 ge ten bolsa, yşinşı qosyluvşь nege ten voladь?

176. Belgisizdi (x ti) tавыңлар. Kevilden şeşinler:

$x - 56 = 16$	$x - 49 = 18$	$29 + x = 83$
$26 + x = 38$	$56 + x = 83$	$x - 16 = 54$
$48 - x = 25$	$85 - x = 27$	$36 - x = 18$
$x + 48 = 72$	$x + 29 = 92$	$x + 47 = 59$
$64 - x = 18$	$x - 52 = 19$	$15 + x = 82$

Qosuvdy həm aluvdy tekserip qaray.

177. 84 somqa 36 нь qosajyq. Qanşelli boldy? Şyqqan qosyndydan (120) 36 нь alajyq. Qanşa qaldy?

Şyqqan qosyndydan (120) 84 ti alajyq. Qanşelli qaldy?

Qosuvdyñ durys oғынлаоуағыñ тексеруу ушыñ, шыққан qosyndydan qosyloqan sanlardyñ birevin aluv kerek. Egerde alыноуаñ вақытта екінші сан келіп шықса, qosuvdyñ durys oғынлаоуағыñ volady.

178. 95 сапынан 47 ni aldyq. Qanşelli qaldy?

Şyqqan ажырмаға (48) alыноуаñ sandy (47) qostyq. Qanşa boldy?

Aluvdyñ durys oғынлаоуағыñ тексеруу ушыñ, alынуv-dan келіп шыққан сапаға alыноуаñ sandy qosuv kerek. Egerde azajuvşy san келіп шықса, aluvdyñ durys oғынлаоуағыñ volady.

179. 86 менен 39 sanlaryñ qosuv kerek, al onnan кейін aluvdyñ көмеги менен тексеріп көріñлер, qosuv durys islengen ve eken.

180. 97 den 48 di alyp, onnan кейін qosuvdyñ көмеги менен aluvdyñ durys islengenin тексеріñлер.

Çazyp aluv.

181. Skladta 42 050 s un var edi. 785 s un berildi. Skladta qanşa un qaldy?

Bul мәselede qaldyqty tabuv kerek, al qaldyq aluvdyñ көмеги менен tabylady.

Məsələnin şəşyvi bələj çazylady:

Çazyp aluv da, qosuvqa usap, birlikten basla-
 — 42 050 — nadь: onnan onlyqlarqa, çyzliklerge ötiledi həm
 785 — taqь taqьlar.
 — 41 265(s). Məsələnin şəşilyvin tekserip həm kəşirip dəp-
 terlerine çazьnlar.

182. Çazyp aluvdьn mьsallary:

— 42 367	— 7 040	— 10 100	— 500 101
— 28 729	— 3 937	— 9 192	— 309 102
13 638	3 103	908	190 999

Şəşyvdi tekserip həm kəşirip dəpтерlerine çazьnlar.

183. Mьsallardь şəşinler:

78 645 — 35 957 =	54 750 — 36 487 =
52 431 — 27 684 =	37 200 — 24 898 =
35 789 — 6 897 =	75 400 — 73 402 =
857 451 — 564 892 =	10 100 — 9 101 =
362 143 — 86 987 =	100 101 — 10 102 =

184. Mьsallardь şəşinler həm şəşyvdi tekserinler:

200 200 — 199 299 =	302 030 — 202 039 =
300 040 — 299 949 =	800 500 — 790 501 =
500 601 — 409 506 =	1 010 030 — 805 908 =
400 010 — 390 019 =	6 300 105 — 5 080 798 =
701 020 — 691 021 =	4 001 006 — 3 089 008 =

185. Belgisizdi (x) tavьnlar:

$x + 118 = 792$	$x - 405 627 = 500 309$
$437 408 + x = 900 200$	$100 506 - x = 91 298$
$x + 509 407 = 1 000 000$	$1 002 005 - x = 98 040$
$1 099 + x = 4444$	$x - 3095 = 59 007$

186. Qosqan vaqьtta qosyluvşylardьn birevinde 4 mь-
 ньn orьnya 7 mьn çazьlqan, qosьndь qalaj əzgeredi?

187. Egerde qosqan vaqьtta qosyluvşylardьn birevinde
 9 çyzlik orьnya 5 çyzlik qoьlqan, al ekinşiqosyluvşьda

5 birlik орнына 9 birlik qo'yloqan bolsa, qosyndy qalaj өзgeredi?

188. Egerde qosqan vaqıtta 846 nıñ ornına 900 qosyloqan bolsa, durys qosyndıń tabıv usın ne islev kerek?

189. Egerde aloqan vaqıtta alınuvsy sıfırdı qyzlık 7 ni 9 dep qate alıńıp ketse, ajırma qalaj өзgeredi?

190. Skladta 17600 s dın bar edi; 8090 s dın berildi. Qanşelli dın qaldı?

191. Magazinde 25070 s kartofel bar edi; 9085 s satıldı. Qanşelli kartofel qaldı?

192. Kolhoz 2489 ga çerге qara buvdaj ekti, al aq buvdajdy 795 ga kemrek ekti. Aq buvdaj qanşelli ga egilgen?

Mәseleni şeşyv usın 2489 sanınan 795 kem sandı tabıv kerek?

Berilgen sannan bir neşe birlikler kemrek sandı tabıv usın alıvdy orınlav kerek.

193. Çıjnav punktına birinşi kını 9300 s dın alıp kelindi, al ekinşi kını 456 s kem әkelindi. Ekinşi kыnde qanşelli dın әkelingen?

194. Paqaldı saıyz syrip taslavdyń sulı zırahatına әseri (ga dın alınatuqyn zırahat kilogram menen).

	Gyzgi syryv voıynşa		Çaqdy syryv voıynşa	
	Dın	Savan	Dın	Savan
Paqal syrilmegende	1 130	1 350	1 030	1 320
Paqal syrilgende	1 350	1 370	1 210	1 500
Syryvden ystelyvi	?	?	?	?

Paqaldı saıyz syryvden ystelgen zırahatty esaplap көr.

195. SSSR dın qurıaq çer шеkarasynıñ uzynlıqy 21 665 km, suv шеkarasynıñ uzynlıqy 43 335 km. Suv шеkarasynıñ uzynlıqy qurıaq çer шеkarasınan qanşelli artыq?

Bir sannıñ ekinşi bir sannan qanşelli artыq ekenin bilıv usın alıvdy orınlav kerek.

196. Pytkil SSR Sojuzынын majdanь 21 154 000 *kv. km*, onnan RSFSR 1 649 900 *kv. km* di alady. Qaloqan basqa sovet respublikalary majdanьнын ylkenligi qandaj?

197. 1931 nşi ғылы pytkil SSR Sojuzынын qalqь 161 006 200 adam edi, olardan RSFSR da turuvşylar 110 932 500 adam edi. Qaloqan basqa sovet respublikalaryнын qalqь qanşelli?

198. Skladta 18 750 җыр ajaq kijimi var edi, birinşi kyni skladtan 9 675 җыр ajaq kijimi berildi, al ekinşi kyni 2 568 җыр ajaq kijimi berildi. Skladta qanşa җыр ajaq kijimi qaldь?

199. Mektepte oquv ғылынын vasynda 1 250 dapter var edi. Ғылынын işinde taqь 1 500 dapter satьp alьnqan hэм oquvşylarqa 2 374 dapter ylestirilgen. Mektepte keler ғылынын qanşelli dapter qaloqan?

200. Ravoşь 126 som aldy. Ol votinkaqa 40 som җum-sady hэм kvartiri uşьn 18 som taledi. Qanşa aqşasь qaldь?

Məseleni şeşьv uşьn, aldy menen onьn gyllən җumsa-qan aqşasьn bilyv kerek, al onnan kejin onьn qanşa aqşasь qaloqanьn bilyv kerek.

Şeşьvin vьlaj etip җazamьz:

$$126 - (40 + 18) = 126 - 58 = 68 \text{ (som)}.$$

Skovka ədər 40 dь 18 ge qosuvdьn kerekligin, al onnan kejin 126 dan 58 di aluvdьn kerekligin kərsetedi.

201. Kevilden şeşinler:

$$260 - (140 - 80) = \quad 276 - (560 - 380) =$$

$$348 - (160 + 145) = \quad 800 - (350 + 128) =$$

$$275 - (126 + 34) = \quad 600 - (736 - 180) =$$

$$530 - (800 - 690) = \quad 950 - (1000 - 764) =$$

202. Mьsallardь şeşinler:

$$12\,800 - (756 + 839 + 390) =$$

$$8\,576 - (6000 - 485 + 673) =$$

$$28\,000 - (30\,000 - 18\,736) =$$

$$30\,850 - (7500 + 9040 - 2765) =$$

$$50\,040 - (320\,500 - 290\,846) =$$

$$70\,900 - (58\,750 + 20\,708 - 10\,389) =$$

203. 845 sanьnan 254 penen 362 sanlarьnyь qosьndьsьn alьnlar.

204. 560 sanьnan 328 venen 243 sanlarьnyь ajьrtasьn alьnlar.

205. 4900 sanьnan 2350 menen 1860 sanlarьnyь qosьndьsьn alьnlar.

206. 1700 sanьnan 5800 venen 4900 sanlarьnyь ajьrtasьn alьnlar.

207. Poez 2390 *km* ьyryvi tijis edi. Birinшi kьni ol 685 *km*, ekinшi kьni 748 *km* ьyrdi. Oqan ьyryvge endi neшe kilometr qaldь?

208. ььjnav punktinde 4500 *s* dьn var edi. 1760 *s* dьndi ьoneltьv kerek boldь, al ьoneltkende 72 *s* kem ьoneltildi. Qanшelli dьn qaldь?

Bytin sanlardь kьbejtyv.

Kevilden kьbejtyv.

209. Toqьma tovardьn metri 8 som. Sondaj toqьma tovardьn 7 *m* qanша turadь?

Məseleni шешьv uшьn 8 sanьn qosьluvшь etip 7 ьola aluv kerek.

Egerde qandaj bolsa da sandь bir neшe ьola qosьluvшь etip aluv kerek bolsa, onda kьbejtyv qollanьlady.

Kьbejtiletuqьn sanlar kьbejerler (birinшisi — kьbejьvшi, ekinшisi — kьbejtyvшi) dep atalady. Kьbejtyvdin nəticesinde шьqqan san kьbejtiьdi dep atalady.

210. Egerde kьbejьvшi 25, al kьbejtyvшi 7 bolsa, kьbejtiьdi nege ten bolady?

211. Mьsallardь шешinler:

$5 \times 7 =$

$4 \times 7 =$

$5 \times 6 =$

$8 \times 8 =$

$4 \times 8 =$

$5 \times 8 =$

$4 \times 6 =$

$6 \times 9 =$

$3 \times 9 =$

$6 \times 3 =$

$3 \times 7 =$

$5 \times 9 =$

$6 \times 7 =$

$4 \times 9 =$

$8 \times 6 =$

$7 \times 6 =$

$5 \times 9 =$

$8 \times 7 =$

$9 \times 7 =$

$9 \times 8 =$

$7 \times 8 =$

$9 \times 6 =$

$8 \times 9 =$

$7 \times 9 =$

212. Satının metri 5 som, al mavıttın metri 6 ese qımbatraq. Mavıttın metri qanşa turadı?

Məseleni şeşyv uşın 5 saın 6 ese arttırıv kerek.

Egerde qandaj volsa da sandı bir neşe ese arttırıv kerek volsa, onda kəbejtıv qollanıladı.

213. Sandı 5 ese arttırıv uşın, 9 ese arttırıv uşın, 24 ese arttırıv uşın qandaj əməldi oınlav kerek?

214. Sandı 8 ge, 36 qa, 159 qa kəbejtıv uşın qandaj əməldi oınlav kerek?

215. Təməndegi qosıluvşılardı qosındılardı bilyv kerek?

1) $12 + 12 + 12 + 12 + 12 + 12 =$

2) $18 + 25 + 38 + 14 + 15 =$

Bul mısallardı qajsında qosıvıdın oınına kəbejtıvdı qollanıv kerek?

216. 60 dı 8 ge kəbejtejik.

60—bul 6 onıq. 6 onıqtı 8 ge kəbejtemiz, 48 onıq voladı, jamasa 480 voladı.

$$60 \times 8 = 6 \text{ onıq} \times 8 = 48 \text{ onıq} = 480.$$

217. 16 nı 4 ke kəbejtejik.

16 saında 1 onıq həm 6 birlik var. 1 onıqtı (10) ajırtm 4 ke kəbejtejik, 40 voladı, həm 6 birlikti ajırtm 4 ke kəbejtejik, 24 voladı, şıqqan kəbejtındilerdi (40 həm 24) qo samız:

1) $10 \times 4 = 40$; 2) $6 \times 4 = 24$; 3) $40 + 24 = 64$.

218. Kevilden şeşinler:

$40 \times 2 =$	$32 \times 3 =$	$14 \times 6 =$	$58 \times 8 =$
$60 \times 4 =$	$24 \times 2 =$	$17 \times 5 =$	$47 \times 5 =$
$70 \times 6 =$	$33 \times 3 =$	$23 \times 4 =$	$56 \times 6 =$
$90 \times 7 =$	$21 \times 4 =$	$18 \times 5 =$	$67 \times 5 =$
$80 \times 9 =$	$13 \times 3 =$	$16 \times 6 =$	$54 \times 8 =$

219. 48 dı 6 qa kəbejtejik:

1) $40 \times 6 = 240$; 2) $8 \times 6 = 48$; 3) $240 + 48 = 288$.

220. 68 di 8 ge kəbejtəjik:

1) $60 \times 8 = 480$; 2) $8 \times 8 = 64$; 3) $480 + 64 = 480 + 20 + 44 = 500 + 44 = 544$.

221. Kevildən şeşinlər:

$47 \times 6 =$	$15 \times 8 =$	$25 \times 4 =$	$67 \times 9 =$
$38 \times 7 =$	$17 \times 6 =$	$35 \times 6 =$	$86 \times 7 =$
$94 \times 9 =$	$18 \times 7 =$	$65 \times 8 =$	$78 \times 8 =$
$73 \times 8 =$	$16 \times 9 =$	$45 \times 7 =$	$89 \times 9 =$
$69 \times 7 =$	$19 \times 8 =$	$75 \times 9 =$	$79 \times 7 =$

222. Egerde bir kəbejer 30, al ekinşisi 8 bolsa kəbejtindi nege ten boladı?

223. Egerde 0 di 7 ge kəbejtsek, kəbejtindi qanşa boladı?

224. Egerde 8 di 0 ge kəbejtsek, kəbejtindi qanşa boladı?

225. 97 ni 6 qa kəbejtəjik.

97 ni çyzlık etip toltırajıq (97 ge 3 birlik qosamız) həm 100 di 6 qa kəbejtemiz, 600 boladı.

Kəbejyvşini (97) 3 san arttırıdıq. 100 di 6 qa kəbejtken-de 3 sanın da 6 ese kəbejttik, solaj bolsa şıqqan kəbejtindi (600) izlengennen $3 \times 6 = 18$ artıq boladı.

Izlengen kəbejtindini tabuv uşın 600 den 18 di aluv kerek, $600 - 18 = 582$ boladı.

1) $97 + 3 = 100$; 2) $100 \times 6 = 600$; 3) $3 \times 6 = 18$;
4) $600 - 18 = 582$.

226. 78 di 7 ge kəbejtəjik.

1) $78 + 2 = 80$; 2) $80 \times 7 = 560$; 3) $2 \times 7 = 14$;
4) $560 - 14 = 546$.

227. Kəbejyvşı 5 arttırıldı. Kəbejyvşı = 6. Kəbejtindi qanşa artadı?

228. Kəbejyvşı = 4. Kəbejyvşıge 7 ni qosajıq. Kəbejtindi qanşa arttı?

229. Kevildən şeşinlər:

$99 \times 8 =$	$79 \times 6 =$	$98 \times 7 =$	$89 \times 7 =$
$98 \times 6 =$	$89 \times 7 =$	$69 \times 8 =$	$98 \times 8 =$
$97 \times 9 =$	$88 \times 9 =$	$96 \times 9 =$	$78 \times 9 =$

230. 18 di 9 qa көbejtyv kerek hәм ы́qqan көbejtindin taqь 5 ke көbejtejik.

$$18 \times 9 \times 5 = 162 \times 5 = 810 \text{ voladь.}$$

Көbejerlerdin ornьн almastьrьp hәм 18 di 5 ke көbejtejik; ы́qqan көbejtindini 9 qa көbejtejik.

$$18 \times 5 = 90 \times 9 = 810.$$

Көbejerlerdin ornьн almastьruvdan көbejtindi өзgermejdi.

Көbejerlerdin ornьн almastьruv, bul mьsalda көbejtyvdi ornьnlavdь ansatlastьrdь.

231. Мьна көbejtyvdi ornьnlajьq: $7 \times 25 \times 4$.

$$7 \times 25 \times 4 = 25 \times 4 \times 7 = 100 \times 7 = 700.$$

232. Kevilden ы́syv kerek:

$18 \times 7 \times 5 =$	$27 \times 5 \times 2 =$	$15 \times 9 \times 4 =$
$25 \times 9 \times 4 =$	$34 \times 3 \times 5 =$	$22 \times 7 \times 5 =$
$35 \times 6 \times 2 =$	$45 \times 5 \times 2 =$	$24 \times 4 \times 5 =$

233. 1 400 di 8 ge көbejtejik.

1 400 — bul 14 ы́zlik, 14 ы́zlikti 8 ge көbejtemiz, onda 112 ы́zlik voladь, ja 11200 voladь.

$$1\,400 \times 8 = 14 \text{ ы́zlik} \times 8 = 112 \text{ ы́zlik} = 11200.$$

234. 608 di 6 qa көbejtejik.

608 de 6 ы́zlik hәм 8 birlik var. 6 ы́zlikti aьььm 6 qa hәм 8 birlikti aьььm 6 qa көbejtejik; ы́qqan көbejtin-dilerdi (36 ы́zlik hәм 48 birlik) qosamьz. 3648 voladь.

$$1) 600 \times 6 = 3600; 2) 8 \times 6 = 48; 3) 3600 + 48 = 3648.$$

235. Kevilden ы́syv kerek:

$700 \times 8 =$	$9000 \times 7 =$	$104 \times 7 =$	$601 \times 7 =$
$800 \times 9 =$	$7000 \times 8 =$	$108 \times 6 =$	$703 \times 8 =$
$1400 \times 7 =$	$11000 \times 9 =$	$107 \times 9 =$	$805 \times 6 =$
$1600 \times 8 =$	$12000 \times 6 =$	$204 \times 5 =$	$902 \times 9 =$
$1300 \times 9 =$	$27000 \times 8 =$	$209 \times 8 =$	$504 \times 8 =$

236. Kevilden şeşyv gerek:

$$\begin{array}{lll} 1004 \times 6 = & 2009 \times 8 = & 4008 \times 8 = \\ 1008 \times 7 = & 3007 \times 9 = & 7009 \times 9 = \\ 1007 \times 9 = & 3008 \times 7 = & 8007 \times 8 = \end{array}$$

237. Kevilden şeşyv gerek:

$$\begin{array}{llll} 78 \times 10 = & 348 \times 10 = & 70 \times 100 = & 60 \times 1000 = \\ 35 \times 100 = & 57 \times 1000 = & 108 \times 10 = & 209 \times 100 = \end{array}$$

238. Sandь 10 qa, 100 ge, 1000 qa көвејtyv ушып не islev gerek?

239. 700 di 30 qa көвејtkende көвејtindiniñ ajaqьnda, neşe nөл volatuqььп көвејtyv әmelin islemeј turьp ajьnlar. 8000 dь 600 ge көвејtkende, 3400 di 80 000 qa көвејtkende, 12700 di 80 ge көвејtkende, көвејtindilerdiñ ajaqьnda neşe nөл volatuqььп көвејtyv әmelin islemeј turьp ajьnlar. Hәр bir çuvarьtьdь durьsььqьp көвејtyv әmelin islep qarap tekserinler.

240. Kevilden şeşinler:

$$\begin{array}{llll} 1400 \times 6 = & 170 \times 60 = & 3800 \times 60 = & 600 \times 700 = \\ 2300 \times 8 = & 360 \times 90 = & 5600 \times 80 = & 800 \times 600 = \\ 3200 \times 9 = & 280 \times 70 = & 1900 \times 70 = & 700 \times 800 = \\ 4800 \times 7 = & 190 \times 80 = & 2700 \times 90 = & 900 \times 500 = \end{array}$$

Çазьp көвејtyv.

241. Sexta 89 ravoşь var. Orta esap penen 1 ravoşь ajьna 1296 somlьq өnim veredi. Bul sextьdь ajьlьq өnimi qan-şa boladь?

Mәseleni şeşyv ушып, 1296 нь 89 qa көвејtyv gerek. Mәseleniñ şeşyvi vьlaj etilip çazьladь:

$$\begin{array}{r} \times 1296 \\ 89 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 11664 \\ 10368 \\ \hline \end{array}$$

$$115344 (\text{som}) \quad \text{qosadь.}$$

Ekitaьvalь sanqa көвејtkende әдеp көвејtyvşiniñ birliklerine көвејtiledi, al onnan keјin көвејtyvşiniñ onlьqlarьna көвејtip, al onnan keјin şьqqan көвејtindini

Onlqlarqa kbejtkende kbejtindinin birinfi syfyn birinfi kbejtindinin onlqlaryny astna yazylady.

Seşyvdi tekserip qarap hem dapterge keşirip yazynlar.
242. 6009 di 365 ke kbejtejik.

9 birlikti 5 ke kbejtkende 45 birlikti tavamyz; 5 birlikti syzyq astna yazamyz, al 4 onlqy jadta tutamyz, 0 onlqy 5 ke kbejtkende 0 onlqy tavamyz, oqan birliklerdi kbejtkende şyqqan 4 onlqy qosamyz hem 5 birliktiñ sol

$$\begin{array}{r} \times 6009 \\ 365 \\ \hline 30045 \\ 36054 \\ 18027 \\ \hline 2193285 \end{array}$$

caqyna syzyqyñ astna 4 onlqy çazamyz. 0 çyzlykti kbejtkende 0 çyzlyk şyqady. Noldi onlqtan solqaraq çazamyz. 6 myñdy 5 ke kbejtkende 30 myñ şyqady, olardy çyzlykten solqaraq çazamyz. Onnan armaqan 6009 dy 6 onlqqar hem 3 çyzlykke kbejtemiz. Mysaldyñ şeşyvin dapterge keşirip yazynlar.

243. 62900 di 275 ke kbejtejik.

$$\begin{array}{r} \times 62900 \\ 275 \\ \hline 3145 \\ 4403 \\ 1258 \\ \hline 17297500 \end{array}$$

62900 di 275 ke kbejtkende 629 dy 275 ke kbejtedi, al kbejerlerdiñ ajaqynda turqan neler kbejtilmejdi.

629 çyzlykti kbejtir hem 172975 çyzlyk, jamasa 17297500 şyqady, mənisi şyqqan kbejtindinin (172975) qataryna eki noldi çazady.

Mysaldyñ şeşyvin dapterge keşirip yazynlar.

$$\begin{array}{r} \times 543 \\ 208 \\ \hline 4344 \\ 1086 \\ \hline 112944 \end{array}$$

244. 543 ti 203 ge kbejtejik.

208 ge kbejtkende 8 birlikke kbejtedi, onnan kejin 2 çyzlykke kbejtedi, al 0 onlqy kbejtepejdi. Çyzlyklerge kbejtkende, kbejtindide çyzlykler şyqady, sonyñ uşyn ekinfi kbejtindinin (6) birinfi syfyn birinfi kbejtindinin çyzlyklery astna çazady.

245. 3600 di 280 ge kbejtejik.

$$\begin{array}{r} \times 3600 \\ 280 \\ \hline 288 \\ 72 \\ \hline 1008000 \end{array}$$

3600 di 280 ge kbejtkende 36 ny 28 ge kbejtedi hem şyqqan kbejtindige (1008) 3 nöl qatar yazylady. Çyzlyklerdi onlqlarqa kbejttik, myñlqlar şyqy, sonyñ uşyn kbejtindige qatar yş nöl çazdyq.

Şərqən kəbejtindige kəbejyvşi həm kəbejtyvşinin ekevinde qanşelli nəl bolsa, sonşelli nəl çazylady.

Məsaldən şeşyvin dəpterge kəşirip çazylar.

246. Məsallardə şeşinler:

$658 \times 26 =$	$598 \times 80 =$	$57634 \times 78 =$
$479 \times 58 =$	$3097 \times 94 =$	$8009 \times 60 =$
$789 \times 79 =$	$6408 \times 90 =$	$350476 \times 93 =$
$587 \times 84 =$	$7380 \times 70 =$	$596080 \times 89 =$

247. Kəbejerlərdin ornyn almasıroqanda kəbejtindi özgerə me, məsal menen tekserip qaranlar.

248. Məsallardə şeşinler (kəbejerlərdin ornyn almasırov menen şeşyvdiñ duruşloqyn tekseriniz):

$868 \times 679 =$	$8009 \times 7006 =$	$38000 \times 5000 =$
$4259 \times 387 =$	$5700 \times 480 =$	$7040 \times 9006 =$
$7854 \times 935 =$	$8000 \times 2400 =$	$28008 \times 7009 =$
$7249 \times 856 =$	$35007 \times 704 =$	$7000 \times 3908 =$

249. Ajaq kijim fabrikasə orta esap penen kyngə 1250 çup ajaq kijim şəqarady. 290 kynde fabrika qanşelli ajaq kijimi şəqarady?

250. 1919 nşi çyl SSSR da 2862 kolxoz var edi. 1934 nşi çyləñ ajaqynda kolxozlardyñ sanə 82 esə artty. 1934 nşi çyləñ ajaqynda qanşelli kolxoz bolqan?

251. 1928 nşi çyl SSSR daq kolxozlarda 596 000 qoçaləq var edi, al 1932 nşi çyləñ ajaqynda 25 esə artəq boldy. 1932 nşi çyləñ ajaqynda kolxozlarda qanşə qoçaləq bolqan?

252. Kolxozda 546 *ga* buvdaj, 480 *ga* qara buvdaj həm 208 *ga* arpa egilgen edi. Buvdajdyñ orta zyrəhatə 1 *ga* dan 1450 *kg*, qara buvdajdiki 1308 *kg* həm arpaniki 1180 *kg* boldy. Kolxoz gylləni qanşelli dən çəynady?

253. 1928 nşi çyl SSSR da 3125 sovxoz var edi, al 1934 nşi çyl olar 10510 boldy. 1928 nşi çyl 1 sovxozdyñ egis majdanə orta esap penen 556 *ga* edi, al 1934 nşi çyl — 1420 *ga* boldy. Pytkil sovxozlardyñ egis majdanə 1928 nşi çloqə qaraqanda 1934 nşi çyl qanşelli gektar artəq bolqan?

254. 1935 nşi ғылды 1 nşi январьна колхозларда һәм совхозларда 278400 трактор бар еди һәм һәр бир трактор ғылына 250 кын җумьс ғылады. Егерде һәр бир трактор һәр кыни 50 грамнан җанатуғын мајды унем етсе, җанşelli тонна җанатуғын мајды унемлевге болады?

255. Нефть трубаһы суткада, һәр җаһыһы 50 тоннаһы 85 нефть систернаһына босата алады. Нефть трубаһы 30 суткада җанşelli тонна нефть босата алады?

256. Систернада 62500 л лампа мај бар. Һәр литр 47 тиннан 30 систерна лампа мај сатылған. Җанşelli ағыһа алынған?

257. Азнефть промьслаларында нефть шығаруы 1933 нşi ғылы январда суткаға орта еһап" пенен 30385 т, февралда 31716 т һәм мартта 36850 т. 1933 нşi ғылды 1 нşi кварталында промьслаларда җанşelli нефть шығарылған? (Январда 31 кын, февралда 28 кын, мартта 31 кын.)

258. Тоғыһа фабрикаһында революцияға ғыкем 1500 рабосы бар еди һәм бир ғылда исленген өним орта еһап пенен һәр рабосыға 693 сомнан келди. 1932 нşi ғылы фабрикада 2615 рабосы болды, бир рабосыһың ғылына-исленген өними орта еһап пенен 5292 сом болды. Фабрикаһың ғылыһы өними җанша сом артты?

259. Рабосы аҗаға 185 сом табады. Егерде ол ғылды биринşi җартыһыһың аҗағында ударник җумьһы уһын 150 сом сыһыһы аһса, 6 аҗда җанşelli ағыһа алынған болады?

Бул мәһелени ғышыу уһын 6 аҗдағы мийнет һағыһыһа алынған сыһыһы ағыһыһы қосув керек.

Ғышывди быһай җазамыһы:

$$185 \times 6 + 150 = 1260 \text{ (сом).}$$

Дәһслеп рабосы 6 аҗда җанşelli мийнет һағыһы алынған быһлемиз; быһһың уһын 185 ти 6 ға көһейтыв керек, оннан кейин шығқан көһейтиндиге сыһыһыһы (150 сом) қосамыһы.

260. Рабосы бир ғылда 2592 сом аһыһы аһды. Он аҗ ботында ол сағыһы кассасыһа һәм заһомға аҗ саһын 52 сомнан берип турды. Қалған ағыһаларын ол җумһады. Ол җанşelli ағыһыһы шығыһы ғылды?

Məseleni şəşyv uşn 2592 den ravoşnıñ saqlıq kas-
sasına həm zıjomqa bergen aqşasın hammersin aluv kerek.
Şeşyvdi ылај ғазамыз:

$$2592 - 52 \times 10 = 2592 - 520 = 2072 \text{ (som).}$$

Dəslep, ravoşnıñ saqlıq kassaqa həm zıjomqa qanşa
aqşa bergenin bilemiz; ыuñnı uşn 52 ni 10 qa kəbejtyv
kerek, onnan keјin 2592 den şıqqan kəbejtindini (520)
alamız.

Eki məselenin şeşyvi mьsal tyrinde eki əmel menen
ғazылан. Eki mьsaldь şeşkende biz ədep kəbejttik, al onnan
keјin qostыq ja aldыq.

261. Tөmendegi mьsallardьn şeşyvin dəpterge ғazыnlар:

$$250 + 15 \times 8 = 250 + 120 = 370$$

$$23 \times 6 - 85 = 138 - 85 = 53$$

$$14 \times 8 + 12 \times 6 = 112 + 72 = 184$$

$$18 \times 7 - 21 \times 5 = 126 - 105 = 21$$

Egerde mьsaldь şeşyv uşn kəbejtyv həm qo-
suv(jamasa aluv) kerek bolsa, onda aldь menen kə-
bejtyv kerek, al onnan keјin qosuv (jamasa aluv)
kerek. Ылај etkende bul əmeller qaj tərтіpte ғazы-
ланьна da qaralmajды.

262. Kevilden şeşyv kerek:

$$13 \times 4 + 28 = \quad 16 \times 6 - 26 = \quad 112 - 15 \times 6 =$$

$$18 \times 5 + 32 = \quad 34 + 12 \times 8 = \quad 18 \times 4 - 13 \times 5 =$$

$$24 \times 3 - 22 = \quad 125 - 23 \times 5 = \quad 23 \times 6 - 16 \times 8 =$$

263. Mьsallardь şeşyv kerek:

$$7506 + 807 \times 28 = \quad 840 \times 209 + 700 \times 430 =$$

$$120784 - 1090 \times 58 = \quad 735 \times 804 - 860 \times 270 =$$

$$280350 - 6270 \times 29 = \quad 908 \times 309 - 594 \times 408 =$$

264. 704 penen 25 tiñ kəbejtindisine 189 dь qosuv kerek.

265. 540 penen 38 diñ kəbejtindisinen 5960 tь aluv
kerek.

266. 860 qa 48 benen 50 diñ kəbejtindisin qosuv kerek.

267. 2875 sanьnan 76 menen 34 tiñ kəbejtindisin aluv kerek.

268. 27 menen 45 tiñ kəbejtindisine 48 benen 15 tiñ kəbejtindisin qosuv kerek.

269. 69 benen 58 diñ kəbejtindisinin 56 menen 68 diñ kəbejtindisin aluv kerek.

270. Tez poez saatьna 65 km çyredi. Aeroplan—127 km artьq uşadь. 5 saatta aeroplan neşe kilometr uşadь?

Məseleni şeşyv uşьn ədəp aeroplannьñ saatqa qanşa kilometr uşatuqььnь bilyv kerek, həm onnan kejin şьqqan sandь 5 ke kəbejtv kerek.

Şeşyvdi vьlaj çazajьq:

$$(65 + 127) \times 5 = 192 \times 5 = 960 \text{ (km)}$$

Bul mьsaldь şeşkende aldь menen 65 benen 127 ni qosuv kerekligin, onnan kejin olardьñ qosьndьsьn 5 ke kəbejtvdiñ kerekligin kərsetyv uşьn 65 benen 127 sanlarь skovkege alьnqan.

271. Kevilden şeşinler:

$$(28 + 42) \times 9 = 11 \times (163 - 120) =$$

$$(56 - 38) \times 5 = 58 \times (56 + 44) =$$

$$(150 - 138) \times (65 + 35) =$$

$$(24 + 76) \times (127 - 118) =$$

272. Mьsallardь şeşinler:

$$285 \times (560 - 154) = (1395 + 2056) \times (3900 - 2894) =$$

$$3090 \times (270 + 850) = (8000 - 4278) \times (270 + 1739) =$$

$$7800 \times (10000 - 9395) = (5040 - 4735) \times (8500 - 7893) =$$

$$(2075 + 8209) \times 408 = (9007 - 8398) \times (5401 - 4351) =$$

$$(9000 - 3794) \times 705 = (5250 - 2708) \times (6000 - 3091) =$$

273. 364 sanьn 56 menen 34 sanlarьnьñ qosьndьsьna kəbejtinler.

274. 586 sanьn 136 menen 56 nьñ arasьndaqь ajьrmaqə kəbejtinler.

275. 658 менен 137 нің қосындысын 204 ке көбејтинлер.

276. 586 менен 248 дің ајрмасын 305 ке көбејтинлер.

277. 38 менен 45 тің қосындысын 36 менен 44 сапының қосындысына көбејтинлер.

278. 124 пенен 76 сапының ајрмасын 178 менен 72 нің ајрмасына көбејтинлер.

279. 620 менен 158 санларының қосындысын 246 менен 198 санларының ајрмасына көбејтинлер.

280. 728 менен 546 санларының ајрмасын 59 менен 36 санларының қосындысына көбејтинлер.

Bytin sanlardъ bolyv.

Kevilden bolyv.

281. 56 *m* тоқымапъ 7 равошының арасында тең етіп бөлінді. Hәр қажсы равошь неше метр тоқыма алды?

Hәр бір равошының қанша тоқыма алақанын білуи үшін бөлуviді орынлау керек.

Бөлінетуқын сапымыз **бөлінуvші** деп ајтылады. Бөлетуқын сан **бөлуvші** деп ајтылады. Бөлуvдін нәтижесінде шыққан сан **тіjінді** сан деп ајтылады.

282. Egerde бөлінуvші 64, ал бөлуvші 8 bolsa, тіjіндісі неге тең?

283. Kevilden şeşinler:

$$28:7= \quad 81:9= \quad 32:4= \quad 48:6=$$

$$54:6= \quad 56:7= \quad 45:9= \quad 54:9=$$

$$63:7= \quad 64:8= \quad 36:4= \quad 72:8=$$

284. Bir degerşiktin kesesi 36 *sm*, ekinşi bir degerşiktin kesesi 4 ese kemrek. Ekinşi degerşiktin kesesiniң uzynlyqъ qandaj?

Egerde bir sannan bir neşe ese kemrek sandъ tavuъ kerek bolsa, onda bolyvdi orynlav kerek.

285. Botinka үшін 25 som төленген, ал кепке үшін 5 ese кемрек төленген. Кепке қанша турады?

286. 35 sanьn 5 ese kemityv uььn qandaj әmel islev kerek?

287. 30 sanьnda neьe ese 5 sanь. Bar?

Bir sanda ekinьi bir sannьn neьe ese varьoььn bi-lyv uььn velyvdi orьnlav kerek.

288. Tkannьn bir metri 8 s., 56 somoja neьe *m* tkan aluvqa boladь?

289. 18 sanьnda 2 sanь neьe ese varьoььn bilyv uььn qandaj әmel islev kerek?

290. Kolxozda 81 *ga* ьerge qara buvdaj egilgen, al buvdaj 9 *ga* egilgen. Buvdajoja qaraqanda qara buvdaj neьe ese artьq egilgen?

Bir sannьn ekinьi sannan neьe ese artьq ekenin bilyv uььn velyvdi orьnlav kerek.

291. Їьnav punktina tyske ьekem 42 *t* dән әkelingen, al tysten kejin 7 *t* әkelingen. Tyske ьekem, tysten kejingige qaraqanda neьe ese artьq dән әkelingen?

292. 56 sanь 8 sanьnan neьe ese artьq ekenin bilyv uььn qandaj әmel ьyrgizyv kerek?

293. 6 sanь 42 sanьnan neьe ese kem ekenin bilyv uььn qandaj әmel islev kerek?

294. 58 di 6 qa voleyik. Tijindide 9 voladь hәм qaldьq 4 voladь.

295. Kevilden ьeьinler:

$$47:9= \quad 75:8= \quad 57:9= \quad 32:7=$$

$$53:8= \quad 45:6= \quad 69:8= \quad 43:6=$$

$$64:9= \quad 38:4= \quad 73:9= \quad 55:8=$$

296. 40 ть 2 ge voleyik.

40—bul 4 onьq. 4 onьqть 2 ge voleyimiz, 2 onьq, jamasa 20 voladь.

$$40:2=4 \text{ onьq}:2=2 \text{ onьq}=20.$$

297. 800 di 4 ke voleyik.

800—bul 8 ьyzlik. 8 ьyzlikti 4 ke voleyimiz, 2 ьyzlik, jamasa 200 voladь.

$$800:4=8 \text{ ьyzlik}:4=2 \text{ ьyzlik}=200.$$

298. Kevilden şeşyv kerek:

$$\begin{array}{llll} 60:2= & 400:2= & 250:5= & 3500:7= \\ 90:3= & 600:3= & 480:6= & 6300:9= \\ 80:4= & 900:3= & 540:9= & 7200:8= \end{array}$$

299. 84 ti 2 ge völejik.

84 sanь 8 onьqтан һәм 4 birlikten voladь. 8 onьqть аьгьм 2 ge һәм 4 birlikti аьгьм 2 ge völejik. Ыьqqan tijindini (40 һәм 2) qosajьq:

1) $84=80+4$; 2) $80:2=40$; 3) $4:2=2$; 4) $40+2=42$.

300. 95 ti 3 ke völejik.

90 дь аьгьм 3 ke һәм аьгьм 5 ti 3 ke völejik. Tijin-dide 3 onьq һәм 1 birlik (31) ььqadь, al qaldьq 2 voladь.

301. Kevilden şeşinler:

$$\begin{array}{llll} 84:4= & 96:3= & 65:3= & 54:5= \\ 66:3= & 48:4= & 56:5= & 82:8= \\ 99:9= & 36:3= & 47:4= & 83:4= \end{array}$$

302. 48 di 3 ke völejik.

48 sanьп еки qosьluvььqа тьnadaj etip аьгьмьз, vi-rinьi qosьluvььсь dengelek onьqlardan volьp һәм 3 ke qaldьqsьz völinetuqьп volсьп ($48=30+18$). Hər bir qosь-luvььпн аьгьм 3 ke völemiz һәм ььqqan tijindini qosamьz.

1) $48=30+18$; 2) $30:3=10$; 3) $18:3=6$; 4) $10+6=16$.

303. 96 нь 4 ke völejik.

1) $96=80+16$; 2) $80:4=20$; 3) $16:4=4$; 4) $20+4=24$.

304. Kevilden şeşinler:

$$\begin{array}{llllll} 56:4= & 96:8= & 72:4= & 80:5= & 95:5= & 74:2= \\ 75:5= & 58:2= & 92:4= & 78:3= & 84:7= & 98:2= \end{array}$$

305. 80 di 20 qa völejik.

80—bul 8 onьq. 20—bul 2 onьq. 2 onьq 8 onьqта 4 ese var.

$$80:20=8 \text{ onьq}:2 \text{ onьq}=4$$

306. 600 di 30 qa völejik.

$$600:30=60 \text{ onьq}:3 \text{ onьqqa}=20.$$

307. Kevilden şeşyv kerek:

$$\begin{array}{llll} 90:30 = & 400:20 = & 150:50 = & 600:40 = \\ 80:40 = & 900:30 = & 240:80 = & 900:60 = \\ 120:30 = & 800:40 = & 500:20 = & 700:20 = \end{array}$$

308. Kevilden şeşyv kerek:

$$\begin{array}{llll} 65:13 = & 68:17 = & 75:25 = & 76:38 = \\ 72:12 = & 57:19 = & 84:28 = & 78:26 = \\ 98:14 = & 72:18 = & 62:31 = & 54:18 = \\ 78:13 = & 95:19 = & 92:23 = & 80:16 = \end{array}$$

309. 800 di 10 qa völejik.

$$800:10 = 80.$$

800 di 10 qa vöylv uşyn völinyvşiniñ ondaqь bir nölin şьzьp taslasa çetkilikli boladь.

310. 7000 dь 100 ge völejik.

$$7000:100 = 70 \emptyset \emptyset = 70.$$

311. 25000 sanьn 1000 qa vöylv uşyn ondaqь neşe nöldi şьzьp taslav kerek?

312. Kevilden şeşinler:

$$\begin{array}{lll} 700:10 = & 600:100 = & 8000:1000 = \\ 830:10 = & 8300:100 = & 17000:1000 = \\ 2080:10 = & 25000:100 = & 120000:1000 = \end{array}$$

313. 1500 мәјекти, һәр қайсында 100 ден еtip себетлерге салыңлар. Қанша себет кerek болadь?

314. 23000 мәјекти һәр қайсында 1000 нан еtip қутьқа салыңлар. Қанşelli қуть кerek болadь?

315. 8 di 4 ke völejik. 2 şьqadь. Völinyvşini (8) 3 ese artтыrajьq һәм şьqqan sandь (24) 4 ke völejik. 6 şьqadь. Çaңa tijindi (6) vурьnoь tijindiden (2) 3 ese artьq.

Egerde völinyvşini 4 ese artтыrsaқ tijindi qalaj өзgeredi?

316. Egerde völinyvşini 2 ge көbeјtsek tijindi qalaj өзgeredi?

317. 24 ti 3 ke bəlejik. 8 voladъ. Bəlyvşini (3) 2 ese arttırarjq həm 24 ti çana bəlyvşige (6) bəlejik. 4 voladъ. Çana tijindi (4) vurьnqъ tijindiden (8) 2 ese kemrek voladъ.

Egerde bəlyvşini 3 ese arttıraraq tijindi qalaj özgeredi?

318. Egerde bəlyvşini 4 ke kəbejtsek tijindi qalaj özgeredi?

319. 60 ть 5 ke bəlejik.

Bəlyvşini (5) 2 ese arttırarjq həm 60 ть 10 qa bəlejik. Şьqqan tijindi (6) izlengennen 2 ese kemrek voladъ, demek onъ 2 ge kəbejtyv kerek:

$$60:5 = 60:10 \times 2 = 6 \times 2 = 12.$$

320. 400 di 25 ke bəlejik.

$$400:25 = 400:100 \times 4 = 4 \times 4 = 16.$$

321. 700 di 50 ge bəlejik:

$$700:50 = 700:100 \times 2 = 7 \times 2 = 14.$$

322. Kevilden şeşinler:

80:5 =	600:25 =	200:50 =	240:5 =
90:5 =	800:25 =	600:50 =	1800:25 =
120:5 =	300:25 =	900:50 =	3500:50 =

323. 6000 dъ 30 qa bəlejik.

6000—bul 600 onlъq, 30—bul 3 onlъq, 600 onlъqta 3 onlъq 200 ese var.

$$6000:30 = 600 \text{ onlъq} : 3 \text{ onlъqqa} = 200.$$

324. Kevilden şьqarьqlar:

8000:2000 =	4000:200 =	6000:30 =
9000:3000 =	6000:300 =	8000:40 =
7000:7000 =	8000:400 =	9000:30 =
6000:3000 =	9000:300 =	4000:20 =
4000:2000 =	5000:500 =	5000:50 =

325. 90 sanъn tavuv uşьn 6 qa qandaj sandъ kəbejtyv kerek?

Məseleni vylaj çazamyz:

$$x \times 6 = 90$$

Kəbejyvşi Kəbejtyvşi Kəbejtindi.

x tiñ nege teñ ekenin tabuv uşyn 90 dy 6 qa bəlyv kerek.

| Kəbejyvşini tabuv uşyn kəbejtindini kəbejtyvşige bəlyv kerek.

$$x = 90 : 6 = 15$$

326. 72 ni tabuv uşyn qandaj sandy 9 qa kəbejtyv kerek?

327. 56 sanyn tabuv uşyn qandaj sandy 8 ge kəbejtyv kerek?

$$8 \times x = 56$$

Kəbejyvşi Kəbejtyvşi Kəbejtindi.

x tiñ nege teñ ekenin tabuv uşyn 56 ny 8 ge bəlyv kerek.

| Kəbejtyvşini tabuv uşyn kəbejtindini kəbejyvşige bəlyv kerek.

$$x = 56 : 8 = 7.$$

328. Egerde kəbejtindi həm kəbejtyvşi belgili bolsa, kəbejyvşini qalaj tabuv kerek?

329. Egerde kəbejtindi həm kəbejyvşi belgili bolsa, kəbejtyvşini qalaj tabuv kerek?

330. Mekteptin satyp alqan arifmetika məseleleri yş topar-dyñ arasynda teñ etip bəlingen həm hər toparqa 24 məsele kitabynan tijdi. Məsele kitabyn qanşa bolqan?

Məsele kitabyn belgisiz sanyn x dep kərsetejik.

Məseleni vylaj çazuvqa volady.

$$x : 3 = 24$$

Bəlinyvşi Bəlyvşi Tijindi.

x ti tabuv uşyn 24 ti 3 ke kəbejtyv kerek.

| Bəlinyvşini tabuv uşyn tijindini bəlyvşige kəbejtyv kerek.

$$x = 24 \times 3 = 72.$$

331. Tijindide 12 boluv uşyn qandaj sandь 8 ge belyv kerek?

332. Ojlanqan sandь 9 qa bөлgende tijindide 15 bolsyn. Qandaj sandь ojladynlar?

333. 27 dapterdi bir neşe oquvşylar arasynda ten etip bөлgende hər qajsyna 9 dapterden tijgen. Gyllen dapterlerdi qanşa oquvşylar arasynda bөлgen?

Məseleni bylaj çazuvoqa bolady:

$$\begin{array}{ccccc} 27 & : & x & = & 9 \\ \text{Bölinyvşi} & & \text{Bölyvşi} & & \text{Tijindi.} \end{array}$$

x ti tabuv uşyn 27 ni 9 qa belyv kerek.

| **Bölyvşini tabuv uşyn bölinyvşini tijindige belyv kerek.**

$$x = 27 : 9 = 3.$$

334. Tijindi 9 boluvь uşyn 108 di qaj sanqa belyv kerek?

335. Egerde bölinyvşi hem tijindi belgili bolsa bölyvşini qalaj tabuv kerek?

336. Kevilden şeşinler:

$20 \times x = 80$	$70 : x = 35$	$x : 7 = 12$
$16 \times x = 96$	$68 : x = 17$	$x : 9 = 15$
$14 \times x = 98$	$72 : x = 18$	$x : 8 = 14$
$17 \times x = 85$	$96 : x = 12$	$x : 5 = 85$

337. Kevilden şeşinler:

$4060 : x = 10$	$56 \times x = 5600$	$x \times 100 = 9000$
$x : 600 = 90$	$4800 : x = 100$	$x \times 700 = 70000$

Çazьp belyv.

338. Kolxozda 46 ga çerden 11822 s kartofel çьjnalqan. 1ga çerden qanşelli kartofel çьjnalqan bolady?

$$\begin{array}{r|l} 11822 & 46 \\ - 92 & \\ \hline 262 & 257 (s) \\ - 230 & \\ \hline 322 & \\ - 322 & \\ \hline 0 & \end{array}$$

118 çyzlykti 46 qa bөлgende tijindide 2 çyzlyk bolady hem qaldьqta 26 çyzlyk bolady. 26 çyzlykti onьqlarqa majdalajmyz hem sonnan şьqqan 260 onьqqa bölinyvşinin 2 onьqyn qosamyz. Solaj

etkende şıqqan 262 onlıqtı 46 qa völemiz, tijindide 5 onlıq şıqadı. Qalqan 32 onlıqtı birliklerge majdalajmız, 320 voladı. Oqan völinyvşınıñ 2 birliğin qosamız. 322 birlikti 46 qa völemiz. Tijindide 7 voladı.

1 ga dan 257 s kartofel ıjnalqan voladı.

Mäselenin şeşilyvin däpterge ıazınlar.

339. 6108 di 12 ge völejik.

$\begin{array}{r} 6108 \\ -60 \\ \hline 108 \\ -108 \\ \hline \end{array}$	$\left \begin{array}{r} 12 \\ 509 \end{array} \right.$	61 ıyzlikti 12 ge völemiz. Tijindide 5 ıyzlik voladı häm 1 ıyzlik qaldıq voladı. 1 ıyzlikti onlıqlarqa majdalajmız. 10 onlıqtı 12 ge völgende tijindide onlıqlar volmajdı. Onlıqlardıñ ornına nöl qojamız. 10 onlıqtı birliklerge majdalajmız häm oqan völinyvşınıñ 8 birliğin qosamız, 108 birlikti 12 ge völgende tijindide 9 birlik voladı.
--	---	--

340. 128224 ti 32 ge völejik.

$\begin{array}{r} 128224 \\ -128 \\ \hline 224 \\ -224 \\ \hline \end{array}$	$\left \begin{array}{r} 32 \\ 4007 \end{array} \right.$	2 ıyzlikti 32 ge völgende tijindide ıyzlik volmajdı, ıyzlik ornına nöl qojamız. 22 onlıqtı 32 ge völgende tijindide onlıq volmajdı. Onlıqlardıñ ornına da nöl qojamız.
---	--	--

341. 23226 nı 43 ke völejik.

$\begin{array}{r} 23226 \\ -215 \\ \hline 172 \\ -172 \\ \hline \end{array}$	$\left \begin{array}{r} 43 \\ 540 \end{array} \right.$	6 birlikti 43 ke völgende tijindide birlik volmajdı, birlik ornına nöl qojamız.
--	---	---

6 qaldıq.

342. 1 038 824 ti 28 ge völejik.

$\begin{array}{r} 10038824 \\ -84 \\ \hline 198 \\ -196 \\ \hline 28 \\ -28 \\ \hline \end{array}$	$\left \begin{array}{r} 28 \\ 37100 \end{array} \right.$	Tijindide onlıq ta häm birlik te volmajdı, onlıqtıñ häm birliktiñ ornına nöl qojamız.
--	---	---

24 qaldıq.

Kəbejtyvdi həm bəlyvdi tekseryv.

343. 365 sanьn 47 ge kəbejtinler. Qanşa voladь? Şьqqan kəbejtindini (17155) 365 ke bəlinler. Qanşa voladь? Şьqqan kəbejtindini (17155) 47 ge bəlinler. Qanşa voladь?

Eki sandь kəbejtyv durьs oьnlanoqanьn tekseryv uşьn kəbejtindini kəbejerlerdin birevine bəlyv kerek. Egerde ajьrmada ekinşi kəbejer şьqsa, onda kəbejtyv durьs oьnlanoqan voladь.

344. 27048 sanьn 276 qa bəlinler. Qanşa voladь. Şьqqan ajьrmanь (98) 276 qa kəbejtinler. Qanşa voladь?

Bəlyv durьs oьnlanoqanьn tekseryv uşьn ajьrmanь bəlyvşige kəbejtyv kerek. Eger kəbejtindide bəlinyvşi şьqsa, onda bəlyv durьs voloqanь.

345. 44389 sanьn 78 ge bəlinler. Ajьrma qanşa voladь həm qaldьq qanşa voladь?

Şьqqan tijindini (569) 78 ge kəbejtip həm şьqqan kəbejtindige (44382) qaldьqtь (7) qosajьq. Qanşa voladь?

Qaldьqlь bəlyvdin durьs oьnlanoqanьn tekseryv uşьn, tijindini bəlyvşige kəbejtip həm kelip şьqqan kəbejtindige qaldьqtь qosuv kerek. Egerde kelip şьqqan san bəlinyvşige ten bolsa, bəlyvdin durьs oьnlanoqanь voladь.

346. Kəbejtyv durьs islengen ve tekserip qaranlar:

$$128 \times 3 = 384.$$

347. Bəlyv durьs islengen ve tekserip qaranlar:

$$256 : 16 = 16.$$

348. Mьsallardь şeşinler:

$$9876 : 6 \quad 17\,664 : 6 = \quad 11\,880 : 9 =$$

$$1984 : 4 \quad 26\,505 : 5 = \quad 36\,480 : 8 =$$

$$4032 : 7 \quad 62\,472 : 8 = \quad 60\,200 : 7 =$$

349. Mьsallardь şeşinler. Tijindini həm qaldьqtь kərsətinler.

$$39202 : 6 = \quad 48235 : 7 =$$

350. Məsallardə şəşinlər:

2775:37 =	10 472:28 =	126 725:37 =
3081:79 =	21 526:47 =	219 648:48 =
4320:54 =	33 582:58 =	364 672:64 =
4830:69 =	52 364:76 =	544 705:79 =

351. Məsallardə şəşinlər:

10712:52 =	42112:14 =
17024:56 =	116174:29 =
27336:67 =	222333:37 =
38175:75 =	464406:58 =

**352. Məsallardə şəşinlər. Tijindini həm qaldıqıt kərse-
tinlər.**

78 365:87 =	475 029:78 =
623 135:67 =	594 726:84 =

353. Məsallardə şəşinlər:

114 862:253 =	688 625:875 =	745 104:912 =
494 247:551 =	861 651:873 =	798 648:856 =
594 928:678 =	810 198:874 =	852 752:956 =
651 343:769 =	848 235:879 =	841 480:965 =

354. Məsallardə şəşinlər:

461 663:509 =	945 652:236 =
460 756:907 =	3 037 306:758 =
593 955:985 =	5 209 803:867 =
533 484:876 =	7 797 844:974 =

**355. Məsallardə şəşinlər. Tijindini həm qaldıqıt kərse-
tinlər.**

924 856:265 =	3 801 187:543 =
2 167 274:387 =	4 859 827:798 =

356. Məsallardə şəşinlər:

78 435:1245 =	3 544 893:6457 =	36 144 636:5324 =
53 459:1091 =	3 110 724:5467 =	35 662 308:7869 =
368 031:5493 =	4 941 904:7568 =	37 883 835:8679 =
480 851:6587 =	4 200 278:5462 =	64 505 912:9784 =

357. Məsallardə şəşinlər:

$$6\,808\,659:8437 = 17\,506\,583:4369 =$$

$$4566\,042:9006 = 51\,470\,536:8567 =$$

358. Məsallardə şəşinlər. Tijindini həm qaldıqıt kərsətinlər.

$$33\,926\,785:4826 = 8\,978\,206:2915 =$$

359. Qolxozda birinşi brigada 18 *ga* dan 7621 *s* qant ləvləvini çjnadı, al ekinşi brigada 18 *ga* dan 7627 *s* çjnadı. Birinşi brigada həm ekinşi brigada 1 *ga* dan qanşelli ləvləvi çjnaqan?

$$\begin{array}{r|l} \text{I. } 7621 & 18 \\ \hline 72 & \\ \hline 42 & 423(s) \\ \hline 36 & \end{array}$$

Ləvləvinin zyrəhatı 1 *ga* dan şama menen 423 *s* voladı.

$$\begin{array}{r|l} \text{II. } 7627 & 18 \\ \hline 72 & \\ \hline 42 & 423(s) \\ \hline 36 & \end{array}$$

Ləvləvinin zyrəhatı 1 *ga* dan şama menen 424 *s*.

Hər bir bəlyvdin tijindisinde 423 voldı, braq bul tijindi naq anıq emes, al **çaqynlaqan**, öjtkeni olarda taqı qaldıq var (birinşi bəlyvde 7, al ekinşi bəlyvde 13). 423 tijindi naq tijindiden kemrek. 423 birinşi bəlyvde naq tijindiden qanşa kem ekenin anıqlajıq. Qaldıq 7 san 9 dan kemrek (bəlyvşinin çartısnan kemrek), hər bir gektarqa çartı sentnerden kem keledi. 423 ti tijindi dep alsaq, biz naq tijindiden çartı sentnerden kemregın taslajmız.

Ekinşi bəlyvde 423 naq tijindiden qanşa kemrek ekenin anıqlajıq. 13 bəlyvşinin çartısnan kəvrek, solaj bolsa hər bir gektarqa çarım sentnerden artıqraq keledi.

Birinşi bəlyvde 423 ti tijindi desek, biz naq tijindiden sentnerdin çartısnan kemrekti taslajmız (qaldıq bəlyvşinin çartısnan kemrek). Ekinşi bəlyvde, egerde 424 ti tijindi dep alsaq qate kemrek voladı (tijindige bir birlikti qosamız). Naq tijindini sentnerdin çartısnan kemrekke kəbejtemiz.

Egerde bəlgen vaqıtta bəlyvşinin çartıyna ten qaldıq qalsa, vılay bolqanda da tijindige bir birlik qosıladı.

Bəlgende, egerde qaldıq bəlyvşinin çartıynan kem bolsa, onda tijindini özgerıpej qaldırılady. Egerde qaldıq bəlyvşinin çartıyna ten bolsa ja bəlyvşinin çartıynan artıq bolsa, onda tijindige 1 birlik qosılady.

Birinşı rette tijindini kemislik penen aldıq delinedi, al ekinşı rette — artıq menen aldıq delinedi.

360. Çaqınlaqan tijindini tabıv kerek.

21 550:38	83 550:118 =	278 216:428 =
22 990:47	225 600:249 =	129 738:276 =
32 350:59	318 800:396 =	334 975:385 =
45 231:67	315 500:518 =	458 912:476 =

361. Çaqınlaqan tijindini tabıv kerek.

459 618:574 =	575 109:639 =	526 713:658 =
300 624:429 =	232 307:387 =	659 224:732 =

362. 237 ni tabıv uşın qandaj sandı 124 ke bəlyv kerek?

363. Men bir sandı oıladı, onı 275 ke bəldim hém 347 şıqtı. Men qandaj sandı oıladı?

364. Tijindide 69 boluvı uşın 5382 ni qandaj sanqa bəlyv kerek?

365. Bir sandı 96 qa bəlgende tijindi 48 bolıp hém 23 qaldıq boluvı uşın bəlinyvşini tabınlar.

366. Egerde kəbejtindi 28341 bolsa, 423 sanı qandaj sanqa kəbejtilgen?

367. Egerde kəbejtindisi 50547 şıqqan bolsa, 609 qandaj sanqa kəbejtilgen?

368. Pošta poezı 8 saatta 336 km çırdı. Tovar poezı 12 saatta 372 km çırdı. Pošta poezı tovar poezına qaraqanda saatına qanşa kilometr artıq çıredı?

Məseleni şeşyv uşın, pošta poezı saatına qanşa kilometr çıre alatuqın bilyv kerek (336:8), tovar poezı saatına

qanşa kilometr çyretuqlyny bilyv kerek (372:12) həm onnan kejin birinşi tijindiden ekinşi tijindini aluv kerek.

Şeşyvdi vylaj çazamyz:

$$336:8 - 372:12 = 42 - 31 = 11 \text{ (km)}.$$

Bul mьsaldь şeşkende әdep eki belyvdi de çyrgizemiz (336:8 həm 372:12), al onnan kejin 42 den 31 di alamyz.

369. Мына мьsallardьн şeşyvin dәpterге çazьnlar.

$$84 - 234:9 = 84 - 26 = 58;$$

$$28 \times 6 - 120:10 = 168 - 12 = 156;$$

$$280:8 + 745 = 35 + 745 = 780;$$

$$240:12 + 34 \times 5 = 20 + 170 = 190.$$

370. Мьsallardь kevilden şeşinler:

88:11 + 47 =	52:4 + 15 \times 5 =	(68 + 17):5 =
59 + 65:5 =	64 \times 6 - 64:16 =	(186 - 90):8 =
138 - 72:6 =	75:5 + 84:7 =	6:(128 - 109) =
156 - 96:4 =	78:3 - 84:12 =	(73 + 19):(182 - 159) =

371. Мьsallardь şeşinler:

6408:18 + 8095 =	10 947:(28 + 95) =
7800 - 13 392:27 =	(9479 + 8609):238 =
1796 \times 805 - 22446:58 =	13 015:(9002 - 8907) =
47953:79 + 3089 \times 597 =	(24947 + 9083):(6000 - 5834) =
45240:78 + 7040 \times 308 =	(7006 - 5098):36 + 1089 =
52 548:58 - 80 640:96 =	(80005 - 29101):(2400 - 1896) =
44 667:63 - 34740:386 =	48 640:(3247 - 3087) - 195 =

372. 8159 venen 7909 sanlarynyň qosyndьsyn 78 sanьna bөlinler.

373. 80300 venen 51254 sanlarynyň аjьrtasьn 94 sanьna bөlinler.

374. 237600 sanьn 189 venen 108 sanlarynyň qosyndьsyna bөlinler.

375. 217056 sanьn 8000 menen 7643 sanlarynyň аjьrtasьna bөlinler.

376. 81047 menen 109513 sanların qoşındısı 7030 menen 6550 sanların ajırmasına bölünler.

377. 120 000 menen 65047 sanların ajırması 1306 menen 1127 sanların ajırmasına bölünler.

378. 9120 *kg* dendi taşıqanda ten bəlip 19 arbaqa tijelgen. Hər bir arbaqa qanşa dənən salınqan?

379. 2405 sanın 37 ten bəliklerge bəlyv kerek. Hər bir bəligi nege ten?

380. Kolxozda 18756 *s* qara buvdaj çyınalqan, al aq buvdaj 18 ese kemrek. Buvdaj qanşa çyınalqan?

381. 6536 sanın 43 ese kemitinler.

382. 25 *kg* sytten 1 *kg* maj şyqady. 9350 *kg* sytten qanşa maj şyqady?

383. Kolxoz 53809 *s* kartofel çyınady. Hər bir gekardan 257 *s* çyınalqan. Neşe gektar kartofel egilgen eken?

384. 1924 nşi çyы Kamşatkada 18 *ga* ogorod egilgen, al 1933 nşi çyы 2070 *ga* egilgen. Kamşatkada ogorod majdan neşe ese artqan?

385. 153 sanı 57222 en neşe ese kemrek?

Salmaqtn, suıyqlıqtın həm espe denelerdin metr ölşevleri¹⁾.

386. 1 *kg* da neşe gram var? 7 *kg* da, 16 *kg* da neşe gram var?

387. 1 *t* da qanşa kilogram var, 9 *t* da, 21 *t* da neşe kilogram var?

388. 1 *t* da, 3 *t* da, 13 *t* da qanşa sentner var?

389. 1 *s* de, 6 *s* de, 11 *s* de qanşa kilogram var?

390. 5 *t* da, 7 *t* da, 2 *t* 5 *s* de qanşa kilogram var?

391. 2 *kg* da, 8 *kg* da, 9 *kg* 500 *g* da qanşa gram var?

¹⁾ Salmaqtn, suıyqlıqtın həm espe denelerdin metr ölşevlerinin tablitsası 2 nşi bette çazyqlan,

392. 1000 *g* da, 3000 *g* da qanşa kilogram var?
 393. 100 *kg* da, 700 *kg* da neşe sentner var?
 394. 10 *s* de, 1000 *kg* da, 40 *s* de, 2000 *kg* da, 8000 *kg* da, 530 *s* de neşe tonna var?

395. Stanoktın salmaqı 650 *kg*. Bul qanşa sentner voladı, həm qanşa kilogram voladı?

396. Dən tijegen 3 karvan çiberilgen. Birinşi karvan 6 *t* 8 *s* dən əkeldi, ekinşi karvan 60 *s* 80 *kg*, al yşınşı karvan 6008 *kg* dən əkeldi. Qaj karvanda dən kəvrek volqanyn həm qaj karvanda azıraq ekenin kərsetinler.

397. Kolxoz məmleketke 15 *t* dən beryvge tijis. Birinşi rette kolxoz 7 *t* 5 *s* dən verdi, ekinşi rette 4 *t* 1 *s* dən verdi. Endi qanşa dən vereçaq volıp qaldı?

398. Çyk maşınaq 5 *t* çyk tijevge voladı. Polat çalpaq temir 8 *kg*. Çyk maşınaq qanşa çalpaq temir tijevge voladı?

399. Çyk maşınaq 1 *t* 5 *s* çyk tijevge voladı. Çyk maşınaq 300 temir şывық salınqan, hər qajsı 3 *kg*. Taqıda neşe kilogram temir saluvqa voladı?

400. 1 *gl* da neşe litr var?

401. 5 *gl* da, 7 *gl* da 10 *gl* da, 2 *gl* da, 6 *gl* da, 3 *gl* da, 4 *gl* da, 8 *gl* da, 15 *gl* da, 4 *gl* 35 *l* da, 5 *gl* 40 *l* da, 7 *gl* 30 *l* da neşe litr var?

402. 4680 *l* da, 2145 *l* da, 5080 *l* da, 4008 *l* da neşe gektolitr həm litr var?

Өткенлерди тәкрарлав.

403. Мәсallарды şeşinler:

$$8020 - (372 + 4859) =$$

$$9050 - (18108 - 9949) =$$

$$600000 - 249222 : 569 =$$

$$865 \times 409 - 305 \times 608 =$$

$$705 \times 807 - 780685 : 965 =$$

$$155975 : 425 - 137385 : 639 =$$

$$807 \times 609 + 1310943 : 327 =$$

$$1385095 : (3006 + 1589) =$$

$$(500\,000 - 76\,018) : 598 + 67 \times 6 =$$

$$(357\,842 + 11\,398) : 905 - (300\,000 - 10\,728) : 709 =$$

404. Poez 14 saatta 1 050 *km* çyrđı, al aeroplan sondaj aralıqtı 6 saatta uşı. Aeroplannıñ saatlıq orta tezligi poezdın saatlıq orta tezligine qaraqanda neşe kilometr artıq?

405. Paroxod orta tezlik penen saatına 32 *km* çyrip 1 536 *km* çer çyrđı. Aeroplan sol aralıqtı orta tezlik penen saatına 256 *km* uşır etti. Paroxod aeroplanqa qaraqanda çolda neşe saat artıq çyrđı?

406. Aralıqı 1 206 *km* eki qaladan azanoqı saat 8 de eki poez bir-birine qarsı şıqtı. Birinşı poez orta esap penen saatına 35 *km* çyredi, ekinşı poez 32 *km* çyredi. Bular qaj saatta uşıradsı?

407. Azanoqı saat 6 da avtomobil qaladan şıqtı, al 3 saattan kejin onıñ izinen taqı bir avtomobil şıqtı. Birinşı avtomobildın tezligi saatına 56 *km*, ekinşisi saatına 64 *km* çyredi. Birinşı avtomobil bellengen çerine keş saat 10 da keldi. Sol çerge ekinşı avtomobil qaj vaqıtta keldi?

408. Mektep bir çylda qyzmetkerlerine mijnet haqqı uşır 20 840 som 20 t., oquv qurallarına 2 534 som, qoçalıq kereklerine 5 856 som 80 t. hám vasqa hár qylı rasxodlarına 827 som çumsadı. Egerde mektepte 280 adam oquvsı bolsa, bir çylda 1 oquvsın oqıtıvqa qanşelli aqşa şıqqan?

409. 1929/30 nşı oquv çylynda Taçikistanda 528 mektepte 24 300 oquvsı oqıdı, al 1931/32 nşı oquv çylynda 1 645 mektepte 102 000 oquvsı völdı. Bir mektepte oquvsılardıñ orta sanı qanşelli arttı? (Birlikke şekem bel.)

410. Sonqı 100 çylda patşalı Rosejde 250 000 at kitap bastırılıp şıqarılqan, al SSSR da 15 çylda 378 000 at kitap bastırılıp şıqarılqan. SSSR da çylyna baslatılqan kitaplardıñ orta at sanı, patşalı Rosej menen salıstırıp qaraqanda neşe ese artqan? (Birlikke şekem bel.)

411. 1932 nşı çyly SSSR da alymin tutınuv 20 300 tonnaqa jamasa 1913 nşı çyl Rosejde tutılqan alymin muqdarı-

tərəpinen şeklengen) **tuvrının kesindisi** dep ataladı, məsələn, **tuvrının kesindisi AB** (5 nci syvret).

5 nci syvret.

6 ncı syvret.

418. Qağazda eki toşkanın bellegi həm olardı **tuvr**, ijmek həm **sıñıq sızıqlar** menen, 6 ncı syvrette kersetilgendej etip, tutastırılar. Olardan en qısqası qajsı?

Tuvr sızıqtın kesindisi eki toşkanın arasındaqı en qısqa aralıq boladı.

419. **Tuvr**, ijmek, **sıñıq sızıqlar** sızıqlar.

420. Uzunluqın 3 m , 6 m , 8 m , 6 mm etip **tuvr sızıq kesindisin sızıqlar**.

421. **Tuvr sızıqtın kesindisin sızır** həm onıñ uzunluqın ölçenler.

422. Eki toşkanın arasında neşe **tuvr sızıq sızuvqa** boladı?

423. 1 m de, 3 m de, 8 m 3 dm de neşe detsimetr¹⁾ bar?

424. 1 dm de, 2 dm de, 5 dm 3 sm de neşe santimetr bar?

425. 1 m de, 5 m de, 7 m 2 dm de neşe santimetr bar? 6 m 4 dm 5 sm de, 8 m 3 sm de, 12 m 7 sm de neşe santimetr bar?

426. 1 sm de, 7 sm de, 5 sm 2 mm de neşe millimetr bar?

427. 1 dm de, 3 dm 5 sm de, 4 dm 7 sm 2 mm de, 6 dm 8 mm de neşe millimetr bar?

428. 1 m de, 4 m de, 2 m 7 mm de, 1 m 4 dm 3 sm de, 3 m 7 sm de, 9 m 2 dm 6 sm 4 mm de, 7 m 2 sm 5 mm de, 8 m 4 mm de neşe millimetr bar?

¹⁾ Uzunluqtın metr ölçevlerinin tablitsası 2 nci bette qazılqan.

429. 1 *km* de, 3 *km* de, 7 *km* 274 *m* de, 2 *km* 56 *m* de, 4 *km* 5 *m* de, 200 *sm* de, 5 400 *sm* de, 5 000 *mm* de, 12 000 *mm* de neşe metr var?

430. 5 000 *m* de, 52 000 *m* de neşe kilometr var?

431. Tuvrýnyň bir kesindisiniň uzynlygy 2 *dm* 5 *sm*, ekinşisiniň uzynlygy 1 *dm* 8 *sm* ge ten. Eki kesindiniň uluwma uzynlygy qandaj?

432. Sýňq sýzq tuvrýnyň 3 kesindisinen bolqan. Birinşi kesindiniň uzynlygy 1 *sm* 3 *mm*, ekinşisiniň uzynlygy 2 *sm* 8 *mm*, yşinşisiniň — 9 *mm*. Pytkil sýzqtyň uzynlygy qanşa?

433. Tuvrýnyň bir kesindisiniň uzynlygy 4 *sm* 5 *mm* hem ekinşi kesindisiniň uzynlygy 2 *sm* 8 *mm*. Birinşi kesindi ekinşisinen qanşa uzynraq?

434. Öçreniň uzynlygy 6 *m* 8 *dm*, al eni uzynlyqyňan 1 *m* 9 *dm* kemrek. Öçreniň eni qandaj?

435. Uzynlygy 9 *m* 6 *dm* hem 6 *m* 7 *dm* eki zängiden uzynlygy 15 *m* 5 *dm* etip bir zängi islengen. Eki zänginiň uluwma uzynlygy qanşa kemigen?

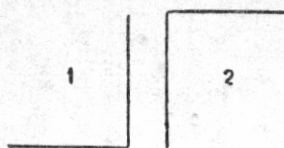
436. Uzynlyqlary 3 *m* 2 *dm*, 2 *m* 4 *dm* hem 1 *m* 7 *dm* uş qajys birge tigilgen. Egerde qajyslardy çalqav tigiske 1 *dm* 6 *sm* ketken bolsa, qajystyň uzynlygy qandaj bolqan?

437. 4 kesindiden bolqan sýňq sýzqty sýzylar, birinşi kesindiniň uzynlygy 2 *sm*, ekinşisiniň 2 *sm* 5 *mm*, yşinşisiniň 1 *sm* 8 *mm* hem tørtinşisiniň 1 *sm* 3 *mm* bolsyn. Sýňq sýzqtyň uşlaryň tuvrý sýzq etip tutastyryp hem ony öşenler. Sýňq sýzq tuvrý sýzqtan qanşelli uzyn?

Tuvrýmyjeşliktiň hem kvadrattyň majdanь.

7 nşi syvrette tuvrý myjeşler kósetilgen. Myjeşlerdi qurajtuqyň sýzqlar myjeştiň tórepleri dep atalady. Tóreplerdiň kesisken toşkasy myjeştiň tóbesi dep atalady. Tuvrýmyjeştiň tórepleri bir birine **perpendikulər** bolady (egerde eki tuvrý sýzq kesisken orýnларында tuvrý myjeş qurasa, onda olar bir birine perpendikulər bolady). Tuvrý myjeşti myjeşlik

kömegi menen sızylady (8 nşi syvret). 9 nşi syvrette yş myjeş verilgen. Ekinşi häm yşınşı myjeşlerdi birinşi myjeş penen salıstırıp qaraıyq. Bunıñ uşın ekinşi myjeşti birinşi

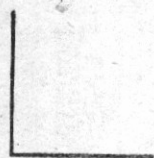

7 nşi syvret.

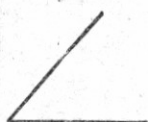

8 nşi syvret.

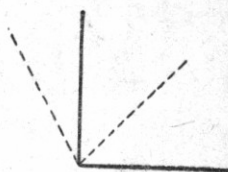
myjeşke, olardıñ төвeleri birin biri çapqandaj etip qojayıq, al ekinşi myjeştiñ төмengi төреpi birinşi myjeştiñ төмengi төреpi boıńşa ketsin (10 nşi syvret). Ekinşi myjeştiñ ekinşi

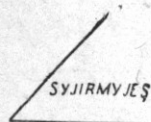
9 nşы syvret.

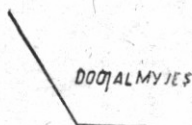
10 nşы syvret.

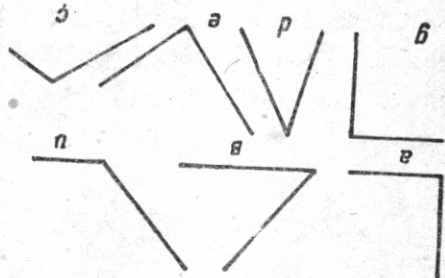
төреpi birinşi myjeştiñ işinen ketedi. Ekinşi myjeş birinşi myjeşten kişirek. Tuvır myjeşten kişi myjeş **syjlr** myjeş dep atalady (11 nşi syvret).

11 nşi syvret.

12 nşi syvret.

13 nşi syvret.

Birinñ ystine birin salıp yşınşı myjeşti de birinşi myjeş penen salıstırıp qaraıyq (10 nşы syvret). Yşınşı myjeştiñ ekinşi çaqı birinşi myjeştiñ sırtınan ketedi. Yşınşı myjeş birinşi myjeşten ylkenirek. Tuvır myjeşten ylkenirek myjeş **doqial** myjeş dep atalady (12 nşi syvret).

438. 13 nşi syvrette qaj myjeş tuvrъ, qajsъ doqal, qajsъ syjir ekenin k rsetinler.

439. Tuvrъ myjeş sьzьnlar.

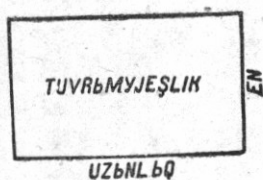
440. Syjir myjeş sьzьnlar.

441. Doqal myjeş sьzьnlar.

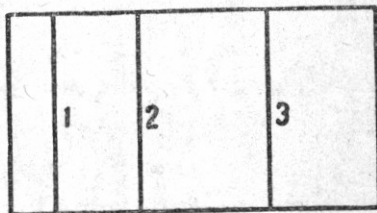
442. Tuvrъ myjeştin t repleri birine qaraqanda biri qalaj ornasqan?

443. Eki perpendikul r sьzьqlardyң arasynda qandaj myjeş bolady?

Tört myjeşi de tuvrъ myjeş bolqan t rtmyjeşlik **tuvrъ-myjeşlik** dep atalady (14 nşi syvret). Tuvrъmyjeşliktin bir birine qarsъ  atqan t repleri öz ara biri birine teң.

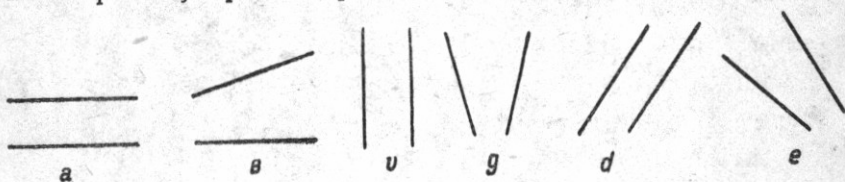

14 nşi syvret.

15 nşi syvret.

Egerde tuvrъmyjeşliktin bir birine qarsъ  atqan t replerin, 15 nşi syvrette k rsetilgendej qьp, perpendikulər kesindiler menen tutastьrsa, onda bul kesindiler  z ara biri birine teң bolady. Arasyndaqь aralyq h r  erinde teң bolqan tuvrъ sьzьqlar **parallel** dep atalady. Tuvrъmyjeşliktin bir birine qarsъ  atqan t repleri bir birine parallel bolady.

16 n ş syvret.

444. 16 n ş syvrette qandaj qos sьzьqlar parallel ekenin k rsetinler h m tekserinler.

445. Qos parallel sьzьqlarың h m qos perpendikulər sьzьqlarың sьzьnlar.

17 nşi syvrette hər tərəpləri de biri birinə *teñ* *tuvr* myjeşlik kørsetilgen. Hər tərəpi bir birinə *teñ* *tuvr*myjeşlik **kvadrat** dep ataladı.

446. Kvadrattın qaj tərəpləri *parallel* həm qaj tərəpləri *perpendikulər* boladı?

447. *Tuvr*myjeşlikte həm kvadratta neşe myjeşler boladı?

448. Qağazdan *tuvr*myjeşlik həm kvadrat oğr alınlar həm *tuvr*myjeşliktin myjeşleri öz ara *teñ* ekenin tekserinler.

17 nşi syvret. *Tuvr*myjeştin myjeşleri kvadrattın myjeşlerine *teñ* ve, sonı tekserinler.

449. Bir *tuvr* myjeş ekinşi *tuvr* myjeştin *ylken* *bola* *ala* *ma*?

450. Uzunluğ 5 *sm* eni 3 *sm* *tuvr*myjeşlik *sızınlar*.

451. Tərəpləri 4 *sm* den bolğan kvadrat *sızınlar*.

452. Tərəpləri 1 *sm* ge *teñ* bolğan kvadrattın *majdan* **kvadrat santimetr** dep ataladı. (Qısartıp çazqanda *sm*²) (18 nşi syvret). Dəpterlerine kvadrat santimetr *sızınlar*.

453. Tərəpləri 1 *dm* bolğan kvadrattın *majdan* **kvadrat detsimetr** dep ataladı (qısartıp çazqanda *dm*²). Dəpterlerine kvadrat detsimetr *sızınlar*.

454. Tərəpləri 1 *m* bolğan kvadrattın *majdan* **kvadrat metr** dep ataladı. (Qısartıp çazqanda *m*²). Taqtağa *ja* *edenge* kvadrat metr *sızınlar*.

Tərəpləri 1 *mm* ge *teñ* bolğan kvadrattın *majdan* **kvadrat millimetr** dep ataladı. (Qısartıp çazqanda *mm*²).

18 nşi syvret.

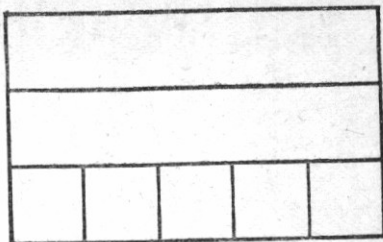
Kvadrat ölçvleri *menen* *majdanlar* ölçenedi.

*Tuvr*myjeşliktin *majdan*ın ölçv uşın, bul *tuvr*myjeştin işinde kvadrat ölçvi (kv. metr, kv. detsimetr, kv. santimetr həm *basqalar*) qanşelli *ornasatuqıyn*ın *bilyv* kerek.

19 nşi syvrette uzunluğ 5 *sm*, al eni 3 *sm* *tuvr*myjeş kørsetilgen. *Tuvr*myjeştin *majdan*ı syvrette 3 *teñ* çazıqqa bölengen. Tömengi çazıq 1 *sm*² den 5 kletkağa bölengen. *Tuvr*myjeşliktin *majdan*ı $5 \text{ sm}^2 \times 3 = 15 \text{ sm}^2$ ge *teñ*.

Tuvr̄myjeşliktiñ majdan̄n vilyv uş̄n, on̄n uзы̄n̄n h̄m enin vilyv kerek h̄mde ş̄qqan sand̄ bir birine k̄bejtyv kerek: $5 \times 3 = 15$ (sm^2).

Tuvr̄myjeşliktiñ majdan̄n esaplav uş̄n, on̄n uзы̄n̄n h̄m enin uзы̄n̄l̄q̄t̄n teñ øļ̄sevi menen øļ̄sev kerek h̄m ş̄qqan sanlard̄ birin birine k̄bejtyv kerek.

19 n̄ş̄ syvret.

M̄saly, tuvr̄myjeşli uş̄aska-nyñ uзы̄n̄ 140 m , eni 20 m .

Bul uş̄askan̄n majdan̄: $140 \times 20 = 2800$ ge teñ (m^2).

Kvadratt̄n majdan̄n esaplav uş̄n, on̄n bir t̄repin øļ̄sev kerek h̄m ş̄qqan sand̄ øzin-øzine k̄bejtyv kerek.

M̄saly, kvadrat uş̄askan̄n bir t̄repi 300 m . Bul uş̄askan̄n majdan̄ $300 \times 300 = 90\,000$ ge teñ (m^2).

Pişinnin̄ gyll̄n t̄replerinin̄ qos̄nd̄s̄ sol pişinnin̄ **perimetri** dep atalad̄. 19 n̄ş̄ syvrette k̄rsetilgen tuvr̄myjeşliktiñ perimetri 16 sm ge teñ ($3 + 5 + 3 + 5 = 16$).

455. T̄repleri 1 dm ge, 1 sm ge, 1 m ge; 1 km ge, 1 mm ge teñ kvadratt̄n majdan̄ qandaj?

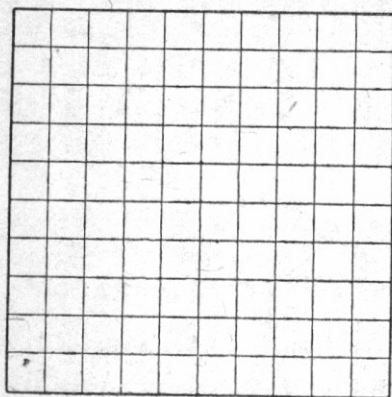
456. T̄repi 3 sm lik kvadrat s̄z h̄m on̄ kvadrat santimetrlerge v̄l. On̄n majdan̄ qanşelli kvadrat santimetrge teñ?

457. Uзы̄n̄l̄q̄ 4 sm , eni 3 sm tuvr̄myjeş s̄z h̄m on̄ kvadrat santimetrlerge v̄l. Bul tuvr̄myjeştin̄ majdan̄ qanşelli kvadrat santimetrge teñ. Bul tuvr̄myjeştin̄ perimetrin esaplap ş̄qar.

458. Uзы̄n̄l̄q̄ 5 sm , eni 2 sm tuvr̄myjeşlik s̄z. Bul tuvr̄myjeşliktiñ majdan̄ h̄m perimetri nege teñ?

459. T̄repi 4 sm kvadrat s̄z. Bul kvadratt̄n majdan̄ nege teñ? perimetri nege teñ?

20 nşi syvrette kişirejtilgen tyrde kvadrat kørsetilgen, bunıñ tärepi haqıyqatında 1 dm ge teñ. Gyllän kvadrat 10 ten çazıqlıqlarğa bөlingen, olardıñ eñi 1 sm den. Hər bir çazıqlıq tärepi 1 sm den 10 teñ kvadratşalarğa bөlingen. Bundaj hər

20 nşi syvret.

qajsı kvadratşası — bul 1 sm^2 . Gyllän kvadrat 100 sm^2 ge bөlingen.

Kvadrat detsimetrдің мајданы мьнақан тең:

$$10 \text{ sm}^2 \times 10 = 100 \text{ sm}^2.$$

$$1 \text{ dm}^2 = 100 \text{ sm}^2.$$

460. 1 m^2 neşe kvadrat detsimetrge teñ ekenin esaplap şıqarınlar.

461. 1 sm^2 neşe kvadrat millimetrge teñ ekenin esaplap şıqarınlar.

Çer мајданларын өлшеу үшін **ар**, **гектар** һәм **квадрат километр** пайдаланылады.

Тәреpi 10 m ge teñ kvadrattıñ мајданы **ар** dep ataladı (qısqaşa **a** dep çazıladı).

Тәреpi 100 m ge teñ kvadrattıñ мајданы **гектар** dep ataladı (qısqaşa **га** dep çazıladı).

Тәреpi 1000 m ge teñ (1 km) kvadrattıñ мајданы **квадрат километр** dep ataladı (qısqaşa **км²** dep çazıladı).

462. Мајданлардың метр өлшеулериниң таблицасы.

$$1 \text{ km}^2 = 100 \text{ га} = 10\,000 \text{ а} = 1\,000\,000 \text{ м}^2.$$

$$1 \text{ га} = 100 \text{ а} = 10\,000 \text{ м}^2.$$

$$1 \text{ м}^2 = 100 \text{ dm}^2 = 10\,000 \text{ см}^2 = 1\,000\,000 \text{ мм}^2.$$

$$1 \text{ dm}^2 = 100 \text{ см}^2 = 10\,000 \text{ мм}^2.$$

$$1 \text{ см}^2 = 100 \text{ мм}^2.$$

Мајданлардың метр өлшеулерин дәптерлерине көшіріп çazыр алыңлар.

463. 1 dm^2 de, 4 dm^2 de, 8 dm^2 25 sm^2 de, 5 dm^2 6 sm^2 de neşe kvadrat santimetr bar?

464. 1 m^2 de, 7 m^2 de, 2 m^2 60 dm^2 de, 3 m^2 5 dm^2 de neşe kvadrat detsimetr bar?

465. 1 m^2 de, 5 m^2 de, 8 m^2 de, 12 m^2 de neşe kvadrat santimetr bar?

466. 1 sm^2 de, 6 sm^2 de, 9 sm^2 de, 17 sm^2 de neşe kvadrat millimetr bar?

467. 1 a da, 3 a da, 5 a 50 m^2 de, 7 a 85 m^2 de, 16 a 8 m^2 de, 1200 dm^2 de, $340\,000\text{ sm}^2$ de, $356\,000\text{ dm}^2$ de neşe kvadrat metr bar?

468. 1 ga da, 6 ga da, 4 ga da, 15 ga da, 2 ga 60 a da, $470\,000\text{ sm}^2$ de, 3500 dm^2 de, $872\,000\text{ dm}^2$ de neşe kvadrat metr bar?

469. 1 km^2 de, 3 km^2 de neşe gektar bar?

470. 1 km^2 de, 5 km^2 de, 8 km^2 de neşe ar bar?

471. Majdanlar qandaj ölçevler menen ölçenedi?

472. Туғрымыjeşliktiñ majdanь qalaj esaplap şьqarьlady?

473. Туғрымыjeşliktiñ majdanь esaplap şьqaruv uşьn neni ölçev gerek?

474. Kvadrattyñ majdanь qalaj esaplanьp şьqarьlady?

475. Kvadrattyñ majdanь esaplap bilyv uşьn neni ölçev gerek?

476. Узьньоь 500 m eni 100 m туғрымыjeşli uşaskanь majdanь neşe gektarqa teñ volady?

477. Уş uşaskanь majdanь neşe gektar volady: birinşi uşaska — tärepleri 125 m һәм 80 m туғрымыjeşlik, ekinşisi — tärepleri 200 m һәм 50 m туғрымыjeşlik, уşinşisi — tärepi 100 m kvadrat?

478. Туғрымыjeş uşaskanь tärepleri 260 m һәм 180 m . Bul uşaskanь majdanь neşe arqa teñ volady?

479. Туғрымыjeşli uşaskanь узьньоь 275 m eni 164 m . Bul uşaskanь majdanь neşe gektarqa һәм онь ystine neşe arqa teñ volady?

480. Kvadrat uşaskanь узьнь 208 m . Bul uşaskanь majdan yлkenligi qandaj?

481. Uşaskanıñ majdanı 3 *ga* 45 *a* 60 *m*². Bul uşaskanıñ majdanı neşe kvadrat metrgе teñ boladı?

482. Bir uşaskanıñ majdanı 2 *km*², ekinşi uşaskanıñ majdanı 840 *ga*. Eki uşaskanıñ majdanı neşe gektar boladı?

483. Mekteptiñ çajı 285 *m*² çerdi, baqı 5 *a* 67 *m*² çerdi, şarbaqı 6 *a* çerdi alqan bolsa, mekteptiñ alıp otırqan majdanıñ ulkenligi qandaj?

484. Tuvırmıjeşliktiñ majdanı 35 *m*². Onıñ uzınlıqı 7 *m* bolsa, eni neşe metr boladı?

485. Kvadrattıñ majdanı 16 *m*². Bul kvadrattıñ täreple-riniñ uzınlıqı qandaj?

486. Kolhozda mal çajılsız uşın 83527 *m*² tuvırmıjeşli uşaska welingen. Egerde uşaskanıñ uzınlı 827 *m* bolsa, eni qanşa boladı?

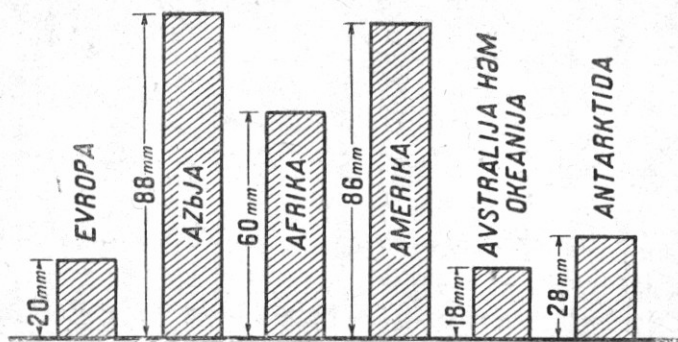
487. Tuvırmıjeş uşaskanıñ majdanı 3 *ga*. Uşaskanıñ eni 40 *m*. Sol uşaskanıñ perimetrin tabıqlar.

488. Kvadrat uşaskanıñ majdanı 1 *ga*. Uşaskanıñ peri-metri neşe metr boladı?

489. Tuvırmıjeş formalı baqıñ uzınlı 72 *m*, eni uzınlı 44 *m* kemirek. Baqı dijval menen ajnaldırılqan. Dijval-дың uzınlıqı qandaj?

Tuvırmıjeş diagrammalar. Grafiklar.

Sanıñ kóbirek kózge kóringendej boluvı uşın vazda tuvırmıjeş baqanalar tyrinde kórsetiledi. Sanlardı bundaj etip kórsetyv **diagramma** dep ataladı. 21 nşi syvrette dınjanıñ yleslerinin

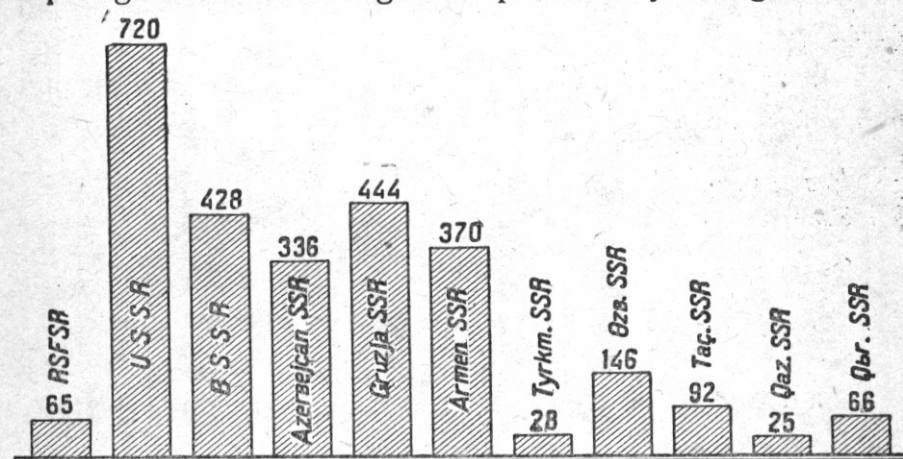

21 nşi syvret (eki ese kemitilgen).

qurоqаq çer mаjdanlаrыnың diagrammаsы kоrsetilgen. Hər bir vаqаnаdа оnың vіjіklіgі millimetr menen kоrsetilgen. Vаqаnаnың hər 2 mm vіjіklіgі 1 mln. km² оrа teң qurоqаq çerdin mаjdanыndаj. Diagrammаnың gyllən vаqаnаlаrыnың tоmengi uşlаrы bir teң tuvrы sызыqta vоlmaqlаrы tіjіs. Bul sызыq **diagrammаnың tіjkarы** dep аjтылады. Gyllən vаqаnаlаrdың eni həmmesi bir teң vоluvы kerek.

490. Dəpтерge diagrammаnың syvretin (21-syvret) salыnlаr həm оnың vаqаnаlаrы ystine dynjanың hər ylesinin qurоqаq çer mаjdanы neşе million kvadrat kilometрге teң ekenin çazyр qојыnlаr.

491. 22 nşi syvrette SSSR qalqыnың respublikalарda tоrуzlyq diagrammаsы kоrsetilgen. Vаqаnаlаrdың ystindegi san res-

22 nşi syvret.

publikanың hər bir 10 km² mаjхаnыnа qalыqtың neşе adamы keletuqыnың kоrsetedi. Diagramma sanы vојыnşа tablitsа dyzinler.

492. Ајыгым klaslar vојыnşа оquvşylарdың sanы:

Klas	A	B	V	G	D
Hər klastaqы оquvşylарdың sanы	20	24	27	30	28

Uşы tablitsanың sanlarы vојыnşа diagramma dyzinler, dəpтерdin bir kletkasыn bir оquvşы dep esaplap islensin.

493. SSSR daqъ vas dərjalardың uzыnlыqъ.

Ов	5200 km	Volga	3600 km
Lena	4600 "	Днепр	2100 "
Amur	4500 "	Дон	1800 "
Енисей	4000 "	Ока	1400 "

Tablitsaың maqlumatларына муварыq, 2 mm di 100 km dep diagrammaы syvretke salыqlar.

494. SSSR dың temir çol torъ (1931 ç).

RSFSR	56 197 km	BSSR	2586 km
USSR	13 780 "	Basqa respublikalar	5863 "

Tablitsaың maqlumatъ воjыңша diagrammaың syvretin çasaqlar.

495. 1931-çыл ең ylken ellerdiң qalyqlarъ (мың adam менен sanaqanda).

Germanija	64 100	SSSR	161 040
Fransija	41 800	Qыtaj	452 700
Anglija	45 900	Hindija	352 300
Italija	41 100	Japonija	64 700
Polşa	32 200	AQŞ	123 600

Sanlardъ kemij veretuqың tәrtip penen tizip, sonың воjыңша diagramma dyzinler.

496. Donbasta tas kәmir şыqarыluvъ (mln. ton).

1930 ç.	1931 ç.	1932 ç.	1933 ç.	1934 ç.
30	40	44	50	60

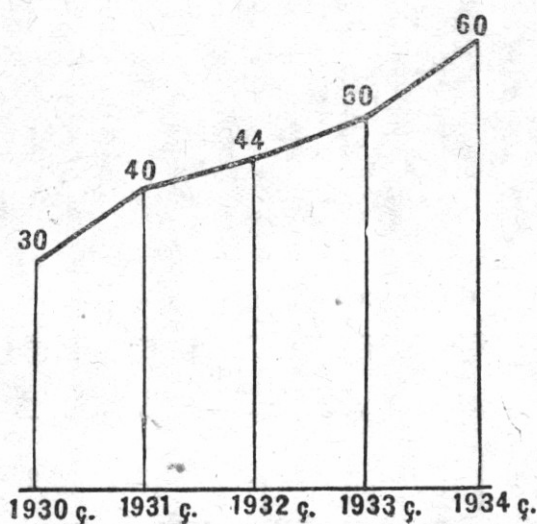
Çыл sajың kәmir şыqaruv muqdarының qalaj өзgergeni tablitsadan көrinip tur.

Şыqarылqan tas kәmirdiң muqdarъ çыл sajың qalaj өзgergenin taqъ көrinerlik көrsetyv uşың tablitsaың saпын tuvъ

сызгыттын кесиндileri тыринде көрсетип һәм бул кесиндilerдин чоғароҗ тошкalarын туғры сызгылар менен тутастырыладь (23 нши сыврет). Ҷаманың өзгеривин усылaj көрсетиву график деп аталадь.

Бизин график җыл сайын көмир җығарувдын тәртипли өзгеривин көрсетеди. Сывrette, вақытта җаманың өзгерисин көрсетиву керек болса, онда диаграмма емес график сывreti салынады.

График мына тырде сывретке салынады: көз сызгылы қағазоҗа туғры сызгы сызыладь һәм таблитсada берилген сан қанша болса, сол сызгыта бир биринен тең аралықта сонша белги җасаладь. Сол белгiler арқалы туғры сызгылар җығизiledi. Бул сызгылардын

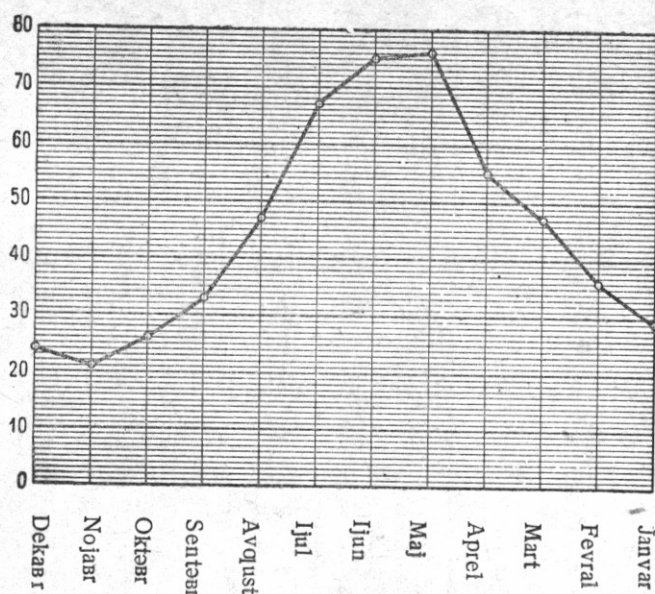
23 нши сыврет.

узунлыҗы қандай болуву керек екени алдын ала есапланадь. Бизин мысал ушын сызгыттын узунлы 1 mm 1 млн. тоннаға тең.

График дурыс сывретке салыноқан ва, тексерип қаранлар (23 нши сыврет).

497. 24 нши сывretteги графикта Москва обласы воҗынша җавын-җаҗынның орта аҗлыҗ җавуву көрсетилген. Мынань көрсетиву керек: 1) апрелде, мајда, сентябрде, декабрде җавын-җаҗынның муоҗдары неше миллиметрге тең; 2) җылдын қай аҗында

çavyn-şaşynnyň en көbi, qaj ajda en azь volady; çavyn şaşynnyň muqdarь qaj ajda 47 mm. ge ten.

24 nşi syvret.

498. SSSR da kolхозlar sanьnyň ösyvi.

Çyllar	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Kolхозlar- dьň sanь	57 000	85 900	211 100	211 050	224 500	233 350

Kolhoz sanьnyň ösyvinin grafigin syvretke salьňlar.

499. SSSR dьň iri sanahatlarьnyň önimleriniň ösyvi (mln. som menen).

Çyllar	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Valovoj produksija	21 204	27 699	34 159	38 831	42 011	50 568

SSSR dьň iri sanahatьnyň valovoj önimi ösyvinin grafikasy.

500. Ең белgili 14 kapitalist elleri војнша җер җyzilik orta ајлѣq polat erityv (мѣд tonna esавъ менен).

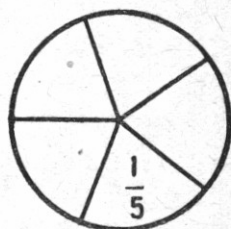
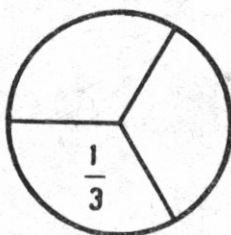
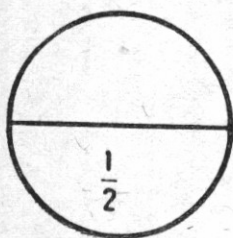
1929 җ.	1930 җ.	1931 җ.	1932 җ.
9267	7125	5111	3125

Usъ maqlumatlar војнша grafik dyzinler.

BÖLŞEKLER.

Bölşekler haqqında tysinik.

25 nşi syvrette dōngelekler kōsetilgen. Birinşi dōngelek ten eki bōlikke bōlingen. Hər bir bōligi bytin dōngelektiñ çartıyş bōladı. Çartı, jamasa ekiden bir, bylaj çazyladı: $\frac{1}{2}$.

25 nşi syvret.

Ekinşi dōngelek ten yş bōlikke bōlingen. Hər bir bōligi dōngelektiñ yşten biri bōladı. Yşten bir jamasa yşten bir bōligi, bylaj çazyladı: $\frac{1}{3}$.

Bul dōngelektiñ eki bōligi bytin dōngelektiñ yşten ekisi bōladı. Yşten eki bylaj çazyladı: $\frac{2}{3}$.

Yşinşi dōngelek ten bes bōlikke bōlingen. Yşinşi dōngelektiñ hər bir bōligi bytin dōngelektiñ besten biri bōladı. Besten biri bylaj çazyladı: $\frac{1}{5}$.

Yşinşi dōngelektiñ tōrt bōligi bytin dōngelektiñ besten tōrt bōligi bōladı. Besten tōrt bylaj çazyladı: $\frac{4}{5}$.

Birliktiñ bir jamasa bir neşe ten ylesleri bōlşek dep ataladı. $\frac{1}{2}$; $\frac{1}{3}$; $\frac{2}{3}$; $\frac{1}{5}$; $\frac{4}{5}$ sanları bōlşekler dep ataladı.

Birlik qanşa ten yleslerge bəlingenin kərsətyvşi san bəleşkətin bəlim sanь dep atalady həm sьzьqьtьn aстына çazьlady.

Birliktiң qanşelli ten ylesleri aььnqanьn kərsətyvşi san bəleşkətin aььm sanь dep atalady. Aььm sanь sьzьqьtьn ystine çazьlady.

501. Arqanнан 1) şerek, 2) yştin biri, 3) altynşi bəligin aluv uşьp arqandy qanşelli ten bəliklerge bəlyv kerek?

502. 1 dm, 3 dm, 7 dm, 9 dm metrдиң qaj bəligi bolady?

503. Kerosinkada 7 saatta 1 l lampa maj çanady. 1 saatta, 2 saatta, 3 saatta, 4 saatta, 5 saatta, 6 saatta litrdiң qaj ylesi çanady. Şьqqan bəleşkti sьfr menen çazьnlar.

504. 1 saat, 5 saat, 7 saat, 11 saat, 19 saat sutkanьn qaj bəligi bolady? Sutkanьn bəliklerin bəleşkə tyrinde çazьnlar.

505. 1 kvartal, 3 kvartal çьldьn qaj bəligi bolatuqьnьn çazьnlar. 1 aj, 5 aj çazьdьn qaj bəligin qurajtuqьnьn çazьnlar.

506. 1 sm, 4 sm, 16 sm, 67 sm metrдиң qaj bəligi bolady. Şьqqan bəleşkti çazьp qojьnlar.

507. Мына bəleşkəlerdi sьfrlar menen çazьnlar: çartь, yştен еки, төрттен уş, besten еки, сегизден ves, onekiden çeti, onbesten сегиз, onaltьdan onbir.

508. Rajonnьn kolxozlarь gьllən egis majdanьnьn elliden otьz çetisine ekti; çekke qoçalьqlar çigirma besten törtine ekti, al sovхозlar onnan birine ekti. Kolxozlar sovхозlar menen birge gьllən egis majdanьnьn çigirma besten çigirma birine ekti. Usь məselede uşьraqan bəleşkəlerdi sьfrlar menen çazьnlar.

509. Мына bəleşkəlerdi oqьnlar: $\frac{3}{4}$ som, $\frac{7}{8}$ km, $\frac{4}{9}$, $\frac{5}{17}$, $\frac{11}{12}$,

$\frac{5}{16}$, $\frac{8}{19}$, $\frac{16}{21}$.

510. Baqşaşьlьq isinde 1 adamqa sutkada ylgili etip islev normasь: еки tyrenli (paznalь) plug penen syryv $\frac{1}{2}$ ga, qьjardь egyv

$\frac{1}{5}$ ga, qavьn egyv $\frac{1}{4}$ ga, kepşe menen kartofel egyv $\frac{1}{12}$ ga, ogorod

egislerin çumsartuv həm otav $\frac{1}{17}$ ga, baqşa egislerin çumsartuv həm

otav $\frac{1}{8}$ ga, vel menen qazьp kartofeldi çьjnav $\frac{1}{16}$ ga. Usьnda uşьrsatutuqьn bəleşkəlerdi oqьnlar?

511. Мына bəleşkəlerdiң hər qajsьnda aььm sanьn həm bəlim sanьn kərsətinler: $\frac{3}{4}$, $\frac{7}{12}$, $\frac{8}{15}$.

512. Bəşəklərđi azyqlar: 1) alym sanь 8, velim sanь 15, 2) alym sanь 7, velim sanь 32, 3) alym sanь 9, velim sanь 50. Şəqqan vėlşeklerđi oqyqlar.

513. Egerde almanь $\frac{3}{4}$ alynqan bolsa, almanь neşə teq vėlıkerge vəlgen hэм olardan neşevi alynqan?

514. Bir kesek sьmdь teq 8 vėlıkke vėlıp 5 vėlıgi alynqan. Sьmьnь neşə vėlıgi alynqan?

515. Egerde nannь $\frac{3}{5}$, $\frac{5}{9}$, $\frac{7}{12}$ sin alqan bolsa, nandь qanşə teq vėləklərge vəlgen voladь?

516. 3 vet qaqazdь 5 oquvşьqə teq velyv kerek. Hər oquvşь qanşelli qaqaz aladь?

Qaqazlardьnь tavaq sanь oquvşьlardьnь sanьnan az, sonьnь uşьn hər oquvşьqə vytin tavaqtan etpejdi. Hər bır tavaq qaqazdь 5 oquvşьqə teq vələmız. Hər bır oquvşь 1 tavaqtan $\frac{1}{5}$ aladь, al 3 tavaqtan $\frac{3}{5}$ aladь.

Məselenıq şeşyvın vьlaj azamьz: $3:5 = \frac{3}{5}$ voladь.

$\frac{3}{5}$ vėlşektı bız 3 sanьn 5 sanьna velyvdıq nətıçesındə tapьq.

Bəlinyvşını vėlşektıq alym sanь etıp, al velyvşını vėlşektıq velim sanь etıp azьlqan.

517. 1 tavaq qaqaz 4 oquvşьnьn ortasьnda teq vəlınqen. Hər bır oquvşь qaqazdьnь qandaj vəlıqın aladь?

518. Egerde 4 oquvşьnьn arasьnda 3 tavaq qaqaz teq vəlınşə, tavaq qaqazdьnь qandaj vəlıqın hər oquvşь aladь?

519. 5 ravoşьnьn arasьnda teq etıp 4 kg nan vəlınqen. Hər bır ravoşь kilogram nannьn qaj vəlıqın aladь?

520. Mьna sanlardь velyv nətıçesın ərvajь vėlşekler tyrındə çazyqlar:

$$\begin{array}{llll} 3:5 = & 5:7 = & 7:9 = & 23:45 = \\ 7:8 = & 6:11 = & 4:15 = & 36:85 = \end{array}$$

521. Uzynьlьqь 5 m arqan teq 6 vėlıkke kesildi. Bır vəlıqınıq uzьnьlьqь nege teq?

522. Bır sьzqьşьnьn uzьnь $\frac{3}{10}$ m, al ekinşısı $\frac{4}{10}$ m. Qaj sьzqьş uzьnraq?

Eki sızqıştıq uzınlıq da metrdir onlıq ylesi menen kersetilgen (eki bөлşekte de bəlim sanlar ten).

Birinşi bөлşekte onnan 3 yles, al ekinşisinde onnan 4 yles.

Ekinşi bölşek birinşiden artıq.

Bəlim sanlar ten eki bölşeklerden, qajısnıñ alım sanı kəbirek bolsa, sol bölşek artıq boladı.

523. Qaj bölşek ylken: $\frac{4}{5}$ pe jamasa $\frac{3}{5}$ pe? $\frac{3}{8}$ pe jamasa $\frac{5}{8}$ pe?

524. Bölşeklerdi eñ kişkenelerinen baslap tərtip penen dizip çazıqlar:

$$\frac{8}{12}, \frac{11}{12}, \frac{4}{12}, \frac{9}{12}, \frac{1}{12}, \frac{7}{12}, \frac{5}{12}, \frac{2}{12}.$$

525. Мына bölşekler berilgen: $\frac{7}{20}, \frac{9}{20}, \frac{17}{20}, \frac{3}{20}, \frac{13}{20}$. Eñ ylenin həm eñ kişkenesin bəlip çazıqlar.

526. Bir kesek majdıñ salmaqı $\frac{3}{5}$ kg, al ekinşisinin salmaqı $\frac{3}{4}$ kg. Qajıñ kesek kəbirek?

Hər eki bölşek hər qıylı yleslerde kersetilgen (eki bölşektiñ de bəlim sanlar hər qıylı). Eki bölşekte de ylesler sanı bir ten (eki bölşektiñ de alım sanlar bir ten). Kilogramnıñ tərтинші ylesi besinşi ylesinen kəbirek. Ekinşi bölşek birinşiden kəbirek boladı.

Alım sanlar ten voloқан eki bölşektiñ, bəlim sanı kem voloқан bölşek kəbirek boladı.

527. Qajıñ bölşek kemirek: $\frac{3}{5}$ ve jamasa $\frac{3}{7}$ ve? $\frac{7}{12}$ me jamasa

$\frac{7}{13}$ me?

528. Eñ kişisinen baslap bölşeklerdi tərтіbi menen dizip çazıqlar:

$$\frac{7}{12}, \frac{7}{20}, \frac{7}{25}, \frac{7}{10}, \frac{7}{11}, \frac{7}{16}, \frac{7}{8}, \frac{7}{40}.$$

529. Bölşekler berilgen: $\frac{3}{4}, \frac{3}{16}, \frac{3}{7}, \frac{3}{18}, \frac{3}{20}, \frac{3}{8}$.

Eñ ylken bölşekti həm eñ kişkene bölşekti çazıqlar.

530. 1 birlikte qanşa tərтинші ylesler var?

531. 1 birlikte qanşa altınış ylesler var?

532. 1 birlikti besinşi yleslerde kerset.

533. 1 birlikti segizinşi yleslerde kerset.

534. 1 birlikti onıñş yleslerde kerset.

535. Bir taspañız ızıñlıqız $\frac{4}{5} m$ ge teñ, al ekinşisiniki $1 m$ ge teñ. Qajsız taspa kemirek?

$1 m \frac{5}{5} m$ ge teñ; $\frac{4}{5} m \frac{5}{5}$ den kemirek. Solaj bolsa $\frac{4}{5} m$ $1 m$ den kemirek.

536. $\frac{7}{8}$ bөлşekti 1 sañ menen sañstırañız. Qajsız kemirek?

Bir saññ birliktiñ segizinşi ylesinde kersetejik: $1 = \frac{8}{8}$; $\frac{7}{8}$ bөлşegi $\frac{8}{8}$ den kemirek. Solaj bolsa $\frac{7}{8}$ bölşegi 1 den kemirek.

Bölşeklerden hər qajsız: $\frac{4}{5}$ hām $\frac{7}{8}$ 1 den kemirek (bul bölşeklerdiñ alym sanlar olardıñ belim sanlarñnan kemirek).
Birlikten kem bölşek **durıs bölşek** dep ataladı.

537. Qajsız köbirek: $\frac{5}{4} kg$ ba jamasa $1 kg$ ba?

$1 kg = \frac{4}{4} kg$ qa; $\frac{5}{4} kg \frac{4}{4} kg$ nañ köbirek. Solaj bolsa, $\frac{5}{4} kg$ $1 kg$ nañ köbirek.

538. $\frac{11}{8}$ bölşegin 1 sañ menen sañstırañız qarañız. Qajsız köbirek?

1 saññ birliktiñ segizinşi yleslerinde kersetejik: $1 = \frac{8}{8}$; $\frac{11}{8}$ bölşegi $\frac{8}{8}$ den köbirek. Solaj bolsa, $\frac{11}{8}$ bölşegi 1 den köbirek?

$\frac{5}{4}$ hām $\frac{11}{8}$ bölşekleriniñ hər qajsız 1 den köbirek (bul bölşeklerdiñ alym sanlar olardıñ belim sanlarñnan köbirek).

Birlikten köbirek bölşek **nadurıs bölşek** dep ataladı.

539. $\frac{4}{4}$ penen $\frac{8}{8}$ bölşeklerin 1 sañ menen sañstırañız qarañız.

$$\frac{4}{4} = 1 \text{ hām } \frac{8}{8} = 1.$$

$\frac{4}{4}$ penen $\frac{8}{8}$ bölşekleriniñ hər qajsızda 1 ge teñ (bul bölşeklerdiñ alym sanlar olardıñ belim sanlarña teñ).

Birlikke teң wəşək nadurys wəşək dep atalady.

Durys wəşək dep 1 birlikten kem wolojan wəşək ajtylady

(wəşektiň alym sanь onьd welim sanьna kemirek, mysalь $\frac{3}{4}$).

Nadurys wəşək dep 1 birlikke teң, jamasa birlikten artyq wəşekler ajtylady (alym sanь welim sanьna teң, jamasa onnan artьqraq, mysalь $\frac{5}{5}$, $\frac{7}{4}$).

540. Wəşekler berilgen: $\frac{3}{7}$, $\frac{7}{5}$, $\frac{2}{9}$, $\frac{6}{6}$, $\frac{8}{3}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{7}{7}$.

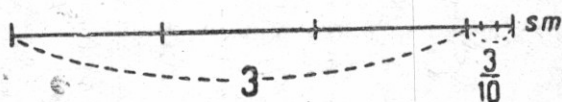
1 birlikten kemirek wolojan, 1 birlikke teң wolojan, 1 birlikten artьq wolojan wəşeklerdi aьrьm çazyqlar.

541. Мына wəşeklerden әder durys wəşeklerdi aьrьm, onnan kejin nadurys wəşeklerdi aьrьm çazyр алыqlar:

$\frac{2}{2}$, $\frac{3}{3}$, $\frac{4}{3}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{9}{7}$, $\frac{5}{5}$, $\frac{11}{40}$, $\frac{7}{12}$, $\frac{14}{14}$, $\frac{36}{5}$, $2\frac{1}{5}$, $6\frac{7}{8}$.

542. Әрвәј wəşekler tyrinde çazyqlar:

$8:5 =$ $17:4 =$ $18:7 =$ $28:3 =$

26 nşi syvret (ekі ese artьrьlojan).

543. 26 nşi syvrette tuvrь sьzyqьň kesindisi көсетilgen. Bul kesindini santimetr menen өleşegende santimetr onda уş ese ornalasьр һәм 1 sm den kemirek kesindiniň weligі qalady. Qalqan weliginde $\frac{1}{10} sm$

3 çola ornalasady, bul weligі $\frac{3}{10} sm$ ge teң bolady. Gyllәn kesindi

3 sm һәм $\frac{3}{10} sm$ ge teң jamasa $3\frac{3}{10} sm$ ge teң. $3\frac{3}{10}$ sanь bytin san-

nan (3) һәм wəşekten $\left(\frac{3}{10}\right)$ bolady. Bundaj san $\left(3\frac{3}{10}\right)$ aralas san dep atalady.

Bytin sannan һәм wəşekten wolojan san aralas san dep atalady.

544. Bes durys wəşeklerdi, bes nadurys wəşeklerdi һәм bes aralas sanlardь çazyqlar.

545. $2\frac{3}{4} m$ de metrдің неше төртінші ylesi бар?

$1 m$ de $\frac{4}{4} m$ бар, $2 m$ de $\frac{8}{4} m$, $2\frac{3}{4} m$ de $\frac{11}{4} m$ бар. Solaj bolsa

$$2\frac{3}{4} m = \frac{11}{4} m.$$

$2\frac{3}{4}$ aralas sanьн $\frac{11}{4}$ nadurьs bөлшекke ajnaldыrdыq.

Aralas san $2\frac{3}{4}$ ti nadurьs bөлшекke ajnaldыrqanda biz әder

2 vytinde neşe төртінші ylesler барьн таптыq һәм шыqqan $\frac{8}{4}$ ge $\frac{3}{4}$ ti qostыq.

Egerde bөлшектің bөlim sanьн (4) vytin sanqa (2) көbejtsek таqь sonь tavamьz һәм шыqqan көbejtindige алым sanьн (3) qosamьz. Шыqqan qosындь (11) bөлшектің алым sanь boladь, al bөlim sanь burьn-qь bolьp qaladь (4).

Aralas sandь nadurьs bөлшекke ajnaldыruv usьn, bөлшектің bөlim sanьн vytin sanqa көbejtіp, көbejtindige bөлшектің алым sanьн qosamьz. Bul nadurьs bөлшектің алым sanь boladь; bөlim sanь burьnoqь bolьp qaladь;

mьsalь:

$$3\frac{2}{5} = \frac{5 \times 3 + 2}{5} = \frac{17}{5}.$$

546. Мьна sanlardь nadurьs sanqa ajnaldыrьnлар:

$$3\frac{2}{7}, 4\frac{1}{5}, 8\frac{3}{5}, 12\frac{1}{2}, 14\frac{3}{8}, 28\frac{1}{6}, 47\frac{2}{3}.$$

547. 13 kesek savьn бар edi, olardьn һәр qajsь $\frac{1}{4} kg$ nan. Pyt-kil kesekler birge $\frac{13}{4} kg$. Gyllәn keseklerde neşe vytin kilogram бар һәм onnan basqa kilogramnьn neşe төртінші ylesi бар?

Һәр bir 4 kesek $1 kg$, өjtkeni $\frac{4}{4} kg = 1 kg$. $\frac{13}{4} kg$ da 3 ese $\frac{4}{4} kg$, jamasa $3 kg$ һәм таqь $\frac{1}{4} kg$ бар.

Solaj bolsa: $\frac{13}{4} kg = 3\frac{1}{4} kg$ qa. $\frac{13}{4}$ nadurьs bөлшектен biz vytin sandь шыqardыq.

Egerde bөлşektin alym sanь $\frac{13}{4}$ di onьq belim sanьna bөлsek (13:4) sol nәtiçe şьqadь. Tijindi (3) vytin san volьp, bөльvden qal-dьq (1) alym san voladь, al bөльvşi (4) belim sanь voladь.

548. Hәr qajsь $\frac{1}{5}m$ den 15 voj var. Gyllәn vojьdьq izzьp $\frac{15}{5}m$. Gyllәn vojlardan neşe vytin metr çasavqa voladь.

1 metr çasav izzьp 5 vojьdь aluv kerek, өjtkeni $\frac{5}{5}m = 1m$ ge.

$\frac{15}{5}m$ den 3 metr çasavqa voladь, өjtkeni $\frac{15}{5}m$ de $\frac{5}{5}m$ 3 ese var, de-mek $\frac{15}{5}m = 3m$. Nadurьs bөлşek $\frac{15}{5}$ ten biz vytin sandь şьqardьq.

Egerde $\frac{15}{5}$ bөлşektin alym sanьp onьq belim sanьna bөлsek (15:5 = 3) sol çuvarьtь alamьz.

Nadurьs bөлşekten vytin sandь şьqarьp aluv izzьp bөлşektin alym sanьp belim sanьna bөльv kerek.

$$\frac{9}{4} = 9:4 = 2\frac{1}{4}.$$

549. Bөлşeklerden vytin sanlardь ajьrьqьlar:

$$\frac{28}{3}, \frac{13}{7}, \frac{32}{8}, \frac{15}{11}, \frac{8}{8}, \frac{36}{5}, \frac{18}{6}, \frac{49}{6}, \frac{56}{7}, \frac{38}{13}.$$

550. 27 kg мыстан bir тең 5 kesek islengen. Bir kesektin salma-qь nege тең voladь? Çuvarьp aralas san menen көrsetinler.

551. Мыsallardь şeşinler һәм aralas sanlar тыrinde çazьqlar:

$$32:7 = \quad 205:16 = \quad 198:37 = \quad 245:48 =$$

Bөлşektin bir neşe ese artuvь.

552. $\frac{4}{9}$ bөлşek $\frac{2}{9}$ bөлşekten neşe ese artьqь

Eki bөлşekte bir тең ьleslerden quralqan (toqьzьpьşь). Eki bөлşek-tin de belim sanlarь bir тең. Birinşi bөлşektin alym sanь ekinşi bөлşektin alym sanьnan 2 ese artьq. Demek birinşi bөлşekte toqьzьpьşь ьlesler ekinşidegige qaraqanda 2 ese artьq. Birinşi bөлşek ekinşi bөлşekten 2 ese artьq.

Egerde welim sanlarb bir teñ woloqan eki wөлşekte bir wөлşektin albm sanb ekinşi wөлşektin albm sanbnan bir neşe ese artbq wolsa, onda albm sanb artbq wөлşek sonşa ese ekinşi wөлşekien artbq woladb.

553. Tөmendegi wөлşeklerden hәр qajsь: $\frac{6}{7}, \frac{12}{7}, \frac{18}{7}, \frac{36}{7}, \frac{48}{7}, \frac{15}{7}, \frac{24}{7}$ ler $\frac{3}{7}$ wөлşeginen neşe ese artbq?

554. $\frac{3}{4}$ wөлşegi $\frac{3}{8}$ wөлşeginen neşe ese artbq?

Eki wөлşekte de teñ san ylesler (3 yles) bar. Eki wөлşektin de albm sanlarb bir teñ. Birinşi wөлşektin welim sanb ekinşi wөлşektin welim sanbnan 2 ese kem, demek, birinşi wөлşektin ylesleri ekinşi wөлşektin yleslerinen 2 ese irirek. Birinşi wөлşek ekinşi wөлşekten 2 ese artbq.

Egerde albm sanlarb bir teñ woloqan eki wөлşekten bir wөлşektin welim sanb bir neşe ese kemirek wolsa, onda birinşi wөлşek sonşa ese ekinşi wөлşekten artbq woladb.

555. $\frac{7}{8}$ wөлşegi $\frac{7}{16}, \frac{7}{24}, \frac{7}{32}$ hәм $\frac{7}{40}$ wөлşeklerinen neşe ese artbq?

556. $\frac{2}{9}$ wөлşegin 4 ese kөbejt.

$\frac{2}{9}$ wөлşekti 4 ese kөbejtyv—demek albm sanb $\frac{2}{9}$ wөлşeginin albm sanbnan 4 ese artbq wөлşek tabuv degen söz woladb. Буныц ушын $\frac{2}{9}$ wөлşeginin albm sanbн 4 ese kөbejtemiz. Сонда $\frac{8}{9}$ wөлşek шыqadb.

557. $\frac{3}{8}$ wөлşegin 4 ese kөbejt.

$\frac{3}{8}$ wөлşekti 4 ese kөbejtyv—demek welim sanb $\frac{3}{8}$ wөлşeginin welim sanbnan 4 ese kem wөлşek tabuv degen söz woladb. Буныц ушын $\frac{3}{8}$ wөлşeginin welim sanbн 4 ese kemityv kerek, $\frac{3}{2}$ wөлşek woladb.

Wөлşekti bir neşe ese kөbejtyv ушын ja albm sandb sonşa ese kөbejtyv kerek, ja welim sandb sonşa ese kishrejtyv kerek.

558. Мынадaj wөлşекler берилген: $\frac{3}{7}, \frac{7}{10}, \frac{11}{25}, \frac{5}{32}$. Буl wөлşеклердин hәр qajsьын тәrtibi менен 2 ese, 9 ese, 5 ese kөbejtinler.

559. Egerde bölşektin bəlim sanın özgerfej, onıñ alım sanın 5 ese, 4 ese, 8 ese köbejtsek bölşektin ylkenligi qalaj özgeredi?

560. $\frac{2}{3}$ bölşegi $\frac{2}{9}$, $\frac{2}{15}$, $\frac{2}{12}$, $\frac{2}{27}$ bölşeklerinin hər qajsınan neşe ese artıq?

561. $\frac{3}{4}$ bölşegi $\frac{3}{8}$, $\frac{3}{16}$, $\frac{3}{28}$, $\frac{3}{12}$, $\frac{3}{32}$ bölşeklerinin hər qajsınan neşe ese artıq?

562. Təməndegi bölşeklerdin hər qajsınan 5 ese köbejtinler:

$$\frac{2}{5}, \frac{7}{10}, \frac{8}{15}, \frac{3}{20}, \frac{6}{25}, \frac{7}{30}, \frac{9}{35}, \frac{11}{40}, \frac{8}{45}, \frac{17}{50}.$$

563. Egerde bölşektin bəlim sanın 6 ese, 4 ese, 9 ese kemiitse, bölşektin ylkenligi qalaj özgeredi?

Bölşektin bir neşe ese kemyvi.

564. $\frac{3}{7}$ bölşegi $\frac{6}{7}$ bölşeginen neşe ese kemirek?

Eki bölşek te bir ten yleslerden dyzilgen (çetinşi). Eki bölşektin de bəlim sanlar bir ten. Birinşi bölşektin alım sanı ekinşi bölşektin alım sanınan eki ese kemirek, demek birinşi bölşekte çetinşi ylesler ekinşi bölşektegiden eki ese kemirek. Birinşi bölşek ekinşi bölşekten 2 ese kemirek boladı.

Egerde bir ten bəlim sanlar var eki bölşekte bir bölşektin alım sanı ekinşi bölşektin alım sanınan bir neşe ese kemirek bolsa, onda birinşi bölşek ekinşi bölşekten sonşa ese kemirek boladı.

565. $\frac{2}{11}$, $\frac{3}{11}$, $\frac{6}{11}$, $\frac{8}{11}$, $\frac{12}{11}$ bölşekleri $\frac{24}{11}$ bölşeginen neşe ese kem?

566. $\frac{3}{10}$ bölşegi $\frac{3}{5}$ bölşeginen neşe ese kem?

Eki bölşekte de bir ten ylesler sanı (3 yles) var. Eki bölşektin de alım sanlar bir ten. Birinşi bölşektin bəlim sanı ekinşi bölşektin bəlim sanınan 2 ese artıq—demek birinşi bölşektin ylesleri ekinşi bölşektin yleslerinden 2 ese majdaraq. Birinşi bölşek ekinşi bölşekten 2 ese kemirek.

Egerde alım sanlar bir ten eki bölşektin birevinin bəlim sanı ekinşi bölşektin bəlim sanınan bir neşe ese artıq bolsa, onda birinşi bölşek ekinşi bölşekten sonşa ese kemirek boladı.

567. $\frac{7}{40}$ völşegi mьna $\frac{7}{8}$, $\frac{7}{20}$, $\frac{7}{10}$, $\frac{7}{5}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{7}{2}$ völşeklerdin hər qajsьnan neşе ese kemirek?

568. $\frac{8}{9}$ völşegin 2 ese kemitinler.

$\frac{8}{9}$ völşegin 2 ese kemityv — demek алым сань $\frac{8}{9}$ völşeginin алым саньnan 2 ese kem völşekti tavuv degen sez. Bуньд уşьн $\frac{8}{9}$ völşeginin алым саньн 2 ese kemitemiz. $\frac{4}{9}$ völşegi şьqадь.

569. $\frac{2}{7}$ völşegin 3 ese kemitemiz.

$\frac{2}{7}$ völşegin 3 ese kemityv — demek vөlim сань $\frac{2}{7}$ völşeginin vөlim саньnan 3 ese artьq volqan völşek tavuv degen sez. Bуньд уşьн $\frac{2}{7}$ völşeginin vөlim саньн 3 ese көвејtemiz. Sonda $\frac{2}{21}$ völşegi şьqадь.

Bölşekti bir neşе ese kemityv уşьн ja ol völşektin алым саньн sonşа ese kemityv kerek, jamasa vөlim саньн sonşа ese көвејtyv kerek.

570. Mьnadaj völşekler verilgen: $\frac{6}{13}$, $\frac{8}{13}$, $\frac{10}{13}$, $\frac{12}{13}$. Uşь völşeklerdin hər qajsьsьн 2 ese kemityv kerek.

571. Egerde völşektin алым саньн 2 ese, 7 ese, 10 ese kemitise, völşektin şamasь qanşа өзgeredi?

572. Mьna völşeklerdin hər birevi: $\frac{3}{20}$, $\frac{3}{10}$, $\frac{3}{35}$, $\frac{3}{55}$, $\frac{3}{125}$ völşekleri $\frac{3}{5}$ völşeginen qanşа kem?

573. Mьna völşeklerdin hər qajsьsьн: $\frac{5}{8}$, $\frac{11}{12}$, $\frac{14}{15}$ tьrtivi menen 3 ese, 5 ese, 7 ese kemitinler.

574. Egerde völşektin vөlim саньн 5 ese, 4 ese, 12 ese artььlsa, völşektin şamasь qalaj өзgeredi?

575. Bir teң vөlim саньь eki völşek var, braq алым саньlarь hər qьjь. Olardьн qajsь artьq?

576. Bir teң алым саньь eki völşek var, braq vөlim саньlarь tyrlişе. Olardьн qajsь kemirek?

Bölşeklerdi majdalav h m q sqartuv.

577. $\frac{3}{4}$ b l gegi berilgen. Egerde bul b l sketni  alım san n h m

b lim san n 2 ese arttırsaq, b l sek  zgere me?

Bul b l sketni  alım san n h m b lim san n 2 ese arttırqanda $\frac{6}{8}$ b l gegi  yqadı. Bul b l sketni  alım san n 2 ese arttırqanda, biz b l sketi 2 ese arttır dq. Onnan kejin ol b l sketni  b lim san n 2 ese arttırqanda, biz b l sketi 2 ese kemittik.

Egerde bir sand  belgili bir muqdarada arttır p h m sol muqdarada kemitsek, onda ol sann n  amas   zgermejd . $\frac{3}{4}$ b l gegi $\frac{6}{8}$ b l segine te .

B l sketni  al m san n h m b lim san n bir belgili sanqa arttırsaq, biz b l sketi k birek majda tyrde k rsetemiz (on  majdalajm z). U ylaj etkende b l sketni  şaması  zgermejd .

578. Egerde $\frac{2}{3}$ b l egini  alım san n h m b lim san n 5 ese, 8 ese, 10 ese arttırsaq, b l sketni  şaması  zgere me?

579. $\frac{3}{8}$ b l egini  on na on n  amas n özgertpej soqan te  b lim sanı 16, 24, 32, 48 bolqan b l sekler  azy lar.

580. $\frac{2}{5}$ b l egin şaması us qan te  b lim sanları 10, 15, 20, 25 bolqan b l sekler menen almast r lar.

581. M na b l sekler  z ara te  ve, son  tekserin ler:

$$\frac{3}{4}, \frac{6}{8}, \frac{9}{12}, \frac{12}{16}, \frac{15}{20}, \frac{18}{24}, \frac{21}{28}, \frac{30}{40}, \frac{27}{36}, \frac{24}{32}, \frac{33}{44}, \frac{45}{60}.$$

582. $\frac{4}{8}$ b l sek berilgen. Egerde bul b l sketni  al m san n h m b lim san n 4 ese kemitsek, bul b l sek  zgere me?

Bul b l sketni  al m san n h m b lim san n 4 ese kemitkennen kejin $\frac{1}{2}$ b l sketi tavam z. B l sketni  al m san n 4 ese kemitip biz b l sketi 4 ese kemitemiz, onnan kejin ol b l sketni  b lim san n 4 ese kemitip biz b l sketi 4 ese arttır m z.

Egerde bir sand  bir ne e ese kemitsek h m on  taq  son a

ese artırsaq, onda sанның şamasъ өзgermejdі: $\frac{4}{8}$ bөлşegi $\frac{1}{2}$ bөлşegine тең.

Bөлşektiń алым сапын һәм бөлім сапын биз бир тең санаға бөлгенімізде, онда биз бул бөлşekti көбірек ірірек үлеслерде көрсетеміз (онъ қысқартамыз) бөлşektiń şamasъ буннан өзgermejdі.

583. Egerde бөлşektiń алым сапын һәм бөлім сапын 2 ге, 4 ке, 8 ге бөлсек, $\frac{16}{24}$ бөлşeginiń şamasъ өзgere ме?

Бөлşekti қысқартув ишын онъ алым сапын һәм бөлім сапын бир тең санаға бөлу керек;

мысалы:

$$\frac{8}{12} = \frac{8^2}{12^2} = \frac{2}{3}$$

Қысқартувдан бөлşektiń şamasъ өзgermejdі.

584. Бөлşеклерди қысқартыңлар:

$$\frac{3}{18}, \frac{4}{16}, \frac{6}{18}, \frac{8}{24}, \frac{7}{21}, \frac{4}{6}, \frac{8}{12}, \frac{9}{15}, \frac{12}{20}.$$

585. Бөлşеклерди қысқартыңлар:

$$\frac{6}{36}, \frac{4}{24}, \frac{5}{35}, \frac{7}{49}, \frac{14}{35}, \frac{15}{40}, \frac{35}{50}, \frac{24}{50}, \frac{18}{20}.$$

586. Sorav belgileriniń ornına керек sanlardъ qojыңлар:

$$\frac{15}{25} = \frac{3}{?}, \frac{16}{?} = \frac{4}{11}, \frac{?}{15} = \frac{40}{75}, \frac{121}{165} = \frac{11}{?}, \frac{9}{20} = \frac{?}{100}.$$

Бөлşеклерди qosuv һәм aluv.

587. Рабофъ әдеп $\frac{9}{10}$ kg темекі satıp aldı, ал onnan кейин $\frac{3}{10}$ kg темекі satıp aldı. Gyllәni qanşa темекі satıp alqan? Birinshi rette ekinshi rettegige qaraqanda qanşelli artıq?

$$\frac{9}{10} + \frac{3}{10} = \frac{9+3}{10} = \frac{12}{10} = 1 \frac{2}{10} \text{ kg.}$$

$$\frac{9}{10} - \frac{3}{10} = \frac{9-3}{10} = \frac{6}{10} \text{ kg.}$$

Bəlim sanları təq bolğan bəşəklerdi qosuv jamasa aluv uşın, olardıñ alym sanların qosuv jamasa aluv kerek. Şyq-qan nətiçe alym san boladı, al bəlim san etip sol vırınqı bəlim sanın özін çazsa çeledi;

$$\text{mysal: } \frac{4}{7} + \frac{2}{7} = \frac{6}{7}, \quad \frac{7}{9} - \frac{5}{9} = \frac{2}{9}.$$

588. Mysallardı şeşinler:

$$\begin{array}{l} \frac{1}{4} + \frac{2}{4} = \quad \frac{2}{5} + \frac{1}{5} = \quad \frac{1}{6} + \frac{5}{6} = \quad \frac{3}{8} + \frac{5}{8} + \frac{1}{8} = \\ \frac{1}{9} + \frac{2}{9} + \frac{4}{9} = \quad \frac{7}{15} + \frac{2}{15} + \frac{14}{15} + \frac{1}{15} = \end{array}$$

589. Mysallardı şeşinler:

$$\begin{array}{l} \frac{7}{9} - \frac{2}{9} = \quad \frac{5}{8} - \frac{3}{8} = \quad \frac{13}{15} - \frac{4}{15} = \quad \frac{3}{4} - \frac{1}{4} = \\ \frac{19}{25} - \frac{14}{25} = \quad \frac{11}{16} - \frac{5}{16} = \quad \frac{5}{7} - \frac{3}{7} = \quad \frac{11}{18} - \frac{7}{18} = \end{array}$$

$$590. \text{ Мына бөлшектерди qosuv kerek: } \frac{3}{8} + \frac{1}{2} + \frac{3}{4}.$$

Bul bəşəklerdi qosuvqa bolmajdı, ɵtkeni olar tyrlışe yleslerde kɵrsetilgen (olardıñ bəlim sanları tyrlışe). Tek bəlim sanları təq bolğan bəşəklerdi qana qosuvqa boladı. $\frac{3}{8}$, $\frac{1}{2}$ hɵm $\frac{3}{4}$ bəşəklerin bir təq yleslerde etip çazajıq, mənisi olardı ortağ bəlim sanıa keltirejik.

Bir neşe bəşəklerdin ortağ bəlim sanı dep sol bəşəklerin bəlim sanlarına qaldıqsız bəlinetuıyn san ataladı.

Qosuv uşın berilgen bəşəklerdin bəlim sanları mınadaı: 8, 2 hɵm 4. Birinşi bəlim san (8) qalğan gyllən bəlim sanlarqa (2 hɵm 4) qaldıqsız bəlinedi. 8 bəlim sanı $\frac{3}{8}$, $\frac{1}{2}$ hɵm $\frac{3}{4}$ bəşəkleri uşın ortağ bəlim san boladı.

$\frac{1}{2}$ hɵm $\frac{3}{4}$ bəşəklerin segizinşi yleslerde kɵsetejik. Bunıñ uşın bul bəşəklerdin hər qajsın alym sanı hɵm bəlim sanı hər bir bəşektin bəlim sanınan 8 qanşelli artıq bolsa, sonşelli arttırımyz. $\frac{1}{2}$ bəşektin alym sanı hɵm bəlim sanı 4 ese arttırıv

kerek, onda $\frac{4}{8}$ bolady. $\frac{3}{4}$ bolşeginiň alym sanyn hem belim sanyn 2 ese arttyruv gerek. $\frac{6}{8}$ bolady. Bolşeklerdiň şaması özgermevi usyn alym sanlaryn hem belim sanlaryn, bolşektiň bir teň sanqa köbejttik.

Şyqqan bolşeklerdi qosajyq:

$$\frac{3}{8} + \frac{4}{8} + \frac{6}{8} = \frac{13}{8}.$$

Məseleniň gyllən şesývi ылај çazyлады:

$$\frac{3}{8} + \frac{1}{2} + \frac{3}{4} = \frac{3}{8} + \frac{4}{8} + \frac{6}{8} = \frac{13}{8} = 1 \frac{5}{8}.$$

591. $\frac{19}{20}$ dan $\frac{3}{5}$ ti aluv gerek.

Bul bolşeklerdi aluvqa bolmajdy, oýtkeni olar tyrlişe yleste kersetilgen (olardyň belim sanlary tyrlişe). Tek bir teň belim sanlary bolqan bolşeklerdi aluvqa bolady. $\frac{19}{20}$ hem $\frac{3}{5}$ bolşeklerdi bir teň yleslerde kersetejik, mənisi olardy ortaқ belim sanqa keltirejik. Birinşi bolşektiň belim sanı (20) ekinşi bolşektiň belim sanına (5) qaldyrsyz belinedi. Bul bolşekler usyn 20 sanı ortaқ belim san bolady.

$\frac{3}{5}$ bolşegin çigirmanşy yleslerde kersetejik. Bunyň usyn bul bolşektiň alym sanyn hem belim sanyn 4 ese arttyramyz, oýtkeni 20 sanı $\frac{3}{5}$ bolşeginiň belim sanynan 4 ese artyq. $\frac{12}{20}$ bolşegi bolady.

Şesývdiň çazylyuvy:

$$\frac{19}{20} - \frac{3}{5} = \frac{19}{20} - \frac{12}{20} = \frac{7}{20}.$$

Tyrlişe belim sanı bolşeklerdiň qosyndysyn jamasa ajyrmasyň tabuv gerek bolsa, onda әдеп болшеклердің ортақ belim sanlaryn tabuv gerek, onnan kejin çoqaryda kersetilgendej әmel çyrgizyv gerek.

592. Mьsallardy şesinler:

$$\begin{aligned} \frac{5}{16} + \frac{3}{4} + \frac{5}{8} &= \frac{11}{20} + \frac{7}{10} + \frac{3}{5} = \frac{7}{15} + \frac{3}{5} + \frac{2}{3} = \\ \frac{17}{24} + \frac{7}{12} + \frac{3}{8} + \frac{5}{6} &= \frac{23}{40} + \frac{5}{8} + \frac{13}{20} + \frac{3}{4} = \end{aligned}$$

593. Birinşi kyni sklادتان $2\frac{1}{2}t$ qant berildi, ekinşi kyni $3\frac{3}{4}t$ qant berildi, al yşinşi kyni $1\frac{7}{8}t$ qant berildi. Neşe tonna qant berilgen?

$$2\frac{1}{2} + 3\frac{3}{4} + 1\frac{7}{8} = 2\frac{4}{8} + 3\frac{6}{8} + 1\frac{7}{8} = 6\frac{17}{8} = 8\frac{1}{8}(t).$$

Məselenin şeşilyvin dəpтерге кешіріп çazыңлар.

594. $4\frac{23}{30}$ ten $1\frac{7}{10}$ ni aluv kerek.

$$4\frac{23}{30} - 1\frac{7}{10} = 4\frac{23}{30} - 1\frac{21}{30} = 3\frac{2}{30} = 3\frac{1}{15}.$$

Şeşilyvin dəpтерге кешіріп çazыңлар.

Aralas sanlarda qosqanda həm aloqanda ədəb bytin sanlarda qosyndyşyn jamasa ajyrmasyñ tabady, al onnan kejin bel-şektikin tabady.

595. Məsallarda şeşinler:

$$2\frac{7}{36} + 1\frac{5}{9} + 3\frac{7}{12} =$$

$$3\frac{7}{45} + 1\frac{8}{15} + 3\frac{7}{9} =$$

$$3\frac{7}{20} + 1\frac{17}{30} + 2\frac{13}{60} =$$

$$5\frac{6}{7} + 4\frac{4}{21} + 6\frac{5}{42} =$$

596. Məsallarda şeşinler:

$$1 - \frac{3}{4} =$$

$$2 - \frac{4}{5} =$$

$$4 - \frac{7}{12} =$$

$$5 - 2\frac{1}{6} =$$

$$8 - 7\frac{9}{14} =$$

$$12 - 11\frac{5}{17} =$$

597. Məsallarda şeşinler:

$$\frac{17}{20} - \frac{3}{5} =$$

$$\frac{19}{25} - \frac{3}{5} =$$

$$\frac{13}{30} - \frac{2}{5} =$$

598. Məsallarda şeşinler:

$$3\frac{28}{75} - 1\frac{7}{25} =$$

$$4\frac{23}{80} - 1\frac{3}{16} =$$

$$5\frac{47}{90} - 1\frac{11}{30} =$$

599. Brigada birinşi kynde zakazdyñ $\frac{5}{16}$ in orýnlady, ekinşi kyn-
de $\frac{7}{16}$ sin orýnlady. Brigada eki kynde zakazdyñ qaj weligin orýnlady?

600. Bir magazinge skladtan $1\frac{3}{4}t$ qant verildi, ekinşi magazinge $\frac{3}{8}t$ artıqraq verildi. Eki magazinge qanşelli tonna qant verilgen?

601. Magazin $12\frac{3}{5}kg$ şaj sattı. Egerde magazinde basta $25kg$ şaj bolqan bolsa, qanşa kg qalqan boladı?

602. Birinşi saatta poez pytkil çoldı $\frac{1}{4}$ in çyrdı, ekinşi saatta $\frac{3}{8}$ in çyrdı hem yşınşı saatta gyllen çoldı $\frac{5}{16}$ in çyrdı. Poezqa endi qanşa çer çyryv qaldı?

603. Brigada eki kynde gyllen egis planı $\frac{1}{2}$ in orınlavqa tijis edi. Birinşi kyni brigada gyllen egis majdanı $\frac{1}{4}$ in ekti, al ekinşi kyni $\frac{3}{8}$ in ekti. Brigada gyllen egistin planı qaj ylesine artıq orınladı?

604. Sımның uzınlıqı $15\frac{1}{2}m$. Onnan birinşi rette $2\frac{1}{4}m$ kesildi, ekinşi rette $3\frac{1}{8}m$ kesildi. Neşe metr sım qalqan?

605. Poez stansadan $2\frac{1}{4}$ saatta şyqtı. Ol çolda $8\frac{5}{12}$ saat çyrdı. Ol soñqı stansaqa qaj saatta keldi?

606. Paroxod pristannan $1\frac{2}{3}$ saatta şyqtı hem varatuqın çerine $11\frac{5}{6}$ saatta bardı. Ol çolda qanşa vaqıt boldı?

Bytinnen bəlikti tavuv.

607. Равоşның 50 сомъ бар edi. Көйлек алуvqa usъ аqşasъnan $\frac{1}{5}$ in çımsadı. Көйлек usъn ol qanşa төledi?

50 somnan $\frac{1}{5}$ in tavuv usъn 50 di 5 ke bəlyv kerek:

$$50:5 = 10 \text{ (som).}$$

Kəjlek uşn 10 som tələngen.

608. Равоşынң 90 сомъ бар еді. Botinka aluvqa ol usь aqşa-
sınan $\frac{2}{5}$ in çımsadı. Ol votinka uşn qanşa aqşa təlegen?

Məseleni şeşyv uşn 90 somnan $\frac{2}{5}$ sin tabuv kerek. Dəslep 90
somnan $\frac{1}{5}$ in tabajıq. Випнң uşn 90 дь 5 ke vəlejik:

$$90:5=18.$$

90 somnan $\frac{1}{5}$ vəligi 18 som.

90 somnıñ $\frac{2}{5}$ vəligi $18 \times 2 = 36$ voladı (som).

Botinka uşn 36 som təlegen eken.

90 пнң $\frac{2}{5}$ sin tabuv uşn biz 90 дь vəleşktiñ vəlim sanьna

(5) vəldik həm şьqqan tijindini vəleşktiñ alym sanьna (2) көвеjttik.

Әрvajь vəleşек penen көрсетілген саннң vəligin tabuv uşn,
верілген sandь sol vəleşktiñ vəlim саньna vəlyv kerek həm
şьqqan tijindini оннң alym саньna көвеjtyv kerek;

мысалы: 56 дан $\frac{3}{8}$ in tabajıq. Şeşyvi: 1) $56:8=7$; 2) $7 \times 3 =$
 $=21$.

609. 48 somnan; 36 somnan; 80 somnan; 28 km den; 56 m den;
72 dm den; 104 ga dan; 252 l den; 516 sm den $\frac{1}{4}$ in tabьnлар.

610. 48 den $\frac{1}{6}$ in, 30 dan $\frac{1}{5}$ in, 56 dan $\frac{1}{7}$ in, 72 den $\frac{1}{8}$ in, 50 den

$\frac{1}{10}$ in, 84 den $\frac{1}{12}$ in, 100 den $\frac{1}{20}$ in tabьnлар.

611. 8 den $\frac{3}{4}$ in, 25 ten $\frac{4}{5}$ in, 24 ten $\frac{7}{8}$ in, 60 tan $\frac{3}{10}$ in, 144 ten

$\frac{5}{12}$ in, 60 tan $\frac{8}{15}$ in, 64 ten $\frac{9}{16}$ ьn, 120 dan $\frac{11}{20}$ in, 150 den $\frac{3}{25}$ in tabьnлар.

612. $\frac{3}{4}$ saatta neşe minut var? $\frac{2}{5}$ saatta; $\frac{5}{6}$ saata neşe minut

var?

613. $\frac{3}{5}$ m de, $\frac{3}{4}$ m de, $\frac{1}{2}$ m de neşe santimetr var?

614. Mektepte 230 oquvşy var. Oquvşylardñ $\frac{3}{5}$ hajallar. Mek-
tepte neşe erkek var?

615. Zavodta 963 ravoşy var. Olardan $\frac{5}{9}$ partijasızlar. Zavodta
partijada varlar qanşa?

616. Kolkhozda 800 ga çer var. Olardan $\frac{1}{5}$ orman-toqaj, $\frac{3}{4}$ atşz,
qalqan çeri pişen-toqajlyq. Qanşa pişen-toqajlyq çeri var?

617. Poezda 96 vagon var. Vagonlardñ $\frac{7}{12}$ sine gerpiş tijelgen.
 $\frac{3}{8}$ ne sement tijelgen, qalqanyna şijşe tijelgen. Neşe vagonqa şij-
şe tijelgen?

618. Kitap, dæpter hæn basqa æsvaplar aluv uşyn mektep 864
som ald. Bul aqşanñ $\frac{11}{18}$ kitap aluvqa, $\frac{5}{12}$ si dæpterler aluvqa, qal-
qan basqa æsvaplar aluvqa çumsalqan. Basqa æsvaplar qanşa turad?

619. Kolkhozda 624 ga çer egilgen. Egilgen majdannñ $\frac{7}{12}$ si buv-
daj, qalqan majdannñ $\frac{8}{13}$ qara buvdaj, al onnan qalqan zýqyr.
Neşe gektar zýqyr egilgen?

Bytindi onñ belikleri voýnşa tavuv.

620. Zavodta 96 hajal islejdi, ol gyllæn ravoşylar sanñññ $\frac{1}{7}$ ndej.
Zavodta gyllæn ravoşylar qanşa?

Gyllæn san onñ $\frac{1}{7}$ beliginen 7 ese artýq. Egerde 96 hajal
gyllæn ravoşylardñ $\frac{1}{7}$ beligi bolsa, onda gyllæn ravoşylar hajallarqa
qaraqanda 7 ese kævirek (mænisi 96 sanñnan 7 ese artýq). Zavod-
ta gyllæn ravoşylar qanşa ekenin bilyv uşyn 96 nñ 7 ge kævejtyv
kerek.

Zavodtaqy gyllæn ravoşylar: $96 \times 7 = 672$ volad.

621. Zavodta 312 hajal var, olar zavodtaqıy gyllen ravoşylardıñ $\frac{3}{7}$ beligi boladı. Zavodta gyllen ravoşylar qanşar?

Gyllen ravoşylardıñ sanı $\frac{7}{7}$ boladı.

Däslap zavodtaqıy gyllen ravoşylardıñ $\frac{1}{7}$ beligi qanşaqıa teñ ekenin bilemiz: $\frac{1}{7}$ beligi $\frac{3}{7}$ beliginen 3 ese kemirek.

Öjtkeni 312 hajal gyllen ravoşylardıñ $\frac{3}{7}$ i boladı, onda gyllen ravoşylardıñ $\frac{1}{7}$ sanı 312 den 3 ese kemirek. Sonıñ uşın gyllen ravoşylardıñ $\frac{1}{7}$ in tabıv uşın 312 sanı 3 ke belyv kerek: $\frac{1}{7}$ beligi $312:3=104$ boladı.

Gyllen ravoşylardıñ sanı $\frac{1}{7}$ belikten 7 ese artıq. Gyllen sandı tabıv uşın 104 ti 7 ge köbejtemiz.

Zavodta gyllen ravoşylar: $104 \times 7 = 728$.

312 sanıñ $\frac{3}{7}$ beligin tabıv uşın biz 312 ni belşektıñ alım sanına (3) beldik hám şıqqan tijindini belşektıñ belim sanına (7) köbejttik.

Әрвajsı belşek penen kersetilgen sannıñ bir beligi belgili bolqan vaqıtta, sandı tabıv uşın sol belikti sol belşektıñ alım sanına belyv kerek hám şıqqan tijindini onıñ belim sanına köbejtyv kerek.

Мысалы: $\frac{2}{3}$ beligi 6 qa teñ sandı tabıv kerek. Şeşyvi: 1) $6:2=3$;
2) $3 \times 3=9$.

622. $\frac{1}{4}$ beligi 8 ge teñ bolqan sandı tabıqlar; $\frac{1}{5}$ beligi 7 ge teñ sandı tabıqlar; $\frac{1}{8}$ beligi 2 ge teñ; $\frac{1}{9}$ beligi 5 ke teñ sandı tabıqlar.

623. $\frac{3}{4}$ beligi 9 bolatuqın sandı tabıqlar; $\frac{5}{8}$ beligi 10; $\frac{4}{7}$ beligi 12; $\frac{6}{11}$ beligi 18; $\frac{8}{9}$ beligi 48 bolatuqın sanlardı tabıqlar.

624. Egerde 8 sanь onь $\frac{2}{5}$ beligi volatuqьn bolsa, sol san nege teь? 7 sanь $\frac{7}{12}$ si, 15 sanь $\frac{5}{9}$ i, 28 sanь onь $\frac{14}{15}$ i volatuqьn bolsa, sol san nege teь?

625. Koxoz 370 ga buvdaj septi, ol koxozdьn pytkil egis majdanьnь $\frac{5}{8}$ beligi voladь. Koxozdьn egis majdanь qandaj?

626. Ravoшь alqan kostymь uшьn 50 som teledi, bul onь alatuqьn tabьsьnь $\frac{2}{5}$ beligi voladь. Ravoшьnь mijnet haqqь qanша?

627. Poez 165 km ьyrdi, bul onь ьolьnь $\frac{3}{7}$ beligi. Endi ne- ше kilometr ьyryvge qaldь?

628. Magazin 540 s kartofel sattь, ol varьq ььjnaqьnь $\frac{9}{11}$ beligi voladь. Qanша kartofel qaldь?

629. Qantьnь salmaqь qant lьvlьvinь salmaqьnь $\frac{3}{20}$ beligi voladь. 12 t qant ььqaruv uшьn qanshelli qant lьvlьvi kerek?

630. Et pisirgen mьhelde salmaqьnь $\frac{2}{5}$ beligin kemitedi. 600 g pisken et voluvь uшьn qanша qam et kerek?

631. Temirdi eritken vaqьtta ruda salmaqьnь $\frac{31}{40}$ beligi kemij di. 279 t temir erityv uшьn qanshelli ruda kerek?

632. Kepken ьyzim voluvь uшьn ьyzimdi keptirgende ьyzimnь salmaqьnь $\frac{17}{25}$ beligi kemijdi. 192 kg kepken ьyzim voluvь uшьn qanshelli ьyzim aluv kerek?

Onьq bьlшекlerdi nomerlev.

Onьq bьlшек dep belim sanь 10; 100; 1000 hьm taqь taqь nelli bolojan bьlшекler ataladь.

$\frac{5}{10}$; $\frac{12}{100}$; $\frac{287}{1000}$ — onьq bьlшекler.

$\frac{7}{20}$; $\frac{12}{500}$; $\frac{57}{110}$ — ьpvajь bьlшекler.

Önlük belşeklerdi belim sanırsız çazuvqa boladı.

Sıfırdıñ əhmijeti sanda onıñ alqan orıyna qaraj bolatırqanlıq biz bilemiz. Solaj, 555 sanında oñ çaqtan yşınşı orında turqan 5 sıfır 5 çızlıktı bildiredi, onnan ekinşı orındaqı 5 sıfır 5 onlıqtı bildiredi, onnan birinşı orında turqan 5 sıfır 5 birlikti bildiredi. 5 onlıq 5 çızlıktan 10 ese kemirek, 5 birlik 5 onlıqtan 10 ese kemirek. Onda turqan sıfırdıñ əhmijeti, onıñ sol çaqında qatar turqan sondajaq sıfırdıñ əhmijetinen 10 ese kem. Egerde 555 sanında oñ çaqınnan 5 birlik sıfırnan kejin bir sıfır çazsaq, onda onıñ əhmijeti 5 birlikten 10 ese kem boluvı kerek. Egerde birlikti 10 ese kemitsek, onda onıñ ylesi voladı. Solaj bolsa 5 birlikten onda turatırqan 5 sıfır onnan 5 ti bildiredi. Bytin sandı onlıq yleslerden kerı ytır menen ajramız dep bellengen. Solaj etip 555 bytin onnan 5 ti vıaj etip çazuvqa voladı: 555,5 (oqladı: 555 bytin həm onnan 5).

Onbeş ylesler kerî yitirden onda birinşi oronda turadı.

Egerde bytin san φ oq bolsa, onda keri ytiden sol φ aqqa n φ l qoýylady. Mysal onnan 5 ылaj φ azylady: 0,5 (oqylady: n φ l bytin onnan bes).

633. Мына санларды оқыңлар: 10,5 m; 6,8 t; 26,2 km; 45,7 t; 3,4; 7,8; 4,6 dkl; 0,8; 0,3 som; 0,9; 40,2; 800,7.

634. Мына санларды сфрлар менен җазыңлар: нел вытин оннан уф сом; җети вытин оннан бир сентнер; җигирма вытин оннан сегиз грам; нел вытин оннан тоҗыз.

Egerde 555,5 sanьna oң җағьна тағь 5 сығьн җазсақ, онда бул сығьндың әһмијети оннан 5 тен 10 есе кемірек болады, яғни 5 бірліктен 100 есе кемірек болады. Қери үтірден кейін оңнан екінші оғьнда тұрған 5 сығьн җызден 5 болады. 555,55 сань 555 ытын бірлік, бірліктің оннан 5 ыlesi һәм җызден 5 ыlesi болады. Оннан 5 ыlesi җызден 50 ыlesi болады. Соның ушы оннан 5 һәм җызден 5 девдің оғьна җызден 55 деп ајтылады. 555,55 сань: 555 ытын җызден 55 деп оқьлады.

Qyzınşı ylesler kerı ytirden on çaqta ekinşı orında turadı.

8,03 som bylaj oqylady: 8 butin çyzden 3 som. Bunda onyňş ylesler onyňnda nöl tur. Өjtkeni onyňş ylesler sanda çoq.

635. Мына санларды оқыңдар: 0,29 kg; 80,23 s; 24,96 t; 0,65 g; 2,08 sm; 0,03 km; 15,07 som; 0,7 t; 20,04 m; 80,3 dm; 0,05 mm.

636. Мына санларды җазыңлар: elli төрт бытін җызден он еки сом; тоҗыз бытін җызден еки метр; нөл бытін җызден алты гектолитр; җигирма бытін җызден җети тонна.

8,354 *km* ылај оқылады: 8 вытин мыңнан 354 километр.

0,065 *t* ылај оқылады: 0 вытин мыңнан 65 тонна.

4,003 *kg* ылај оқылады: 4 вытин мыңнан 3 килограмм.

Мыңынш ылеслер кері үлгіден онда үшінші орында тұрады.

637. Мына төмендегі санларды оқыңдар: 0,704 *m*; 2,065 *kg*; 70,026 *m*; 9,004 *s*; 0,003 *gl*; 12,183 *l*; 0,029 *km*; 3,073 *kg*; 0,354 *t*.

638. Ондық бөлшектердің қатар тоғы:

Bytin san	Keri ytir	Birlik ylesleri		
		Ондың	Үзінші	Мыңдың
4	,	5	8	
8	,	7	9	6
0	,	0	8	7
3	,	0	0	8

Қатар торта қазылған санларды оқыңдар.

639. Мына санларда қанша вытин бірліктер, қанша айдым ондың ылеслер, қанша айдым үзінші ылеслер һәм айдым мыңдың ылеслер бар: 4,785; 0,856; 0,084; 2,08; 4,006; 0,805; 0,005.

640. Мына бөлшектерде қаншалы үзінші ылеслер һәм оннан басқа мыңдың ылеслер бар: 0,647; 0,254; 0,507; 0,086; 0,002.

641. Мына санларды сығрлар менен қазыңдар: сегіз вытин мыңнан үз онуш метр; нел вытин мыңнан чети километр; үш вытин мыңнан онеки тонна; сегіз вытин мыңнан үз вес sentner; нел вытин мыңнан чигирма вес gektoletr; үз вытин мыңнан үш үз қығьқ сегіз килограмм; нел вытин мыңнан онсегіз.

642. 1 *dm*, 1 *sm*, 1 *mm*, 3 *dm*, 5 *sm*, 9 *mm*, 24 *sm*, 138 *mm*, 45 *mm* метрдің қай ыlesi болады?

643. 1 *m*, 8 *m*, 32 *m*, 536 *m* километрдің қай ыlesi болады?

644. Метр етип қазыңдар: 3 *m* 8 *dm*; 5 *m* 21 *sm*; 12 *m* 7 *sm*; 8 *m* 325 *mm*; 24 *m* 36 *mm*; 50 *m* 5 *mm*; 236 *mm*; 75 *mm*; 8 *mm*.

645. Detsimetr етип қазыңдар: 3 *dm* 8 *sm*; 5 *dm* 38 *mm*; 14 *dm* 5 *mm*; 5 *sm* 8 *mm*.

646. Santimetr етип қазыңдар: 2 *sm* 8 *mm*; 3 *mm*; 8 *mm*.

647. Kilmetr етип қазыңдар: 2 *km* 568 *m*; 356 *m*; 1 *km* 25 *m*; 8 *m*.

648. 1 *g*; 3 *g*; 15 *g*; 257 *g* килограмның қай ыlesi болады?

649. 1 *kg*; 5 *kg*; 12 *kg* sentnerдің қай ыlesi болады?

650. 1 *kg*; 1 *s*; 782 *kg*; 56 *kg*; 8 *s* тоннанң қай ыlesi болады?

651. 8 *kg* 276 *g*; 452 *g*; 12 *kg* 43 *g*; 6 *g* килограм етип қазыңдар.

652. Sentner етип қазыңдар: 2 *s* 36 *kg*; 48 *kg*; 15 *s* 5 *kg*; 7 *kg*.

653. Tonna etip çazyqlar: 18 t 2 s; 3 t 152 kg; 8 t 34 kg, 64 kg.

654. 1 dkl, 1 l, 5 dkl gektolitrdir qaj ylesi volady?

655. Мына бөлшеклердин алым санлары һәм бөлим санлары атаңлар: 0,07; 0,405; 7,4; 0,002; 20,08.

656. Опыншы ылеслер, çyzynşı ылеслер, мыңыншы ылеслер кері ытирден кейин қаж оғында турады?

657. Çyzden bir onnan birden neşe ese kemirek? Çyzden bir мыңнан birden neşe ese артырақ?

658. Мына санларды сығрлар менен çazyqlar: çeti vyтин çyzden segiz; elli vyтин мыңнан алпыс бес; тоғыз vyтин onnan төрт; екі vyтин мыңнан çыз қығр бес; нөл vyтин мыңнан уш; алты vyтин мыңнан екі çыз бес; нөл vyтин çyzden онçети.

Кері ытирден онда төртінші оғында он мыңыншы ылеслер volady. 7,8642 сапы ылај оқлады: 7 vyтин он мыңнан 8 642. 2,0056 сапы ылај оқлады: 2 vyтин он мыңнан 56.

Оннан кері ытирден бесінші оғында çыз мыңыншы ылеслер турады: 4, 52 067 сапы ылај оқлады: 4 vyтин çыз мыңнан 52 067. 8,06024 сапы ылај оқлады: 8 vyтин çыз мыңнан 6 024.

Кері ытирден онда алтыншы оғында millionлар ыlesi турады. 5,865 047 сапы ылај оқлады: 5 vyтин millionнан 865 047. 0,000 705 сапы ылај оқлады: 0 vyтин millionнан 705.

659. Qatar torda turoqan sanlardь оқыңлар.

Bytin san				Keri ytir	Ylesler					
Мыңлар	Çyzler	Onlar	Birler		Опын- шы	Çy- zynşı	Мы- ңыншы	Он ты- мыншы	Çыз- ты- мыншы	Мил- лион- мыншы
4	3	2	1		1	2	3	4	5	6
	5	6	7	,	6	7				
			0	,	3	0	7	5		
		8	0	,	0	0	3			
			3	,	4	2	0	9	5	
		1	0	,	3	0	4	0	9	6

660. Кері ытирден онда ушінші оғында қандај ылеслер турады? Бесінші оғында, екінші оғында, төртінші оғында, бірінші оғында, алтыншы оғында қандај ылеслер турады?

661. Опыншы ылеслерди, миллионлық ылеслерди, цызинши ылеслерди, цыз мыңыншы ылеслерди, мыңыншы ылеслерди, он мыңыншы ылеслерди кери ытирден кейин қай орынға қазылады?

662. Мына санларды қазыңлар: нел ытын он мыңнан уш цыз сексен тоқыз; уш ытын мыңнан чигирма чети; сегиз ытын миллионнан уш мың он сегиз.

663. Egerde kerі ытирден кейин 5 сығры, 4 сығры, 6 сығрлары турса, онлық бөлшек қандай ылеслерде көрсетілген?

664. Egerde цызинши ыlesti 10 бөлікке бөлсек, 100 бөлікке бөлсек, 1 000 бөлікке бөлсек, бирліктің қай ылесин тауамыз?

665. Мыңыншы ылеслер, он мыңыншы ылеслер, миллионлық ылеслер цызден бирде қанша?

666. Bir цыз мыңыншы ыlesten, миллионлық ыlesten бир мыңыншы ылес неше есе артық?

667. Цызден 1 ден, оннан 1 ден, он мыңнан 1 ден, мыңнан 1 ден цыз мыңыншы ылес неше есе кемірек?

668. Төмендеги мәседеде бөлшекті оқыр шық: havаның гектолитринің салмағы 0,000 13 t, vodorodtiki — 0,000009 t, kislorodtiki — 0,0014 t, қақтылық газдыкі — 0,00006 t.

669. Uзындығы 1 metr темір оқлауды 1 gradusқа қыздырсақ, онда ол нел ытын миллионнан он екі metr ұзынаяды, мыс—нел ытын миллионнан он чети metr ұзынаяды. Бул бөлшеклерди сығрлар менен қазыңлар.

670. Мына санларды оқыңлар: 0,028; 2,006; 5,0356; 8,20567; 0,057165; 12,000356; 0,07005; 4,008007; 6,070063.

671. Uзындығы 1 m қорғасын оқлауды 1 gradus қыздырғанда, опың ұзыны 0,000029 m ұзынаяды, sijşe оқлаудың ұзыны 0,000008 m ұзынаяды. Мәселенің санларын оқыр шықыңлар.

672. 1 dm, 1 sm, 1 mm, 5 dm, 4 sm, 8 mm, 6 dm, 38 sm, 154 mm, 305 mm километрдің қай ыlesi боларды?

673. 1 g; 5 g; 18 g; 234 g; 538 g; 30 526 g; 4 006 g; 70 005 g; 80 074 g sentnerдің қай ылесин қурайды?

674. 1 g; 15 g; 137 g; 3 026 g; 20 568 g; 50 008 g; 674 852 g; 700 087 g tonnanың қай ылесин қурайды?

675. Kilometrde һәм километрдің ылесlerinde қазыңлар: 8 km; 36 m; 5 km 40 m 7 sm; 75 m 3 sm; 8 m 35 mm; 18 dm; 135 sm; 576 m; 3 m 2 sm.

676. 1 a, 2 m², 5 a, 6 m², 28 a, 135 m², 2375 m², 206 m², 70 a 5 000 m² гектардың қай бөлігін қурайды?

677. 1 ga; 1 a; 1 m²; 5 ga; 18 a; 687 m²; 16378 m²; 563 a; 800 ga kvadrat километрдің қай ылесин қурайды?

678. 1 dm^2 ; 1 sm^2 ; 1 mm^2 ; 14 dm^2 ; 26 sm^2 ; 357 mm^2 ; 508 sm^2 ; 60 dm^2 ; 400 sm^2 kvadrat metrдің қай бөлігін құрайды?

679. Гектар етіп һәм гектардың үлесі етіп жазыңдар: 8 га 5 а 8 м^2 ; 4 км^2 ; 48 м^2 ; 15 а 4 м^2 ; 86 м^2 ; 4 м^2 ; 300 м^2 ; 40 а ; 180 м^2 .

680. Квадрат метр етіп һәм квадрат метрдің үлесі етіп жазыңдар: 5 м^2 4 dm^2 60 sm^2 ; 40 м^2 50 dm^2 7 sm^2 ; 45 dm^2 ; 7 sm^2 ; 108 sm^2 ; 4007 mm^2 ; 10 м^2 170 sm^2 .

681. $3,5$ сом һәм $3,50$ сомды салыстырып қараңыз: $3,5$ сом 3 сом 50 тиінге тең; $3,50$ сом 3 сом 50 тиінге тең.

Солай болса: $3,5=3,50$. Егерде оң жағына қатардан нөлді қаза берсе, ондық бөлшектердің шамасы өзгермејтуғынын біз көреміз.

682. Мына санларды салыстырып қараңыз: $8,200\text{ м}$ һәм $8,2\text{ м}$. $8,200\text{ м}$ 8 м 200 мм ге тең болады, яғна 8 м 2 dm . $8,2\text{ м}$ 8 м 2 dm ге тең. Егерде бөлшектің аяғында оң жақта тұрған нөлдерді тасласақ ондық бөлшектің шамасы өзгермејтуғынын біз көреміз.

Егерде ондық бөлшекке оң жағынан бір же бір неше нөлді қатарынан жазсақ яғна бөлшектің аяғында тұрған ондағы нөлдерді тасласақ, онда бөлшектің шамасы былай етекпен өзгермејді.

683. 600 кг ды тоннаның мыңыншы үлеслерінде көрсетіңдер. Сол санды тоннаның ондыншы үлеслерінде көрсетіңдер.

684. 80 кг ды сентнердің үшінші үлеслерінде көрсетіңдер. Бұл санды сентнердің ондыншы үлеслерінде көрсетіңдер.

685. 3 dm ді метрдің ондыншы үлеслерінде көрсетіңдер. Бұл санды метрдің мыңыншы үлесінде көрсетіңдер.

686. Егерде $7,8$ бөлшегіне оң жағынан 2 нөл жазсақ шамасы өзгере ме?

687. Егерде $6,200$ бөлшегінің аяғындағы 2 нөлді сызып тасласақ бөлшектің шамасы өзгере ме?

688. Қай бөлшек үлкен: $0,75$ же $0,72$ ме? $0,8$ же $0,69$ ва? $0,11$ ме же $0,011$ ме? $0,2$ ме же $0,21$ ме? $0,08$ же $0,009$ ва? $6,38$ же $6,3799$ ва? $4,7$ ме же $4,700$ ве?

689. Қай бөлшек кемірек: $0,4$ же, $0,37$ ме? $0,7$ ме же $0,701$ ме? $0,25$ же же $0,250$ ме? $8,15$ же же $8,10569$ ва? $0,1$ ме же $0,011$ ме? $4,85$ же же $4,849$ ва?

Онлұқ бөлшектердің 10 есе, 100 есе және тағы тағы артуы және кемюі.

690. Kitap 1,25 som turady. Sondaj 10 kitap neşe sum turady?

Bul мәселени шешуу үшін 1,25 сомды 10 есе арттыруу керек, мәнісі 10 қа көбейтуу керек.

$1,25 \text{ som} = 1 \text{ som } 25 \text{ t.}$ 1 сомды аяғым 10 есе көбейтејік, 25 тийінді аяғым көбейтејік және шыққан санды қосайық: $1 \text{ som} \times 10 = 10 \text{ som}$; $25 \text{ tijn} \times 10 = 250 \text{ tijn} = 2 \text{ som } 50 \text{ tijn}$; $10 \text{ som} + 2 \text{ som } 50 \text{ tijn} = 12 \text{ som } 50 \text{ tijn}$ яғнаса 12,5 som. Solaj bolsa, $1,25 \times 10 = 12,5$.

1,25 және 12,5 ти салыстырып қарайық.

Eki sanda bir tyrlı sıfrlar menen qazylyan. Eki sandaqy sıfrlar da bir tәrtip boyınsha qazylyan. Tek ekinşı sanda kerı yfir 1 sıfr oңqa kәşirilgen. 12,5 ti biz 1,25 ti 10 eсе арттырудан tapтық.

Онлұқ бөлшекті 10 есе арттыруу үшін ондағы кері yтirdi bir sıfr оңқа көшіруу керек.

691. 4,654 m di 100 eсе арттыруу керек. $4,654 \text{ m} = 4 \text{ m } 654 \text{ mm}$. 4 m di аяғым 100 eсе арттырайық және 654 mm di аяғым арттырайық. Шыққан санды метрде көрсетејік және қосайық:

$$4 \text{ m} \times 100 = 400 \text{ m.}$$

$$654 \text{ mm} \times 100 = 65\,400 \text{ mm.}$$

65 400 mm di metr menen көрсетејік: $65\,400 \text{ mm} = 65,4 \text{ m}$.

Eki sandy qosajyq: $400 + 65,4 = 465,4 \text{ m}$. Solaj bolsa, $4,654 \times 100 = 465,4$.

4,654 және 465,4 sanların салыстырайық.

Eki san da birdej sıfrlar menen qazylyan. Eki san da bir tәrtip repen qazylyan, tek ekinşı sanda kerı yfir 2 sıfr оңda. 465,4 sanın biz 4,654 ti 100 ge арттырғанда tapтық.

Онлұқ бөлшекті 100 есе арттыруу үшін, ондағы кері yтirdi eki sıfr оңқа көшіруу керек.

692. Бөлшекті 1 000 есе арттырғанда кері yтirdi neşe sıfr оңқа көшіруу керек?

Онлұқ бөлшекті 10 есе, 100 есе, 1 000 есе және тағы тағы арттыруу үшін, мәнісі оны 10 қа, 100 ге, 1 000 қа және тағы тағы көбейтуу үшін ондағы кері yтirdi көбейтуvside нәтижелер қанша bolsa, сонша оңқа көшіруу керек.

693. Мына бөлшеклерди 10-гә арттыр: 53,24; 8,157; 2,5; 0,28; 0,356; 0,04; 8,05; 0,006; 0,2; 5,28; 6,024; 10,6.

694. Мына бөлшеклерди 100-гә арттыр: 8,24; 5,635; 4,56; 0,54; 0,258; 0,038; 0,124; 12,5; 7,3; 0,1; 50,6; 0,006.

695. Мына бөлшеклерди 1000-гә арттыр: 6,254; 2,45; 5,3; 0,8; 12,3; 0,7; 0,04; 5,2; 10,5; 0,001; 0,0027.

696. Egerde 8,35 бөлшегиндеги кері үттири бир сифр оңға көшірсек, бөлшектин сәмәсә қанша өзгереді? 3 сифр, 2 сифр көшірсек қалай өзгереді?

697. Мысалларды сәшинлер:

$$\begin{array}{lll} 0,2563 \times 1000 = & 0,25 \times 10 = & 34,5634 \times 1000 = \\ 3,951 \times 1000 = & 23,3 \times 1000 = & 0,0035 \times 1000 = \\ 8,15 \times 100 = & 0,61 \times 1000 = & 2,563 \times 10 = \\ 12,5 \times 100 = & 5,1 \times 100 = & 0,04 \times 100 = \end{array}$$

698. Мына санларды 10000-гә арттыр: 5,2567; 3,365; 12,53; 7,5; 0,3; 0,08; 0,09; 0,007; 0,0008; 0,0024.

699. 5,6 санын ытын санға айналдыруу ушын оны неше-ге арттыруу керек? 8,24-ти ытын санға айналдыруу ушын неше-ге арттыруу керек? 0,325-ти ытын санға айналдыруу ушын неше-ге арттыруу керек?

700. Сантнерлерге мајдалаңлар: 7,8 т; 8,14 т; 28,365 т; 0,8 т; 0,07 т; 0,009 т; 0,034 т; 0,045 т.

701. Сантиметрлерге мајдалаңлар: 7,6 dm; 15, 24 dm; 14,78 dm.

702. Сантиметрлерге мајдалаңлар: 4,269 m; 3,25 m; 4,8 m; 0,7 m.

703. Литрлерге мајдалаңлар: 14,365 gl; 9,87 gl; 5,4 gl; 0,9 gl.

704. Килограммға мајдалаңлар: 13,287 s; 5,69 s; 3,8 s; 0,3 s; 0,5 s.

705. Килограммға мајдалаңлар: 7,8 т; 4,25 т; 7,365 т; 0,4 т; 0,02 т; 0,008 т; 0,0765 т; 7,04 т; 10,1 т.

706. Граммға мајдалаңлар: 4,95 kg; 0,724 kg; 7,3 kg; 0,073 kg; 0,009 kg; 75 kg; 12,08 kg; 1,1 kg; 30,6 kg; 0,1 kg.

707. Метрлерге мајдалаңлар: 7,45 km; 0,265 km; 0,09 km; 0,007 km.

708. Миллиметрлерге мајдалаңлар: 6,5 m; 8, 35 m; 0,07 m; 0,007 m.

709. Тоқыма станогі саатына 3,24 m мавыт ислеј алады. Ол 10 саатта қаншелли мавыт ислеј алады?

710. Мыс тақтажаның салмағы 0,256 kg. Сондај 100 тақтажана неше kg болады?

711. Дегершиктин шеңбері 2,75 m. Eger ол 1000-ге айнаlsa қанша шеңбер бар?

712. Механик устақанасы һәр қайсы 21,8 тийиннан 1000-ге асавға заказ алды. Неше сомға заказ алын?

713. Sovet temir çolynda yş tyrlı reısler bar: pogon metrde 43,5 kg, pogon metrde 38,4 kg həm pogon metrde 33,5 kg. Relstin hər tyrinin pogon kilometrini salmaq qanşa?

714. 10 plastinka 24,5 kg. 1 plastinkanın salmaq qanşa?

Məseleni şeşyv uşın 24,5 ti 10 ese kemityv kerek, mənisi 10 qa belyv kerek.

$24,5 \text{ kg} = 24\,500 \text{ g}$ voladъ. $24\,500 \text{ g}$ di 10 ese kemitemiz, $2\,450 \text{ g}$ jamasa $2 \text{ kg } 450 \text{ g}$ voladъ. $2 \text{ kg } 450 \text{ g}$ dъ kilogramqa ajnaldыramъz, $2,45 \text{ kg}$ voladъ. Solaj bolsa, $24,5:10 = 2,45$.

24,5 həm 2,45 sanların salıstыrр qarajьq.

Eki san da birdej sıfr menen çazьlqan həm bir tərıpte, tek ekinşi sanda kerı ytır. 1 sıfr solqa kəşirilgen. 2,45 ti biz 24,5 ti 10 ese kemityvden tavamъz.

Onıq bəşekti 10 ese kemityv uşın ondaqь kerı ytırdı bir sıfr solqa kəşirv kerek.

715. 256,3 m di 100 ese kemityv kerek, mənisi 100 ge belyv kerek.

$256,3 \text{ m} = 256\,300 \text{ mm}$; egerde $256\,300 \text{ mm}$ di 100 ese kemitsek, $2563 \text{ mm} = 2 \text{ m } 563 \text{ mm} = 2,563 \text{ m}$ voladъ.

Solaj etip, $256,3:100 = 2,563$.

Onıq bəşekti 100 ese kemityv kerek bolsa, ondaqь kerı ytırdı eki sıfr solqa kəşirv kerek.

256,3 ti 1 000 ese kemitejik. $256,3:1\,000 = 0,2563$ voladъ.

716. Onıq bəşekti 1 000 ese kemityv uşın kerı ytırdı neşe sıfr solqa kəşirv kerek?

Onıq bəşekti 10 ese, 100 ese, 1 000 ese həm taqь taqь kemityv uşın, mənisi onь 10 qa, 100 ge, 1 000 qa belyv uşın, ondaqь kerı ytırdı belyvşide qanşa neller bolsa sonşa solqa kəşirv kerek.

717. Мына бəşеклерди 10 ese kemityv kerek: 38,4; 539,5; 13,7; 48,1; 92,83; 71,2; 34,7; 29,3.

718. Мына бəşеклерди 100 ese kemityv kerek: 248,4; 453,9; 20,5; 31,7; 1,6; 5,9; 0,04; 3,06; 2,09.

719. Мына бəşеклерди 1 000 ese kemityv kerek: 3658,3; 354,1; 748,2; 23,1; 6,3; 0,2; 0,1; 2,5; 0,04.

720. Мисалларды җеңилер:

4683,5:1000 =	32,8:1000 =	75,1:10 =
5,4:100 =	254:10 =	654,1:1000 =
756,3:1000 =	35,1:100 =	17,5:1000 =
132:1 000 =	14,395:100 =	183:100 =
142,72:100 =	3,92:1 000 =	5,9:1 000 =
239,4:1 000 =	0,07:10 =	0,6:1000 =

721. Egerde 57,5 te keri yitirdi 1 sʒfr, 2 sʒfr solʒa kəʒirsek, san qalaj ɵzgeredi?

722. 38,65 sanʒn 1 000 ʒa, 100 ge, 10 000 ʒa bɵlyv uʒʒn keri yitirdi neʒe sʒfr solʒa kəʒiryv kerek?

723. Metrge aʒnaldʒrʒv kerek: 56,3 dm; 7,6 dm; 0,5 dm; 0,04 dm.

724. Tonnaʒa aʒnaldʒrʒv kerek: 8,1 s; 23,2 s; 0,6 s; 7,8 s.

725. Santimetrge aʒnaldʒrʒnlar: 0,9 mm; 19,4 mm; 2,8 mm.

726. Detsimetrlerge aʒnaldʒrʒnlar: 71,3 sm; 0,7 sm; 1,8 sm.

727. Metrlerge aʒnaldʒrʒnlar: 924 sm; 75,4 sm; 5,2 sm; 18 sm.

728. Sentnerlerge aʒnaldʒrʒnlar: 7,1 kg; 27,2 kg; 0,8 kg; 14 kg.

729. Gektolitrlarʒa aʒnaldʒrʒnlar: 532,4 l; 95 l; 0,25 l.

730. Metrge aʒnaldʒrʒnlar: 2,375 mm; 76 mm; 13 mm.

731. Kilogramʒa aʒnaldʒrʒnlar: 8,4 g; 753,5 g; 163 g.

732. Tonnaʒa aʒnaldʒrʒnlar: 834 kg; 183,4 kg; 24 kg.

733. Kilometrlerge aʒnaldʒrʒnlar: 36 m; 714,1 m; 0,6 m.

734. Neʒe kvadrat detsimetr var: 8 m²? 3,8 m²? 70,6 m²? 604 sm²? 345 sm²?

735. Neʒe kvadrat metr var: 7 a da? 4,7 a da? 8 ga da? 9,75 ga da? 456 dm² de? 7,95 dm²? 7 460 sm² de? 854 sm² de? 6,84 a da? 4,09 ga da?

736. Neʒe kvadrat santimetr var: 45 dm² de? 7,8 dm² de?

737. Neʒe kvadrat metr var: 54 sm² de? 6,2 dm² de?

738. Mʒnalarda neʒe gektar var: 125 m² de? 186 a da? 630,8 m² de? 4,768 km² da?

739. Mʒnalarda neʒe ar var: 42 ga da? 480 m² da? 4,9 ga da? 48,85 m² da?

740. Stanoktʒn mʒqdarʒ: ʒʒʒn — 2 100 mm; eni — 750 mm; vijikligi — 1 200 mm. Stanoktʒn mʒqdarʒn detsimetrde kɵrsetinler; metrde kɵrsetinler.

741. Stanoktʒn salmaqʒ — 650 kg. Bul neʒe sentner bolady? Neʒe tonna bolady?

742. Birdej 10 ʒoʒʒn modeldin salmaqʒ 25,6 kg; 1 modeldin salmaqʒ qanʒa?

743. Birdej 10 stanokta saatyna 31,5 *m* mavýt islenedi. 1 stanokta saatyna neşe metr mavýt islenedi?

744. Degerşik 100 ajnalqanda 216,3 *m* çer çyrđi. Degerşiktin toqypnıñ uzynlıqı qanşa?

745. 100 *m* mavýt islev uşın 40,5 *kg* çip çumsav kerek. 1 *m* mavýt islev uşın qanşa çip kerek?

746. Birdej 1000 volt 9,5 *kg*. 1 volt qanşa salmaqta boladı?

747. 1931 nşi çyb bir ravoş 100 kynde 116 *t* torf şyqardı, al 1932 nşi çyb—142 *t* şyqardı. 1931 nşi çyb bir kynde, 1932 nşi çyb 1 kynde qanşa şyqarqan?

748. Bir volttyñ salmaqı 95 *g*. Sondaj 1000 volttyñ salmaqyn tabıqlar. Näticeni tonna ylesinde kersetip çazyqlar.

Onıq bөлşekler kömegi menen ullı sanlardı qysqartıp çazuv.

749. 1932 nşi çyb biziñ mämleketimizdiñ tabısy 31 030 920 312 som edi, al şyqyn 30 740 361 773 som edi. Bul sanlardı myñ somqa şekem dengeleklev kerek; million somqa şekem; milliard somqa şekem dengeleklev kerek.

Bul sanlardı milliard somqa şekem dengeleklegende tabıslar hém şyqynlar 31 milliard som boladı, sonıñ uşın naq anyq boluvı uşın kóp vaqıtta sandı milliard klasynıñ birliklerine şekem emes, al bul klastıñ onıñş hém çyzinşı yleslerine şekem dengeleklenedi.

30 740 361 773 somdı milliardtyñ onıñş ylesine şekem dengeleklev uşın (anyq 0,1 milliardqa şekem) ылаj islenedi: milliard klasynıñ birliğinen kejin kerı ytir qojamyz hém onnan kejin tek bir qana sırdı qaldıramыз (çyz millionlardı, öjtkeni bir çyz million 0,1 milliard boladı). Basqa sırlardı sızamyз.

Solaj etip, şyqynlar 30,7 milliard som bolqanyn şyqaramыз.

Egerde сызılqан сырлардан birinşisi 5 jamasa 5 ten artıq bolsa, onda qalqan сырды birlikke arttırady.

Мысал, 30 740 361 773 сомды naq 0,1 million somqa şekem dengeleklegende 30 740,4 million som tavamyз (sonqı qalqan сыр—3 ti birlikke arttırдыq, öjtkeni birinşı сызılqан сыр—6 сань 5 ten arttırарq).

750. Мына sanlardı myñ birliğine şekem dengeleklenler: 18 250; 165 730; 2 379 563; 1 459 278.

751. Он millionlarqa dengeleklenler: 235 675 300; 142 070 800; 147 400 myñ; 584 million; 1 896 million; 298 470 myñ.

752. Çyzlik мыңның қаж уlesi болady? Онлық мыңның қаж уlesi болady?

753. Çyz мыңлық millionның қаж уlesi болady?

754. Он мыңлық millionның қаж уlesi болady?

755. Мына sanlardь 0,1 мыңқа şekem дөнгелекленлер: 83 427; 145 209; 879 800; 49 752; 86 492; 36 980; 89 965.

756. Мына sanlardь 0,01 millionқа şekem дөнгелекленлер: 82 459 000; 163 232 965; 4 009 480; 3 403 265; 475 800; 69 700; 85 000; 9 650.

757. Мына sanlardь 0,1 milliardқа şekem дөнгелекленлер: 23 452 000 000; 97 809 000 000; 452 960 000; 75 600 000; 9 580 000 000

758. 1933 нши çылы SSSR da 16 578 900 at, 12 067 600 шошқа, 38 380 200 ири қара мал һәм 50 223 600 қож-еški бар edi. 1934 нши çылы atlar 15 616 600, шошқалар 17 364 000, ири қара мал 42 380 900, қож-еški 51 936 290 boldь. Keltirilgen sanlardь 0,1 millionқа şekem дөнгелекленлер.

759. 1935 нши çылдың биринши январьна SSSR da pajdaly кен-лердин запaslary.

Pajdaly kinler	Анықлап белинген запaslar million тонна esaby менен	Boлçaqan запaslar million тонна esaby менен
Rudada temir	4379	6240
Tas көmir	17758,4	1122636,1
Neft	215	2994,8
Rudada apatitler . .	699,4	1393,5
Kalij duzlarь	622,4	17748,6

Mәselenin sanyn 0,01 milliard t қа şekem анықлық penen дөнгелекленлер һәм вақаналы diagramma dyzinler.

760. Qыsqartylыp çazyлqan sandь toлық çазувқа şekem qalpine keltirilyvge болady.

Ajtajыq, 8,5 million somды toлық менен çазув керек (som менен).

8,5 million som sanda — 8 vytin million һәм 5 onлық million som; 0,1 million som = 100 000 som; 0,5 million som = 500 000 som; solaj bolsa, 8,5 million som = 8 500 000 som.

761. SSSR sənəatlarının əhəmiyyətli tiplərinin həmi 1925 həm 1934 nşi ғыllarda, tonna esavь menen:

Sənəat tipləri	1925-ç. həmi		1934-ç. həmi	
	Çəzuv		Çəzuv	
	Qыsqartылып	Tolyq	Qыsqartылып	Tolyq
Tas kəmir	17,6 mln.	?	93,5 mln.	?
Neft	7,123 "	?	25,5 "	?
Şoьyn	1,48 "	?	10,4 "	?
Polat	2,09 "	?	9,6 "	?

Keltirilgen tablitsanь dəpterge kəşirip çəzьnlar. Sorav belgisinin ornьna kerek sanlardь qoьnlar.

762. 1932 nşi ғыь SSSR da 3,24 milliard *m* paxta tkanlarь is-lengen edi həm 0,13 milliard *m* zьqьr tkanlarь islengen edi. 1937 nşi ғыь bizde 4,084 milliard *m* çyn tkanь həm 0,108 milliard *m* zьqьr tkanь islenedi. Məselenin sanlarьn tolyq etip çəzьnlar.

763. Mьna sanlardь tolyq etip çəzьnlar: 279,5 mьq; 84,07 mьq 8,3 million; 11,409 million; 0,0004 million.

Onlyq bəleşklerdi qosuv.

764. Mijnet haqqьsьn bergende ravoşьdan zəjom uşьn 14,5 som həm salqьrt uşьn 1,7 som alьnьp qalyьnqan. Həmmesi qanşelli alьnьp qalyьnqan?

Qosyluvşylardь vьlaj çəzəməz: vьtinlerdi vьtinler astьna, onьnşь yleslerdi onьnşь ylesler astьna (keri ytirlerdi keri ytir astьna) çəzyləđ. Qosuvdь onьnşь yleslerden vəsləjməz. Qosьndьda keri ytidirdi qosyluvşylardьn kerі ytiri astьna qojamьz.

$$\begin{array}{r}
 + 14,5 \\
 + 1,7 \\
 \hline
 16,2 \text{ (som).}
 \end{array}$$

765. Mьna bəleşklerdi qosajьq: $10,5 + 7,838 + 0,35$. Qosqan vaqьtta biz bəleşklerdi vьlaj ornəstьrdьq, vьtinler vьtinlerdin astьnda, çyzinşiler çyzinşilerdin astьnda həm mьqьnşylar mьqьnşylar astьnda. Qosuvdь mьqьnşь yleslerden vəsləjməz, onnan kejin çyzinşi yleslerdi qosamьz, onьnşь yleslerdi həm, aqьrьnda, vьtin sanlardь qosamьz.

$$\begin{array}{r}
 10,5 \\
 + 7,838 \\
 + 0,35 \\
 \hline
 18,688
 \end{array}$$

Onьnşь yleslerdi qosqanda biz onnan 16 nь tapьtьq jamasa 1 vьtin həm onnan 6 nь tapьtьq. Onnan 6 nь biz sьzьqьtn astьna çəzьdьq, al bir birlikti qosyluvşylardьn 7 birliğine qostьq.

766. Kevilden şeşinler:

767. Kevilden şəşinlər. Sanlarda qosuvqa qolajlı etip orıynı almasıyır qojılsın.

768. Məsallardə şəşinlər:

769. Məsallarda şəşinler:

$$\begin{aligned} &0,036 + 0,8047 + 0,36938 + 0,79 = \\ &70,35 + 3,894 + 286,5 + 425 + 0,7388 = \\ &2,5 + 78,694 + 3,87 + 26 + 37,8 = \\ &8,267 + 14 + 262,85 + 4 + 9,383 = \\ &6,26 + 4,0876 + 3,94 + 8 + 7,7124 = \\ &125,4 + 8,075 + 35 + 6,92 + 24,605 = \end{aligned}$$

105

772. Brigada 3,5 *ga* çerdi tırmalavqa tijis edi, al tırmalaqanь 0,8 *ga* artıq boldı. Ol qanşa tırmalaqan?

773. Ҷы војында фабрика 2,35 million somlıq ajaq kijimi һәм 1,7 million somlıq basqa zatlar isledi. Ekinşi җылында ajaq kijimi 0,86 million somlıq artыqraq. Basqa zatlar 0,78 million somlıq artыqraq islendi. Ekinşi җыlda фабрика өnimdi qandaj somlıq җықара алды?

774. Ҷы војында совхоз 2358,6 *s* sulı, буқан қарақанда 183,58 *s* artыq буvдаj һәм буvдаjқа қарақанда 785 *s* artыq қара буvдаj җынады. Совхоз ғылләни қаншәлли дән җынады?

775. Kolhozдың mijveli вақы 0,7 *ga* çerdi alady, al ogorodь — 28968 *m*². Ogorodь һәм вақы ekevi birge qandaj majdan çerdi alady?

776. Kolhozдың ogorod ekken 0,2 *ga* çeri һәм 1850 *m*² вақы бар. Kolhozдың өз pajdasында қанша çeri бар?

Онық бөлшектерди алу.

777. Kolhozş kolхоздан 23,5 *s* қара буvдаj алды. Egerde оның уj işine җылына 18,3 *s* қара буvдаj керек болса, ol kolхоз базарында қаншәлли қара буvдаj sata alady?

$\begin{array}{r} 23,5 \\ - 18,3 \\ \hline 5,2 \end{array} \quad (s)$	Azajuvşының астына алынатуғынды, вытин сан вытин санын, онығылар саны онығылар астына (keri ytir keri ytir астына) kelgendej etip çazamyz. Eң төменги yleslerden ala baslamyz. Ajymada keri ytirdi azajuvşь менен алынуғының keri ytiri tusына çazamyz.
---	--

778. Uşaskanьd uzynloqь 3,25 *km* ge тең, al eni 1,5 *km* kemi- rek. Uşaskanьd enin tabыqlar.

$\begin{array}{r} 3,25 \\ - 1,5 \\ \hline 1,75 \end{array} \quad (km)$	Çyzden 5 ten alatuqьn heş nәрse çoq, өjtkeni çyzinşi yles azajuvşьda çoq. Ajymada çyzden 5 ti çazamyz. Onlyqtan 2 den onlyqtan 5 ti aluvqa bolmajdy. 3 birlikten 1 birlikti alamyz, onь onlyq- tan onqa majdalajmyz. Ol azajuvşьdaqь 2 onlyq penen onnan 12 volady. Onnan 5 ti onnan 12 den alamyz, onnan 7 volady. 2 bir- likten 1 birlikti alamyz, 1 birlik şьqady.
--	--

Aluvdy qosuv менен тексерip қараңлар.

779. Uzynь 8,3 *m* arqalyqtan 3,75 *m* kesip алынған. Qalqan җақының узыны tabыqlar.

$\begin{array}{r} 8,3 \\ - 3,75 \\ \hline 4,55 \end{array} \quad (m)$	Azajuvşьda çyzinşi ylesler çoq. Çyzden 5 ti aluv uşьn azajuvşының onnan 3 nen onnan 1 ylesin ala- myz, onь 10 çyzinşi yleslerge majdalajmyz һәм onnan çyzden 5 yleslerin alamyz. Çyzden 5 yles şьqady,
---	---

онь съзъқтың астына җазамыз. Оннан 2 ден оннан 7 ни алувҗа болмайдъ. 8 бирликтен 1 бирликти аламыз, онь оннан 10 ылеске мајдалајмыз, оларды қалқан оннан 2 ылеске қосамыз һәм алувды давам еткиземиз.

Алувды қосув менен тексерип қараңлар.

780. 8 — 3,78 мьсалын җеҗејік.

Азajuвшыда җyzыншы ылеслер җоқ. Ғyzден 8 ди алув

$$\begin{array}{r} 8 \\ - 3,78 \\ \hline 4,22 \end{array}$$
 ушын 8 бирликтен 1 бирликти аламыз, онь оннан 10 ылеске мајдалајмыз, оннан бир ылесин аламыз һәм онь җyzден 10 ылеслерге мајдалајмыз. Азajuвшыда 7 бытин, оннан 9 һәм җyzден 10 қалды. Енди алувды җyргизyвге болады.

Алувды қосув менен барластырып көринлер.

Бир онлық бөлшектен екінші онлық бөлшекті алув ушын бытин санларды бытин санлар, оньншы ылеслерди оньншылар астына, җyzыншылерди җyzыншылер астына һәм тақы тақы (keri yтиrdи keri yтиr астына) җазув керек. Алув ең мајда ылеслерден басланады. Keri yтиrdи ајырмада азajuвшы менен алынувшынын keri yтири тушына қојылады.

781. Мьсallарды кевilden җеҗінлер:

7,8 — 0,8 =	6,07 — 3,05 =	8 — 0,07 =	6,3 — 3,8 =
6,4 — 6 =	5,36 — 4,23 =	4 — 1,89 =	7,35 — 4,9 =
6,18 — 0,08 =	3,21 — 2,18 =	3 — 2,95 =	5,86 — 3,98 =
7,05 — 5 =	7,91 — 5,39 =	0,7 — 0,03 =	6,5 — 4,99 =
0,7 — 0,2 =	6 — 0,4 =	0,5 — 0,24 =	4,2 — 2,85 =
6,07 — 3,05 =	5 — 2,3 =	7,5 — 2,37 =	9,54 — 5,89 =

781. Мьсallарды кевilden җеҗінлер (Алынувшыларды оньн алмастырып қојув менен һәм алынувшыларды қосындысын алув менен рајдаланыңлар):

7,6 — 3,8 — 1,6 =	6,1 — 2,8 — 1,2 =	5,94 — 1,9 — 2,94 =
8,04 — 2,9 — 3,04 =	9,78 — 4,6 — 2,4 =	6,05 — 2,4 — 1,6 =
6,72 — 1,5 — 2,72 =	8,5 — 1,75 — 2,25 =	7,3 — 3,98 — 1,3 =

783. Мьсallарды җеҗінлер:

$\begin{array}{r} 35,8 \\ - 10,9 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 54,06 \\ - 8,3 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 3,564 \\ - 0,74 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 0,306 \\ - 0,15 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 200,7 \\ - 34,257 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 7 \\ - 0,248 \\ \hline \end{array}$
---	---	--	--	--	---

784. Мьсallарды җеҗінлер:

17,8 — 8,5 =	8,485 — 6,39 =	31,5 — 18,37 =
26,35 — 9,26 =	36,254 — 20,8 =	12,64 — 9,709 =
5,24 — 3,82 =	3,086 — 2,75 =	14,2 — 7,865 =
4,267 — 2,18 =	15,007 — 9,08 =	16,1 — 4,607 =
1 — 0,7306 =	0,01 — 0,009 =	

785. Məsallardə şəşinlər:

$$\begin{array}{ll} 4,587 + 7,409 - 5,679 = & 1 - 0,089 + 1,3 = \\ 3,825 + 4,005 - 0,192 = & 5 + 0,082 - 1,47 = \\ 3,76 + 4,009 - 0,017 = & 3,2 + 4,07 - 0,959 = \\ 4 + 0,5 - 0,089 - 1,07 = & 3,3 - 1,865 + 0,075 = \\ 3 - 1,94 + 0,097 = & 11,306 - 5,94 + 8,008 = \end{array}$$

786. Məsallardə şəşinlər:

$$\begin{array}{ll} 8,4 - 5,68 + 7,9 = & 4,3 - 1,75 - 1,256 = \\ 15,2 - (3,76 + 4,247) = & 1,3 - (18,7 - 17,85) = \\ 3,7 - (9,8 - 7,685) = & 7,1 - (3,85 + 1,6) = \end{array}$$

787. 7,96 sanьnan 2,896 menen 3,014 sanlarьnyң qosьndьsьn alьnqlar.

788. 28,384 sanьnan 38,72 menen 26,876 sanlarьnyң ajьrtmasьn alьnqlar.

789. x ti tavьnqlar:

$$\begin{array}{lll} x - 3,4 = 2,7 & x - 5,84 = 7,4 & 5,42 + x = 6,216 \\ 7,6 + x = 9,35 & 0,72 + x = 1,2 & 2,11 - x = 1,039 \\ x + 5,85 = 7,1 & x + 0,27 = 3,5 & x + 4,75 = 7,124 \\ 2,1 - x = 0,94 & 0,1 - x = 0,07 & x - 3,64 = 6,368 \end{array}$$

790. Skladta 8,4 t kartofel var edi. 3,67 t verildi. Qanşa qaldь?

791. Magazin 1,5 t qant aldь. 0,875 t sattь. Qanşa qantь qaldь?

792. Zdelnej çumьstь çyrgizьv menen plugtьң bir kynde islevi 1,75 ga dan 2,5 ga boldь. Plugtьң islevi kyngе neşе gektar arttь?

793. Çaman tas çolda at 0,3 t çykti tartadь, çaqсь tas çolda 1,14 t çyk tartadь. At çaqсь tas çolda, çaman tas çoldaqьqа qaraqanda qanşelli көр çyk tarta aladь?

794. Çekke qoçalьqtьң sullь zьrəhatь 6,3 s , arpa — 7,4 s boldь, al kolхозda sullь zьrəhatь 12 s , arpa — 13 s boldь. Sullь həм arpa-nyң zьrəhatь (ajьrtьm) kolхозda qanşelli artьq volqan?

795. USSR dьң çer majdanь 452 mьң km^2 ; Polşanьң çer majdanь 389,2 mьң km^2 . Polşanьң çer majdanь qanşelli kemirek?

796. 1 qutь kygirtti tajarlav uşьn vьrьң 0,07 kub metr osin aqaşь ketetuqьn edi, al həzirde 0,045 kub metr ketedi. 1 qutь kygirtke osin aqaşьn çumsav qanşelli kemidi?

797. Birinşі besçьllьqta өndiris qurьlsьna 25 milliard som çumsalqan, avьl qoçalьq qurьlsьna — 9,7 milliard som həм basqa tijrelerge — 15,8 milliard som çumsalqan. Ekinşі besçьllьqta gьlləni 133,4 milliard som çumsaladь. Ekinşі besçьllьqta birinşі besçьllьqqa qaraqanda qanşa artьq çumsaladь?

798. SSSR дьң çer majdanь 21,2 million km^2 , Germanijanьң çer majdanь 0,47 million km^2 , Polşaniki — 0,389 million km^2 , Fransijaniki — 0,551 million km^2 , Rumьnijaniki — 0,295 million km^2 , al Evropanьң basqa gyllən məmlekətlərinin çer majdanь 3,248 million km^2 . SSSR дьң çer majdanь Evropanьң gyllən məmlekətlərinin çerinen qanşa artıq?

799. Tört balıq birge 5,6 kg , al bir balıq 1 kg 780 g , eki balıqtıң hər qajsıь 1 kg 450 g nan, Al tertiñsi balıqtıң salmaqь qandaj?

800. Hər qıylı 5 taj şıtta 48,6 m şıt qalqan. Eki tajda 8,75 m den, yşınşı tajda 5 m 35 sm , tertiñsi tajda 4 m 4 dm 5 sm . 5 nşi tajda qanşa bolqan?

801. Uş avtomobil menen 12 t 4 s 8 kg çykti tasuv kerek. Birinşi avtomobilge 4 t 2 s 65 kg çyk salındı, ekinşi avtomobilge — 3 t 8 s 94 kg çyk salındı. Uşınşı avtomobilge qanşa çyk tijev kerek?

802. Brigada 6 kynde 17,85 km çerde telegraf çolı ornattı. Birinşi eki kynde brigada 2 km 760 m den çyrgizdi, yşınşı kynde — 2 km 975 m çyrgizdi, tertiñsi həm besinşi kynlerde 2 km 825 m den çyrgizdi. Ol brigada altınş kyni qanşelli telegraf çolı çyrgizgen?

803. Moskva həm Leningradtıң qalqıynıң tabıjqь ösyvin kapi-talist ellerdiң oraj qalalarındaqь 1929 nşi çylda mьңqa ysteliп ösyv menen salıstıьrь qarav:

	Moskvada	Lenin-gradta	Londonda	Pariçda	Berlinde	Venada
Тувьлqанлар .	21,7	22,0	15,7	14,8	9,6	8,8
Өлgenler . . .	12,9	15,0	13,8	15,1	12,1	13,5
Тавıjqь ysteliп ösyv	?	?	?	?	?	?

Тавıjqь ösyvdi tavuv kerek. Artqандь + belgisi menen, kemi-gendi — belgisi menen kersetinler.

Онлq бөлшекlerdi көbejтyв.

Онлq бөлшекlerdi вyтин санoqa көbejтyв.

804. Kitap 0,65 som turadı. Sondaj 7 kitap neşe sum turadı?

Çyzden 5 ti 7 ge көbejткенде çyzden 35 boladı, jamasa onnan 3 həm çyzden 5 boladı. Çyzden 5 ti szььqтqь astьна çazамьз, al onnan 3 ti kevilde tutамьз. Onnan 6 нь 7 ge көbejткенде onnan 42

$$\begin{array}{r} \times 0,65 \\ 7 \\ \hline 4,55 \text{ (som)} \end{array}$$

boladı. Oqan cızlıktı kőbejtkende bolqan onnan 3 ti qosamız, sonda onnan 45 boladı, jamasa 4 vytin onnan 5 boladı, onnan 5 ti cızden 5 ten solqa cızamız. Onnan 5 ten solqa kerı ytır qojamız (onnan kejin vytin san boladı) həm kerı ytirden solqa 4 vy-tindi cızamız.

Solaj etip vıaj boladı:

$$0,65 \times 7 = 4,55 \text{ (som)}.$$

Kőbejtyvşı 7 —vytin san. Kőbejtyvşı 0,65 te eki onıńş tańva-lar var. Kőbejtindi 4,55 te de eki onıńş tańva.

805. Sımdı 67 kesekke hər qajsın 3,75 m etip kesilgen.

Sımdıń uzynlıqı qandaj bolqan? Sımdıń uzynlıqın bilıv usın 3,75 ti 67 ge kőbejtyv kerek.

$$\begin{array}{r} \times 3,75 \\ 67 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 26\ 25 \\ + 225\ 0 \\ \hline \end{array}$$

$$251,25(m)$$

3,75 ti əder 7 birlikke kőbejtemiz, onnan kejin 6 onlıqqa kőbejtemiz. Kerı ytırge heş qaramajmız. Eki kőbejtindini de qosamız həm şıqqan sanda oqnan eki tań-bada kerı ytır qojamız, ejkeni kőbejerde kerı ytirden kejin eki tańva var edi.

Onlıq bөлşektı vytin sanoqa kőbejtyv usın onı vytin sandı vytin sanoqa kőbejtkendej etip kőbejtyv kerek, mənisi kerı ytırge qaramastan, al kőbejtindide oñ cızılğan solqa kőbe-jlerde neşe onıńş tańva bolsa sonşa ajırıp qojuv kerek.

806. Kevilden şeşinler:

$$0,2 \times 3 =$$

$$0,06 \times 8 =$$

$$0,035 \times 3 =$$

$$3,4 \times 20 =$$

$$0,4 \times 2 =$$

$$0,09 \times 7 =$$

$$0,047 \times 5 =$$

$$5,3 \times 40 =$$

$$1,3 \times 3 =$$

$$0,008 \times 6 =$$

$$5,8 \times 6 =$$

$$7,4 \times 30 =$$

$$2,4 \times 2 =$$

$$0,007 \times 5 =$$

$$6,4 \times 8 =$$

$$6,2 \times 50 =$$

$$0,4 \times 6 =$$

$$0,24 \times 4 =$$

$$7,08 \times 4 =$$

$$0,7 \times 60 =$$

$$0,7 \times 8 =$$

$$0,37 \times 2 =$$

$$4,007 \times 8 =$$

$$0,6 \times 90 =$$

807. Kevilden şeşinler (sanlardı kőbejtyvge qolajlı etip di-zinler):

$$1,8 \times 9 \times 5 =$$

$$2,5 \times 7 \times 4 =$$

$$3,6 \times 4 \times 10 =$$

$$4,5 \times 5 \times 20 =$$

$$2,6 \times 7 \times 5 =$$

$$4,5 \times 5 \times 2 =$$

$$4,7 \times 3 \times 10 =$$

$$2,5 \times 3 \times 50 =$$

$$4,4 \times 3 \times 5 =$$

$$7,5 \times 3 \times 4 =$$

$$1,4 \times 7 \times 10 =$$

$$6,1 \times 4 \times 20 =$$

808. Mısalırdı şeşinler:

$$432 \times 8 =$$

$$20,8 \times 56 =$$

$$4,126 \times 407 =$$

$$4,32 \times 8 =$$

$$6,5 \times 84 =$$

$$6,007 \times 764 =$$

$$43,2 \times 8 =$$

$$480,63 \times 372 =$$

$$16,593 \times 8009 =$$

$$\begin{array}{lll}
0,432 \times 8 = & 90,24 \times 504 = & 32,486 \times 905 = \\
2,216 \times 4080 = & 0,125 \times 864 = & 1,25 \times 4000 = \\
3,039 \times 6090 = & 10,75 \times 408 = & 3,389 \times 9000 = \\
4,007 \times 800 = & 40,5 \times 206 = & 4,006 \times 8600 = \\
6,009 \times 900 = & 80,75 \times 892 = & 70,009 \times 9700 =
\end{array}$$

809. Məsallardə şeşinlər:

$$\begin{array}{ll}
(8,3 + 4,75) \times 38 = & 7,5 \times 24 + 4,8 \times 35 = \\
(7,8 - 4,25) \times 46 = & 9,8 \times 45 - 10,5 \times 28 = \\
9,6 \times (8,95 + 4,05) = & 115,7 - 4,26 \times 14 = \\
6,85 \times (17,8 - 9,8) = & 48,5 + 9,47 \times 36 =
\end{array}$$

810. 8,94 penen 7,8 sanların qoşındıyın 42 ge көвејtinler.

811. 9,08 venen 2,5 sanların ајыртасын 56 qa көвејtinler.

812. 23,85 sanın 5,4 penen 8,6 sanların qoşındıyna көвејtinler.

813. 75,94 sanın 37,28 venen 12,28 sanların ајыртасына көвејtinler.

814. 5,24 di 8 ge; 0,075 ti 12 ge; 7,5 ti 28 ge көвејtkende, көвејtindide neşe onıñş tañbalardı ајыruv kerek?

815. 0,002 meñen 4 һәм 0,0014 penen 3 sanların көвејtindilerinde sol çaqında qanşa neller boladı?

816. Toqyma stanokta 1 saatta 2,71 m tkan islevge boladı. 7 saatta qanşelli toqyma tkan islevge boladı?

817. Maşınanь majlav uşın 1 saatqa 12,8 g maj ketedi. 4 saatqa, 7 saatqa qanşa maj ketedi?

818. Normal çaqдајда kombайın 1 saatta 3,125 ga egindi ыjnaıdy. Ol 8 saatta qanşa gektar egindi ыjnaıdy?

819. Dijvaldy surь voјav menen voјav uşın 1 m² ge mьnadaj materiallar kerek: 0,72 kg aq izvest, 0,018 kg kyje, 0,0045 kg mymija һәм 0,014 kg ıelim. Majdanь 36 m², 50 m² dijvaldy voјav uşın ајтылqan materiallardıñ һәр qajsьnan ајыгьм qanşa kerek?

820. 1 t şojьn aluv uşın: 1,7 t ruda, 1,3 t koks һәм 0,5 t basqa materiallar kerek. 600 t şojьn aluv uşın һәр materialdan qanşa kerek?

821. Selsija termometri voјьnşa bir gradus Reomьr termometri voјьnşa 0,8° qa teñ. Egerde Selsija termometri +5°, +16°, +24°, +85°, -4°, -15°, -24° tь көrsetse Reomьr gradusь neşe gradusь көrseter?

822. Taqtanьñ eni 0,48 m, uzьnь 8 ese artьq. Ol taqtanьñ uzьnь qandaj?

823. Poez 78,6 km ıyrdi. Sol vaqьtta aeroplan 5 ese artьq ıer uşty. Aeroplan qanşa ıer uşty?

824. Jarym tonnalıq avtomobil 1 km çer çyryvge çazda 0,11 kg benzin şyqyn qylady, al qysta — 0,125 kg şyqyn qylady. 187 km çer çyrgende çazqyqqa qaraqanda qysta qanşa artıq şyqyn qylady?

825. Bir m şyt 1,38 som turady. Mavıttıq metri 25 ese qymbat. Mavıttıq metri şyttan qanşelli qymbat?

826. Qaryqtıq eni 1,6 m , uzyn 15 ese kör. Qaryqtıq uzyn onyq eninen qanşa artıq?

827. Tuvrımyjeş uşaskanıq eni 20,8 m , al uzyn 5 ese köbirek. Uşaskanıq majdanyn tabynlar.

828. Keşeniñ kenligi 26,5 m , al onyq uzynlyqy 38 ese artıqraq. Keşeniñ alyp turqan majdanyn tabynlar.

Köbejerlerdiñ özgerisine qaraj köbejtindiniñ özgeriyi.

829. Tömendegı mısallardı qarajyq:

$$1) 5 \times 4 = 20; \quad 2) 10 \times 4 = 40; \quad 3) 50 \times 4 = 200.$$

Köbejtyvşı (4) gyllan mısallarda birden bir qana.

Ekinşı mısalda köbejyvşı (10) birinşı mısaldaqydan (5) eki ese artıq, al ekinşı köbejtindi (40) sondajaq birinşı köbejtindiden (20) eki ese artıq.

Yşinşı mısalda köbejyvşı (50) birinşı mısaldaqydan (5) on ese artıq; yşinşı köbejtindi (200) sondajaq birinşı köbejtindiden (20) on ese artıqraq.

Egerde köbejyvşini bir neşe ese arttırsaq, onda köbejtindi de sonşa ese artady.

830. Egerde köbejtyvşini özgertpej köbejyvşini 2 ese, 5 ese, 10 ese, 1000 ese, 100 ese arttırsaq, köbejtindi neşe ese artady?

831. Mısallardı qarajyq:

$$1) 5 \times 4 = 20; \quad 2) 5 \times 8 = 40; \quad 3) 5 \times 40 = 200.$$

Köbejyvşı (5) gyllan mısallarda birdej.

Ekinşı mısalda köbejtyvşı (8) birinşı mısaldaqydan (4) eki ese artıq, ekinşı köbejtindi (40) birinşı köbejtindiden (20) eki ese artıq.

Yşinşı mısalda köbejtyvşı (40) birinşı mısaldaqydan (4) on ese artıq; yşinşı köbejtindi (200) birinşı köbejtindiden (20) on ese artıqraq.

Egerde kəbejtyvşini bir neşə eše arttırsaq, onda kəbejtindi de sonşa eše artadı.

832. Egerde kəbejyvşini özgertpej kəbejtyvşini 2 eše, 5 eše, 10 eše, 1000 eše, 100 eše arttırsaq, 15 sanın 2 ge kəbejtken kəbejtindi qalaj özgeredi?

833. Mısalırdı qarajıq:

$$1) 5 \times 4 = 20; \quad 2) 10 \times 12 = 120; \quad 3) 20 \times 24 = 480.$$

Ekinşi mısalda kəbejtyvşı (10) birinşi mısaldaqı kəbejyvşiden (5) 2 eše artıq, al kəbejtyvşı (12) birinşi kəbejtyvşiden (4) 3 eše artıq. Kəbejtindi (120) birinşi kəbejtindiden (20) 6 eše artıq ($2 \times 3 = 6$). Uşınşı kəbejyvşı (20) birinşi kəbejyvşiden (5) 4 eše artıq, kəbejtyvşı (24) birinşi kəbejtyvşiden (4) 6 eše artıq. Kəbejtindi (480) birinşi kəbejtindiden (20) 24 eše artıq ($4 \times 6 = 24$).

Egerde hər bir kəbejerdi bir neşə eše arttırsaq kəbejtindinin neşə eše artuvın bilyv uşın, hər bir kəbejerdiñ qanşa kəbejtılgen sanın bir birine kəbejtyv kerek.

834. Egerde 2,5 ti 0,3 ke kəbejtkende eki kəbejerdegi kerı ytırlerdi taslasaq, kəbejtindi qanşa eše artadı? Egerde 0,34 ti 5,6 qa kəbejtkende kəbejyvşini 100 eše arttırsaq, kəbejtyvşini 10 eše arttırsaq, egerde 0,026 nı 0,08 ge kəbejtkende eki kəbejerde de kerı ytırlerdi alıp taslasaq kəbejtindiler neşə eše artadı?

Bytin sanlardı onı bölşeklerge kəbejtyv.

835. Avtomobil saatına 84 km çyredi. Avtomobil 2,6 saatta neşə kilometr çyredi?

$$\begin{array}{r} \times 84 \\ 2,6 \\ \hline + 504 \\ + 168 \\ \hline 218,4 \text{ (km).} \end{array}$$

Kəbejtyvşini (2,6) 10 eše arttırıramız həm 84 ti 26 qa kəbejtemiz. Şıqqan kəbejtindini (2184), bul bizim izlegen kəbejtindiden 10 eše artıq. Onı 10 qa bölemiz (oñnan bir sıfırđ kerı ytır menen bölemiz), sonda 218,4 boladı.

$$\begin{array}{r} \times 78 \\ 0,007 \\ \hline 0,546 \end{array}$$

836. 78 di 0,007 ge kəbejtejik. Kəbejtyvşini (0,007) 1000 eše arttırıramız həm 78 di 7 ge kəbejtemiz. Şıqqan kəbejtindi (546) bizim izlegen kəbejtindiden 1000 eše artıq. Şıqqan kəbejtindini 1000 eše azajtamız (oñnan 3 sıfırđ kerı ytır menen bölemiz), 0,546 boladı.

837. Мъсallардың җеҗывин дәптерлерине җазыңлар:

$\times \begin{smallmatrix} 56 \\ 0,67 \end{smallmatrix}$	$\times \begin{smallmatrix} 36 \\ 2,5 \end{smallmatrix}$	$\times \begin{smallmatrix} 48 \\ 0,75 \end{smallmatrix}$	$\times \begin{smallmatrix} 5800 \\ 0,85 \end{smallmatrix}$
<u>392</u>	<u>180</u>	<u>240</u>	<u>290</u>
336	72	336	464
37,52	90,0	36,00	4930,00

Bytın sandь onь bөлşekke көbejtyv uşyn onь bytın sanlar-daj etip көbejtyv gerek, mәнisi ondaqь keri ytirge qara-mastan, al көbejtindide oң җаоьнап soloqа, көbejtyvşide qan-şelli onьoq таңба voloqan bolsa, sonşa таңба bөлyv gerek.

838. 28 di 2,3 ke, 35 ti 20,27 ge, 86 нь 0,006 qa көbejtkende көbejtindide neşe sьfrdь bөлyv gerek?

839. Kevilden җеҗиңler:

$6 \times 1,2 =$	$60 \times 0,2 =$	$28 \times 0,4 =$	$400 \times 0,06 =$
$4 \times 2,6 =$	$50 \times 0,4 =$	$42 \times 0,5 =$	$700 \times 0,08 =$
$3 \times 5,2 =$	$40 \times 0,7 =$	$37 \times 0,4 =$	$900 \times 0,07 =$
$8 \times 2,1 =$	$80 \times 0,9 =$	$48 \times 0,7 =$	$600 \times 0,09 =$

840. Qaldьrьlqan keri' ytirdi ekinşi көbejtindide qaj sьfrdan kejin qojuv gerek? Uşinşi көbejtindide qaj sьfrdan kejin qojuv gerek?

$$827 \times 437 = 361\,399; \quad 827 \times 4,37 = 361\,399; \quad 827 \times 43,7 = 361\,399.$$

841. Мъсallардың җеҗиңler:

$425 \times 3,64 =$	$965 \times 2,935 =$	$8012 \times 5,0006 =$
$869 \times 37,5 =$	$503 \times 4,08 =$	$3006 \times 3,007 =$
$409 \times 30,6 =$	$8049 \times 5,007 =$	$7008 \times 6,009 =$
$6005 \times 8,072 =$	$9675 \times 3,028 =$	$8009 \times 7,008 =$

842. Мъсallардың җеҗиңler:

$(86 + 154) \times 7,5 =$	$48 \times 3,5 + 37 \times 8,2 =$
$(297 - 142) \times 8,4 =$	$56 \times 7,8 - 39 \times 0,75 =$
$385 \times (7,4 + 8,2) =$	$237 \times 7,38 + 124 \times 8,25 =$
$252 \times (5,6 - 4,75) =$	$624 \times 9,5 - 315 \times 9,86 =$

843. 28 venen 64 sanlarьның qosьndьsьn 7,8 ese көbejtyv gerek.

844. 127 menen 59 sanlarьның aьjьrtmasьn 8,35 ese арттырьңлар.

845. 246 нь 8,9 venen 3,15 sanlarьның qosьndьsьna көbej-tinler.

846. 375 sanьn 9,5 renen 5,48 sanlarьның aьjьrtmasьna көbej-tinler.

847. Тунгмујеш ушасканың узьпы 48 *m*, ени — 4,25 *m*. Ушасканың мајдапын тавыңлар.

848. Тақтапың узьпы 8 *m*, ени — 0,4 *m*. Тақтапың мајдапын тавыңлар.

849. Тунгмујеш ушасканың ени 26 *m*, узьпы 8,6 есе артық. Ушасканың мајдапын тавыңлар.

850. Өңренің ени 4 *m*, оның узьпы 1,6 есе артық. Өңренің мајдапын тавыңлар.

851. 14 *m* тканпың метри 4,2 сомнан алынған һәм 6,5 *m* тканпың метри 3 сомнан алынған. Gyllән ткан нешә сом турадь?

852. Poez саатына 35,4 *km* ден 8 саат чырген һәм саатына 32 *km* ден 3,25 саат чырген. Нәммә чырысында поез нешә километр чырген?

Bytinnen bәliklerdi tavuv.

853. Қолхозш 85 сом сыйлық алды. Бул ақшадан 0,6 сый сақлық кассасына салды. Ол сақлық кассасына нешә сом салды?

Бул мәселени шешүү ушын 85 сомнан 0,6 нь tavuv керек.

Әдеп 85 сомнан 0,1 in tavamыз. Bir sannың 0,1 in tavuv ушын ол sandь 10 qa bәlyv керек:

$$85:10=8,5.$$

85 сомнан 0,1 i 8,5 сом bolady, al 0,6 сы 0,1 ден 6 есе артық, solaj bolsa, 85 сомнан 0,6 сы $8,5 \times 6$ qa ten:

$$8,5 \times 6 = 51 \text{ som.}$$

Mәsele eki әmel менен шешilgen: 1) әдеп 85 ti 10 qa bәlip 85 tin 0,1 in tapтық, 2) onnan kejin tavылған sandь 6 qa көbejttik. Egerde 85 ti 0,6 qa көbejtsek te usь nәtiçeni tavamыз:

$$85 \times 0,6 = 51 \text{ som.}$$

Bytinnen bәlikti tavuv ушын, vizin қандай bәlikti izlegenimizdi көrsetken bytindi bәlшекке көbejtyv керек.

854. Мына мәселени kevilden шешinлер:

1. Равош айна 256 сом tavыс tavady. Бул tavысының 0,1 in „Ekinши besçыллық“ zajomqa veredi. Ol ҳәр ajda zajomqa qanша veredi eken?

2. Skladta 40 *t* un var edi. Бул unnan 0,3 muқdarь verildi. Neşe tonna un verilgen?

3. Klasta 25 oquvш var; gyllән oquvшylardың 0,4 komsomollar. Klasta qanша komsomol var?

4. Sanatorijağa pytevka 540 som turadı. Žavkom pytevkanıñ bañasıñ 0,6 in telejdi, qalqanıñ ravoş telejdi. Ravoş qanşa televi tijis?

5. Eki stansanıñ arasındaq aralıq 50 km, poez bir saatta gyllän aralıqtıñ 0,7 sin cırdı. Endi cıruvge neşe kilometr qaldı?

855. 27 niñ 0,3 in; 56 nıñ 0,34 in tavıv ıñn ne qıluv kerek?

856. Kevilden şeşinler:

450 den 0,1	130 dan 0,3	480 dan 0,02	7000 den 0,001
270 „ 0,2	600 „ 0,01	240 „ 0,04	2500 „ 0,003

857. Tavıñlar:

64 ten 0,2	275 ten 0,03	150 den 0,15	260 dan 0,008
80 „ 0,3	96 „ 0,07	534 „ 0,004	865 „ 0,254

858. Salmaq 52 kg voj temirdi soqqan vaqıtta, ol salmaqñ 0,06 sñ çojıltı. Soqqan vaqıtta neşe kilogram temir çojılqan?

859. Egerde majdıñ salmaq tuqımnıñ salmaqñ 0,25 ndej bolsa, 26 s konoplə tuqımnıñ qanşa maj şıqadı?

860. 1937 nş çıl SSSR da 103,96 million ga dən egisleri egiledi. Egin majdanıñ 0,6 sñ traktorlar menen çıñaladı. Traktor maşınalar menen qanşa egis majdan çıñaladı?

861. Klas eşresiniñ edeniñ majdan 84 m². Terezeniñ majdan eden majdanıñ 0,2 sine teñ boluv tijis. Bul klasta terezelerin majdan qanşa boluv tijis?

862. Ot-şep quvraqan vaqıtında salmaqñ 0,66 sñ çojıladı. Egerde otılqan ot-şep 875 kg bolsa, sol ot-şep ten qanşa pişen şıqadı?

863. Dizim vojñşa klasta 32 oquvş var, al savaqqa bul sanıñ tek 0,75 keldi. Qanşa oquvş savaqqa kelmeç qaldı?

864. Qalada 65 000 qalıq var. Sonıñ 0,2 si bala, 0,42 si hajal, al qalqanlar erler. Qalada qanşa erler var?

865. Kolxozda gyllän egisleriniñ 0,35 dən egisi, al qalqanlar — vika egisi. Egerde gyllän egis majdanıñ muqdarı 487 ga ekeni belli bolsa, vika neşe hektar çerdi alqan?

866. Sextıñ uzıñ 18 m, eni — 12,5 m. Sextıñ gyllän majdanıñ 0,62 sin stanoklar alıp tur, qalqan majdanlar vos. Sexta vos otıñ qanşa?

867. Konopləni zavodta islegende onıñ mamıq (volokno) şıqıñ konopləniñ 0,2 sindej, al qoldan majda ərmentlik çıl menen islegende — 0,125 ndej. 790 kg konopləni zavodta islegende, majda ərmentlikte islegennen neşe kilogram mamıq (volokno) artıq alamız?

Only belşekti only belşekke köwejtuv.

868. Sulluñu zyrahaty bir *ga* dan orta esap penen 12,25 s.
7,3 *ga* dan qanşa sullu çyjalqan?

$$\begin{array}{r} \times 12,25 \\ 7,3 \\ \hline + 3675 \\ 8575 \end{array}$$

89,425 (s) tindi (89425) bizim izlegen kəbejtindiden 1 000 ese
(100 × 10 = 1 000) artıq.

Izlegen kəbejtindini tabuv uşın şıqqan kəbejtindini 1 000 ese azajtuv kerek (ondaqı keri yitirdi onnan uş sıfır ajıtır qojuv kerek).

Kəbejyvşide (12,25) eki oññş tañva var; kəbejtyvşide (7,3) bir oññş tañva var; eki kəbejerlerde gylləni yş oññş tañva var; kəbejtindide (89,425) sonđaj yş oññş tañva var.

Onl̩ b̩l̩şektl̩ onl̩ b̩l̩şekke k̩bejtyv uşn olard̩ bytl̩ sanlardaj etip, m̩nisi ker̩ ytirge it̩var etpej, birin birine k̩bejtyv gerek, al k̩bejtindide oñ  aqıpn̩ solo a k̩bejyvşl̩ h̩m k̩bejtyvşide qanşa onıñş ta va bolsa, sonşa onıñş ta va ajıruv gerek.

869. 0,65 ti 0,3 ke kəvejtejik.

65
0,3
95

Kəbejyvşide həm kəbejtyvşide birge 3 onьnş taңva var, kəbej-
tindide de sondaj yş onьnş taңva voluvь kerek. Өjtkeni
kəbejtken vaqьtta kəbejtindide gylləni 3 syfr volqanьlqтан,
kəbejtindide vytin volmajды həm onьц onьна nəl qo-
jьlady.

$$\begin{array}{r} \times 0,65 \\ 0,3 \\ \hline 0,195 \end{array}$$

870. Məsallardə kevidən seçinlər:

$0,6 \times 0,4 =$	$0,5 \times 0,09 =$	$0,006 \times 0,08 =$
$0,05 \times 0,3 =$	$0,04 \times 0,15 =$	$0,007 \times 0,15 =$
$0,6 \times 0,15 =$	$0,07 \times 0,008 =$	$1,6 \times 0,5 =$
$0,5 \times 2,4 =$	$0,3 \times 7,5 =$	$0,8 \times 12,5 =$
$0,75 \times 0,4 =$	$2,5 \times 0,04 =$	$0,5 \times 0,006 =$

871. Tөмөндө келтирилген мисалларды көсүрүп чаз, тексерип карар, чазылмаз қалқан кері утирлерди қойыңлар:

$$\begin{array}{ll} 439 \times 567 = 248913 & 4,39 \times 0,567 = 248913 \\ 4,39 \times 5,67 = 248913 & 0,439 \times 0,567 = 248913 \\ 4,39 \times 56,7 = 248913 & 4,39 \times 0,0567 = 248913 \end{array}$$

872. Мъсallарды җеҗинлер:

$$\begin{array}{lll} 4,2 \times 4,6 = & 4,05 \times 3,006 = & 0,047 \times 0,0006 = \\ 0,48 \times 5,3 = & 0,58 \times 1,005 = & 0,008 \times 0,0009 = \\ 8,06 \times 7,2 = & 3,004 \times 0,008 = & 6,3 \times 0,0004 = \\ 7,803 \times 0,87 = & 7,6 \times 3,0005 = & 9,04 \times 0,0005 = \end{array}$$

873. Мъсallарды җеҗинлер:

$$\begin{array}{ll} (3,7 + 8,6) \times 8,36 = & 9,5 \times 7,6 + 4,8 \times 8,5 = \\ (11,5 - 8,46) \times 7,45 = & 18,7 \times 0,39 - 8,1 \times 0,43 = \\ 19,8 \times (5,6 + 4,45) = & 5,16 \times 3,4 + 20,57 \times 0,8 = \\ 2,65 \times (1,2 - 1,06) = & 9,75 \times 4,38 - 8,47 \times 1,5 = \end{array}$$

874. 8,4 пенен 7,9 санларның қосындысын 8,6 қа көбейтіндер.

875. 0,85 ти 9,8 венен 4,56 санларның айырмасына табыңлар.

876. 1,38 венен 0,7 санларның айырмасын 4,5 есе арттырыңлар.

877. 9,25 санын 5,7 менен 3,38 санларның қосындысына көбейт.

878. 28,9 санын 8,2 менен 4,85 санларның айырмасына көбейтіндер.

879. 3,78 венен 6,3 санларның қосындысын 6,35 есе арттырыңлар.

880. Egerde көбейтүүші 2,5, ал көбейтүүші 0,7 болса; көбейтүүші 0,58 көбейтүүші 3,7 болса; көбейтіндердің бірі 65,8, ал екіншісі 0,758 болса, көбейтінділерде неше ондық таңбаларды айыру керек?

881. Тоқыма станогинің сааттық өнімі — 1,4 м. 6,7 саатта станок неше метр тоқыма іслеп шығарады?

882. План воёнға зығыр егіс майданы 1937 нші жыл 2,16 million га болды, ал 1 га дан зығары 3,7 с болды. 1937 нші жыл қаншelli зығыр җыналды?

883. Kвartирде 3 өҗре бар. Gyllән өҗрелердин ени бир тең — 4,2 м. Биринші өҗренің узынлығы—5,2 м, екіншісинің узынлығы—4,8 м, үшіншісі — 3,5 м. Буl квartирдин майданы қандай?

884. Barak җайдың ени 6,8 м. Узын воёнға 4 бөлікке бөлінген. Биріншісинің узынлығы — 5,6 м, екіншісинің узынлығы — 6,5 м, үшіншісинің узынлығы — 4,8 м һәм төртіншісинің узынлығы 5,7 м. Barak җайдың майданы табыңлар.

885. Бир квадрат метр газет қағазы 0,052 кг. „Izvestija“ газетинің табақтың майданы 0,675 м² ге тең. 1000 табак газет қанша салмақта болды?

886. Темір табактың бир квадрат метри 15,6 кг. Hәр җайсының майданы 1,25 м² 100 темір табактың салмағы қаншelli болды?

887. 1929 нші жыл совхозларда 3,7 million га җер бар еди. 1934 нші жыл — 4,6 есе артық болды. Совхозлардың егіс майданы қанша артты?

888. 1913 çыль патшалы Rosejde metal islev sanahatының өнімі 1131 million сомлық еді. 1934 çыль СССР да санahat өнімі 1203 ese артық boldы. 1934 çыль sanahat өнімі қанша сомаға артық шығарылған?

889. Колхоз 185 га қара буудай екті. 1 га дан алған зырғһа-ты 11,25 с. Мәмлекетке 499,5 с берген, туқымға 230 с қалдырған, 86,25 с satқан, ал қалғаннй колхозшыларға бөліп берген. Колхозшы-лар арасында қаншелли қара буудай бөлістirilген?

890. Уј yскенelerin қaплaв ұшын метри 9,34 сомнан 9,5 m то-қыма алынған. Çумьсь ұшын 24,5 сом төленген, басқа шығынлар 12,25 сом болған. Уј yскенelerin қaплaв қанша турaды?

891. Sextың ұзынь 51,5 m. Egerde станоклардың һәр қайсының ұзынь 1,34 m болса, sextың ұзын војьна 25 станокты қoјуvқa болama (станоклар ұзын војьна қoйылaды) һәм станоклардың арасында 0,7 m ден 26 ашық аралық болувь керек?

892. Terezeniң табақ шйшесиньң ұзынь 0,71 m, ал ені 0,665 m. Sol табақлы тереze шйшесиниң мајдань қандай?

893. Туvрымыешлик ұшасканың ұзынь 53,8 m, ені ұзыннан 27,95 m кем. Ушасканың мајданьн һәм периметрин таvыр, оның мајданьн ар менен көрсетинлер.

894. Өçreniң ұзынь 5,4 m, ені 2,3 m. Egerde һәр 1 m² ge ајьна 0,45 сом крей төленсе, барлық туратуғын çай мајданына қаншелли төлев керек?

895. Кујьышев yлкесинде 28752,81 га торлы батпақтық çер бар. 1 гектар батпақтан орта esap пенен 14,54 мың куб метр қам торф шығарувқа болaды, ал 1 куб метр қам торфтан—1,28 с қурқақ çақсы торф шығарувқа болaды. Кујьышев yлкесиниң гyllән батпақтықларыннан неше тонна қурқақ çақсы торф алуvқа болaды?

896. 1913 нши çыль патша Rosejinde 9234 мың t нефть шығарыл-ған. 1929 ншы çылда нефть шығарув, 1913 нши çылырға қарақанда, 1,48 ese, 1930 ншы çыль, 1929 ншы çылға қарақанда, 1,38 ese, ал 1931 нши çыль, 1930 ншы çылға қарақанда, 1,22 ese артық. 1913 нши çылға қарақанда 1931 нши çыль нефть қанша артық шығарылған?

Онлық бөлшеклерди бөлуv.

Онлық бөлшеклерди бутин санларға бөлуv.

897. Birdej 3 kitap ұшын 3,75 сом төленген. Bir kitap қанша турaды?

$$\begin{array}{r|l}
 3,75 & 3 \\
 \hline
 3 & \\
 \hline
 7 & 1,25 \text{ (som)} \\
 -6 & \\
 \hline
 15 & \\
 -15 & \\
 \hline
 0 &
 \end{array}$$

3 vytindi 3 ke völemiz; tijindi bir vytin boladı. Bir vytinnin oñnan kerı ytır qojamız həm onnan 7 ni 3 ke völemiz; tijindide onnan 2 boladı, onnan 1 qaldıq boladı, onı çyzınşı yleslerge majdalajmız, sonda çyzden 10 boladı. Belinevşinin çyzden 5 in qosamız həm çyzden

15 ti 3 ke völemiz: tijindi de çyzden 5 şıqadı.

Gylläni 1,25 som boldı.

Belyvdin durıslıqın tekserip qaranlar:

$$1,25 \times 3 =$$

898. 3,4 ti 8 ge völejik:

$$\begin{array}{r|l}
 3,4 & 8 \\
 \hline
 34 & 0,425 \\
 -32 & \\
 \hline
 20 & \\
 -16 & \\
 \hline
 40 & \\
 -40 & \\
 \hline
 0 &
 \end{array}$$

3 vytin belyvşiden kem. Tijindide vytin bolmajdı. Tijindide vytinnin onına 0 qojamız həm 0 dın oñ çaqına kerı ytır qojamız, 3 vytindi onıñş yleslerge majdalap həm belinyvşinin onnan 4 in qosamız. Onnan 34 ti 8 ge völemiz. Tijindide onnan 4 ti həm onnan 2 qaldıqtı tavamız. Onnan 2 ni çyzınşı yleslerge majdalajmız. Çyzden

20 nı 8 ge völemiz. Tijindide çyzden 2 ni tavamız həm qaldıq çyzden 4 boladı. Çyzden 4 ti mıñnıñş yleslerge majdalajmız həm mıñnan 40 ı 8 ge völemiz. Tijindide mıñnan 5 boladı. Tijindide gylläni 0,425 boldı.

Belyv durıslıqın onıñlanqan va tekserip qaranlar:

$$0,425 \times 8 =$$

Onı bөлşeklerdi vytin sanqa bөлgende ädep vytin san böllenedi. Tijindide vytin sannan kejin kerı ytır qojıladı, onnan kejin vytinnin qaldıqların onıñş yleslerge majdalanadı, oñan belinyvşinin onıñş yleslerin qosadı həm onı belyvşige böledi. Onıñş yleslerdin qaldıqların çyzınşı yleslerge majdalanadı, oñan belinyvşinin çyzınşı yleslerin qosadı həm solaj etip belyvdi davam ettiredi.

899. Kevilden şeşinler:

0,6 : 2 =	8,2 : 2 =	2,4 : 3 =	0,1 : 2 =
0,9 : 3 =	1,68 : 4 =	5,6 : 8 =	0,01 : 2 =
0,15 : 5 =	21,7 : 7 =	9,6 : 4 =	0,5 : 25 =
0,27 : 9 =	42,6 : 6 =	8,4 : 7 =	0,08 : 16 =

900. Мәсәлләрҙең ҫеһинләр:

$$\begin{array}{lll}
 73,2 : 4 = & 74,943 : 9 = & 7,44 : 8 = \quad 0,702 : 9 = \\
 101,5 : 7 = & 75,27 : 13 = & 2,763 : 9 = \quad 1365,1 : 17 = \\
 31,85 : 5 = & 173,944 : 34 = & 4,83 : 6 = \quad 991,2 : 14 = \\
 77,36 : 8 = & 169,86 : 57 = & 7,26 : 12 = \quad 235,04 : 26 = \\
 58,368 : 6 = & 4119,4 : 86 = & 0,708 : 8 = \quad 267,9 : 38 =
 \end{array}$$

901. Мәсәлләрҙең ҫеһинләр.

$$\begin{array}{lll}
 (8,6 + 4,03) : 6 = & 19,5 : 5 + 7,8 : 6 = & 5,6 : 7 + 9,3 : 31 = \\
 (9,6 - 7,84) : 8 = & 38,7 : 9 - 11,7 : 6 = & 6,4 : 16 - 8,4 : 21 = \\
 5,7 : (8,4 + 3,6) = & 8,6 \times 3,5 : 7 = & 17,4 \times 12 - 4 \times 0,8 = \\
 9,6 : (18,7 - 6,7) = & 4,2 \times (6,5 : 13) = & 29,4 - (16 : 2 + 0,75) =
 \end{array}$$

902. 18,2 сапына 14,4 ти 3 ке вөлгәnnиң тийиндисиң қосыңлар.

903. 8,6 менен 7,48 санларның қосындасын 4 есе кемитиңлер.

904. 9,7 менен 6,88 санларның аярмаларын 15 есе кемитиңлер.

905. 16,8 сапын 9,6 менен 2,4 сапының аярмасына вөлиңлер.

906. 39,6 сапын 18,7 менен 3,7 санларның аярмасына вөлиңлер.

907. 5,7 сапын 4 ке вөлгендеги тийиндини 4,8 ди 15 ке вөлгендеги тийиндиге көвејтiңлер.

908. 17,6 нь 22 ге вөлгендеги вөлқан тийиндини 12,5 пенен 1,6 санларның көвејтiндисине вөлиңлер.

909. 9,4 пенен 7,5 санларның көвејтiндисине 8,7 ни 12 ге вөлгендеги тийиндини қосыңлар.

910. 7,5 ти 25 ке вөлгенде ҫыққан тийиндини 6 есе кемитиңлер.

911. 1,44 ти 12 ге вөлгенде ҫыққан тийиндини 8,5 есе көвејтiңлер.

912. 7 ga дан 57 s қара вувдај ҫыјналқан. 1 ga дан қанша қара вувдај ҫыјналқан?

Егерде биз вөлывди давам еттiрсек тийиндиде

$$\begin{array}{r}
 57 \overline{) 7} \\
 \underline{56} 8,142857... \\
 10 \\
 \underline{7} \\
 30 \\
 \underline{28} \\
 20 \\
 \underline{14} \\
 60 \\
 \underline{56} \\
 40 \\
 \underline{35} \\
 50 \\
 \underline{49} \\
 1
 \end{array}$$

1, 4, 2, 8, 5, 7 санлар ҫаңадан тәкрарлана берер еди һәм һәр дајым қалдық вөла берер еди. Вөлывди ақығына ҫеткериүге вөлмајды. Нақ тийиндини биз тава алмајаҫақыбыз. Бул мәседе вөлывди тек ҫызиңи ылеслерге ҫекем ҫеткериү керек, мәниһ 1 ga дан неҫе sentner һәм kilogram вөлатуғының билү керек. Bunda дүрәсқа ҫақын тийиндини—8,14 s ҫықарамыз. Тийиндиниң тасланқан вөлиги (0,002857... s) kilogramның ҫартысынан кемирек (sentnerдің ҫызиңи ылесинен). Соның уғын соңқы сәйр ҫақынласқан тийиндини (4) 1 ге арттырмајмыз, ҫызиңи ылеслерге вөлывди қойыр биз нақылық 0,01 ге ҫекем ҫақынласқан тийиндини тавамыз. Бул тийиндимиһ бизиң вөлывди давам еттирип алатуғын тийиндиден кемирек. Бизиң тийинди кемислик пенен алынқан вөлады.

913. 4 ti 6 qa bələjik:

Bəlyvdi mənşənş yleste toqtatamyz. Egerde biz bəlyvdi davam ettirsek mənşənş ylesten kejin on mənşən 6 şyqar edi; ətkeni biz ony taslasaq, onda tijindiniq soqy şyryn birlikke kəbejtyv kerek; 0,667 volady. Tijindi artıqy menen volady.

4 | 6
— 40 0,666
— 36
— 40
— 36
— 40
— 36
4

Egerde tijindiniq birinşi taslanqan şyry 5 ten kem bolsa çaqynlasqan tijindini kemislik penen alnady.

Egerde tijindiniq birinşi taslanqan şyry 5 bolsa ja 5 ten artıq bolsa, onda tijindini artıqy menen alnady. Birinşi mäsalda tijindiniq birinşi taslanqan şyry 2; tijindini biz kemislik penen aldıq. Ekinşi mäsalda tijindiniq birinşi taslanqan şyry 6 edi, biz tijindini artıqy menen aldıq.

Tijindini çaqynlatıp alqandy çazuvda kersetıv uşyn onyq aldynan çaqynlasqan tenlik belgisi ($\approx$) qojylady.

Mäsaly: $57:7 \approx 8,14$.

$$4:6 \approx 0,667.$$

914. Təməndegi mäsallardy kevilden şeşinler:

2:5 =	7:5 =	4: 8 =	21:30 =
3:6 =	6:4 =	7:14 =	15:25 =
8:5 =	9:6 =	8:20 =	12:15 =

915. Təməndegi mäsallardy şeşinler:

12:26 =	21:15 =	19:32 =	34:25 =
39:25 =	27:12 =	45:12 =	18:45 =
15: 8 =	3: 8 =	15:48 =	17:68 =

916. Təməndegi mäsallardy şeşinler (birinşi ərəni 0,1 ge şekem, ekinşi həm uşynşı ərəni 0,01 ge şekem anyqlıq penen şeşinler):

23,4 : 7 =	25,3 : 15 =	30,825 : 529 =
152 : 9 =	18,25 : 21 =	2355,38 : 781 =
384,5 : 27 =	361 : 48 =	1746,8 : 432 =
114,86 : 63 =	2172,6 : 36 =	261,5 : 639 =
2298,1 : 57 =	935,8 : 54 =	1873,8 : 891 =
6 : 74 =	7,5 : 96 =	7,1 : 735 =

917. 387,7 ni 37 ge 0,1 ge şekem anyqlıq penen; 0,01 ge şekem 0,001 ge şekem anyqlıq penen bəlinşin. Artıqy menen bolqan tijindi həm kemisligi menen bolqan tijindini öz aldyna ajıgıp çazyqlar.

918. 24 *ga* çerden 297,6 *t* kartofel çýjalıqan. 1 *ga* çerdin zyrahaty qanşa bolqan?

919. Bir çajda 156 turuvşy bar. Bir çyl işinde suv uşyn 748,8 som tölengen. Hər bir turuvşy qanşadan televge tijis?

920. Eger bir çumşy kyni işinde ravoşy 140 *m* taqtajdy çonatuqyn bolsa, 350 *m* taqtajdy çonuv uşyn neşe çumşy kyni gerek bolady?

921. Bir çumşy kyni işinde ravoşy 145 *m* taqtajdy çara alady. 522 *m* usyndaj taqtajdy çaruv uşyn neşe çumşy kyni talap qylynady?

922. Maşynany (dvigateldi) majlav uşyn 12 saatqa 2,88 *kg* maj gerek. 1 saatta qarç etilgen majdy esaplap şyqarýnlar.

923. Avtomobil motorı minutyna 1200 ajnalyr, saatyňa 8,64 *kg* benzin qarç etedi. Motor bir ajnaluvqa qanşa benzin qarç etedi?

924. Sovхозda 611 *ga* çer majdanynan 4000 *t* ovoş çýjalıqan. 1 *ga* dan şyqatuqyn ortaşa zyrahatty belgileniz (0,1 ge şekem anyqlıq penen).

925. Belgijada 1 *km*² ge 262,5 adamnan keledi, al SSSR da 35 ese kemirek. Hər bir *km*² ge SSSR da qanşa adamnan keledi?

926. SSSR dın çer majdanı 21,236 million *km*²; Polşanyň çer majdanı 55 ese kemirek. Polşanyň çer majdanynyň ylkenligi qandaj (0,001 ge şekem anyqlap)?

927. 1931 nşi çyly AQŞ ta temir çoldıň uzynlyqy 422,76 mñ *km* ge teñ edi; al SSSR da 78 mñ *km*. AQŞ taqy temir çol uzynlyqy qanşa artıq bolqan?

928. Ullı Britaniyanıň çer majdanı 244 mñ *km*². Onıñ kolonijalarynyň hém qol astyndaqy territorijalarynyň majdanı 40947,6 mñ *km*² ge teñ. Ullı Britaniyanıň majdanı kolonijalarynyň majdanynan neşe ese kemirek (0,1 ge şekem anyqlıq penen)?

929. Bir san 34,8 ge teñ, ekinşi san 15 ese kem, al yşinşi san ekinşi sannan 0,34 kem. Uşy sanlardyň qosyndyşyn tavyñlar.

930. Bir gydide 8,7 *t* pişen bar, ekinşi gydide 1,5 *t* kemirek, al yşinşi gydide ekinşige qaraqanda 3 ese kemirek. Uşy gydiniň hém-mesinde qanşa pişen bar?

931. 18500 *ga* çerge mala basuv uşyn 10 kyn işinde 111 adam isledi. 1 *ga* çerge mala basuv uşyn neşe adam kyni ketkenligin esaplap şyqarýnlar?

Kersetyv. Adam kyniniň sanı ravoşy kynleriniň sanyn ravoşylarqa köbejtyvden bolady.

932. 4000 *ga* egis çerdi çýjnav isinde sovхозda 64 ravoşy 5 kyn udajyna islegen. 1 *ga* çerge neşe adam kyni tuvry kelgenligin esaplap şyqarýnlar.

933. 4236 *ga* çerden bav vajlavqa 35 ravoş 30 kyn udajına isledi. 1 *ga* qa qanşa adam kyni kerekligin esaplap şıqarılmaq (0,01 ge şekem anıqlıq penen).

934. Gyllən kvartirdi elektr menen çaqtılaqan uşn 21,35 som tölöv kerek. Kvartirdegi gyllən şıra esavı 500. Öçresinde 32 li şıra çanqan kvartirşi qanşa tölövge tijis?

935. Kvartirde 600 şıralıq elektr şıralar bar. Esap vojnşa çaqtı uşn 25,17 som tölövı kebek. Öçresinde 16 şıralı hem 25 şıralı elektr şıralar bar adam qanşa tölövı tijis?

936. Burandalı vint yş ajnaluvda 5,25 *mm* tereñlikke kirdi. Vint çeti ajnaluvda qandaj tereñlikke kiredi?

Körsetyv. Ədep vinttiñ bir tavlanqanda qanşelli kiretuqıñnı bilyv kerek.

937. Bir teñ 5 kitapqa 8,75 som tölengen. Sondaj 9 kitapqa qanşa tölöv kerek?

938. Bir poez 8 saat işinde 276 *km*, ekinşi poez 7 saat işinde 220,5 *km* çol çyrdi. Birinşi poez ekinşige qaraqanda saatına neşe kilometr artıq çyrdi?

939. MTS oramındaq kolxoz 385 *ga* egis majdanıñnan mämleketke 1078 *s* dän veryvi tijis. Al MTS oramıñnan sırttaq kolxoz 218 *ga* egis majdanıñnan 719,4 *s* vermegi tijis. Ekinşi kolxoz 1 *ga* egis majdanıñnan neşe sentner artıq dän veryvge tijisli?

940. MTS oramındaq kolxoz 47 *ga* egis majdanıñnan mämleketke 183,3 *s* salı veryvi tijis, al MTS oramında emes kolxoz 35 *ga* egis majdanıñnan 147 *s* salı vermegi tijis. Birinşi kolxoz ekinşi kolxozdın hər gektarınan qanşa sentner kem salı veredi?

941. 100 *ga* zıqırdı qol menen çulıp hem bavlav uşn 1300 adam kerek. „Pionerka“ maşınası menen çulqanda 625 adam kerek. „Komsomolka“ maşınası menen çulqanda 133 adam kerek, al eñ çaңa maşına menen çulqanda 29 adam kerek. Bul maşınalardıñ hər qajsı qol menen çulqanqa qaraqanda qanşelli ravoşlardı kem talap qıladı? (0,01 ge şekem anıqlap esapla).

942. Bir brigada plan vojnşa 1465 saatı 28505 *kg* qujma islevge tijis edi. Bul çumıstı brigada 1050 saatı islep völdı. Brigada plan vojnşa volçanqanqa qaraqanda saatına qanşelli qujmanı artıq verdi? (0,01 ge şekem anıqlap esapla).

943. 825 ravoş islegendefabrika I kvartalda 2534685 somlıq önım şıqardı. II nşi kvartalda 934 ravoş islep 3975400 somlıq önım şıqardı. Önımdi ajlıq şıqaruv bir ravoşqa II kvartalda, I kvartalqa qaraqanda qanşa artıq volqan? (0,01 ge şekem anıq etip esapla).

944. Betonda avırlıqtıñ bir bėligi sement, 3 bėligi qum hėm 5 bėligi majda tastan boladı. 7,2 t betonda usı ajtıqlan materiallardıñ hėr qajsısynan qanşa bar?

Məseleniñ şeşyvi:

I. 1, 3 hėm 5 sanların qosamız, 9 avırlıq bėlikler kelip şıqadı.

II. 7,2 t dı 9 qa bėlemiz, 0,8 tonna kelip şıqadı (bir bėliginiñ avırlıqı).

III. 0,8 t dı 1, 3 hėm 5 ke kėbejtemiz. $0,8 \times 1 = 0,8$ t sement; $0,8 \times 3 = 2,4$ t qum hėm $0,8 \times 5 = 4$ t majda tas kelip şıqadı.

945. Farfordıñ 25 bėligi saızıaj, 2 bėligi qum hėm bir bėligi gips. 56 kg farfor çasav usıñ salmaqı voıñña ajırtım qanşa saızıaj, qum hėm gips aluv kerek?

946. Ertpe de mıs — 15 yles, sink — 6 yles, nikel — 4 yles. 82 kg ertpe tajarlav usıñ ajtıqlan metallardan salmaqı voıñña ajırtım qajsın qanşa aluv kerek?

947. Çumsaq pripojdıñ salmaqına qaraqanda 10 yles qalajı, 21 yles qorqasın hėm 34 yles vismut bar. 2,6 kg çumsaq pripoj tajarlav usıñ hėr qajsı metaldan salmaqı vııñña ajırtım qanşadan aluv kerek?

948. Eki savnışqa 164,5 mijnet kyni esaplanqan. Birinşi savnış 770 l syt bergin, al ekinşi savnış 546 l bergin. Hėr bir savnışqa neşe mijnet kyni esaplanqan?

949. 18 ga kapustanı otav usıñ 6 kolhozşqa 112,5 mijnet kyni beryv kerek. Egerde birinşi adam 4,2 ga otasa, ekinşisi — 3,4 ga, uşınşisi — 3,2 ga, tertinşisi — 3,2 ga; besinşisi — 2,6 ga; altınşısı — 1,4 ga otaqan bolsa, hėr qajsına neşeden mijnet kyni esaplanadı?

Ərvaj bəşekti onı bəşekke ajnaldıruv.

950. 5 ravoşnıñ arasında teñ etip 4 kg nandı bəlistirgen. Hėr qajsı qanşa nan alqan?

Çuvarı ərvaj bəşek tyinde çazuvqa boladı: $\frac{4}{5}$ kg.

$\frac{4}{5}$ bəşegi 4 ti 5 ke bəlyv nətiçesinde bolqan.

4 ti 5 ke bəlyvdi oınlaıjq. $4:5 = 0,8$ boladı.

$\frac{4}{5}$ bəşegi 0,8 bəşekke teñ. Demek, $\frac{4}{5}$ bəşegin 0,8 bəşegi menen almastıruvqa boladı.

951. $\frac{7}{8}$ ni onı bəşekke ajnaldırajıq.

$\frac{7}{8}$ bəşegin 7 ni 8 ge bəlyvden şıqqan nətiçe dep qaravqa boladı.

Bölyvdi oğnıajıq. $7:8=0,875$ boladı.

Ərvajı bəşekti onı bəşekke ajnaldıruv uşın eki məselede de bəşektiñ alım sanın bəlim sanına bəldik.

Ərvajı bəşekti onı bəşekke ajnaldıruv uşın onıñ alım sanın bəlim sanına bəlyv kerek.

952. Təməndegilerdi kəviden onı bəşekke ajnaldıruv kerek:

$$\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{3}{4}, \frac{1}{5}, \frac{4}{5}, \frac{3}{5}.$$

953. Təməndegilerdi onı bəşekke ajnaldıruv kerek:

$$\frac{3}{8}, \frac{5}{8}, \frac{1}{20}, \frac{23}{25}, \frac{3}{16}, \frac{13}{50}.$$

954. Təməndegilerdi 0,01 ge şekem anıqlıq penen onı bəşekke ajnaldıruv kerek:

$$\frac{2}{3}, \frac{3}{7}, \frac{5}{11}, \frac{7}{12}, \frac{1}{6}, \frac{8}{9}, \frac{17}{23}, \frac{8}{15}, \frac{11}{18}.$$

955. Bir şelek suvdıñ salmaqı 12 kg boladı. Eger sınaq suvdan 13 $\frac{3}{5}$ ese avırtaq bolsa, bir şelek sınaqtıñ avırtaqlıq qanşa boladı? Məseleni şeşken vaqıtta, ərvajı bəşekti onı bəşekke ajnaldıruv kerek.

956. Ojın uşın islengen majdanşa tuvrımyjeşlik tyrinde. Majdanşanıñ uzynlıqı 28 $\frac{3}{4}m$, eni 15 $\frac{1}{2}m$. Eger 1 m^2 majdanşanı tegislevge 0,18 som telenetuqın bolsa, usı majdanşanı tegislev qanşa turuvqa tijis? (ərvajı bəşeklerdi onı bəşeklerge ajnaldırılqlar).

957. 14 saat 30 minut işinde poez 464 $\frac{3}{4}km$ çol çyrđi. Eger toqtap turuvqa 1 $\frac{1}{2}$ saat vaqıt ketken bolsa, poezdın ortaşa tezligi qandaj boladı? (ərvajı bəşeklerdi onı bəşeklerge ajnaldırılqlar).

Orta arifmetikalik san.

958. Ravoş birinşi ajda 185 som, ekinşi ajda 198 som həm uşın ajda 205 som tavış tapı. Ravoşnıñ usı ajlarda alqan ortaşa ajlıq tavış qandaj?

Məseleni şəşyv uşın, ravoşь usь yş ajda gylləni qanşa som tabьs tapqanьqьn bilip, həm kelip şьqqan sandь 3 ke (aj sanьna) bəlyv kerek.

$$185 + 198 + 205 = 588 \text{ (som).}$$

$$588 : 3 = 196 \text{ (som).}$$

196 sanь 185, 198 həm 205 sanlarьnьң orta arifmetikalik sanь dep atalady.

Bir neşе sanьnьң orta arifmetikalik sanьn tabuv uşın, usь sanlarьnьң gyllənin qosьp, kelip şьqqan qosьndьnь qosьluv-şьlar sanьna bəlyv kerek.

959. Poez birinşі saatta 33,8 *km*, ekinşі saatta 35 *km*, yşinşі saatta 38,6 *km* çol çyrđi. Poezđьң ortaşa tezligi qandaj?

960. 5; 8; 23; 10 sanlarьnьң orta arifmetikalik sanьn tabьqlar.

961. 15; 4; 0,78; 30,2 sanlarьnьң orta arifmetikalik sanьn tabьqlar.

962. Şuңqьrđьң terenligi qьjь orьnlarda hər qьjь: 0,7 *m*, 0,9 *m* həm 1,1 *m*. Usь şuңqьrđьң ortaşa terenligi qandaj?

963. Öz klasьqьzdaqь oquvşьlarđьң ortaşa çaslarьn esaplap şьqarьqlar.

964. Ravoşь birinşі ajda 248,60 som mijnet haqqь aldy. Ekinşі ajda 276,80 som aldy, yşinşі ajda 258,50 som aldy, tertinşі ajda — 284,70 som aldy, besinşі ajda — 308,20 som aldy, altьnşь ajda — 314,40 som aldy. Ravoşьnьң ortaşa bir ajьq mijnet haqqьn tabьqlar.

965. Kese eni 20 *mm* lik dēngelek temirdi qavьl etkende, kese eninің özgeşeligi belli muqđardan 0,5 *mm* den artьq jamasa kem bolmasa, ondaj temirdi çaramь dep sanalady. Kesesi 18 *mm* lik temir qavьl etyv kerek. Kesesi bilyv uşın yş çerinen əlşengen. Əlşev nətiçeləri: 1) 18,75 *mm*, 2) 18,25 *mm*, 3) 18,8 *mm* bolqan. Bul temirdi çaramь dep qavьl etyvge mymkın ve?

Kərsətyv. Məseleni şəşyv uşın ortaşa kesesi tabuv kerek.

966. SSSR da 1934 nşі çьldьң 1/IV de 27,7 mьң *t* şojьn, 2/IV de 26,5 mьң *t* şojьn, 3/IV de 26,8 mьң *t*, 4/IV de 27 mьң *t* həm 5/IV de 26,6 mьң *t* şojьn eritilgen. Usь beskynliktegi ortaşa kynlik şojьn erityv qandaj?

967. Birinşі kyni magazin savdadan 3867,86 som tysirdi, ekinşі kyni — 796,48 som artьq tysirdi, yşinşі kyni — 4206,80 som, tertinşі kyni birinşі eki kyngi alqannьң çartьşьndaj tysirdi, besinşі kyni — 5078,45 som tysirdi. Magazinnің 5 kynde tapqanьnьң ortaşa esavьn tabьqlar.

968. Birinşі kyni elevatorqa 438,7 *t* dən tysti, al 79,8 *t* çiberildi. Ekinşі kynde 65,9 *t* kəbirek dən tysti, çiberilgeni birinşі kyn-

degige qaraqanda 2,7 ese көбірек boldı. Үшінші кyні 392,6 t дән тyстi, җiberилгенi 267,6 t boldı. Орта есаp пенен кyнге қаншelli дән тyскен һәм қаншelli җiberилген?

Онъ бөлшекке бөлүв.

969. Eger бөлүвši һәм бөlinүвšini бир тең ese үлкейтсек, тiжинди қайтеди, усьнь тексерip көрейик.

15 ti 3 ke бөлейик:

$$15 : 3 = 5.$$

Бөlinүвšini (15) һәм бөлүвšini (3) 2 ese көбейтемиз де җаңа бөlinүвšini (30) җаңа бөлүвšиге (6) бөлемиз:

$$30 : 6 = 5 \text{ (тiжинди өзгерген җоқ).}$$

Бөlinүвšini (15) һәм бөлүвšini (3) 5 ese көбейтемиз де җаңа бөlinүвšini (75) җаңа бөлүвšиге (15) бөлемиз:

$$75 : 15 = 5 \text{ (тiжинди өзгерген җоқ).}$$

Бөlinүвšini (15) һәм бөлүвšini (3) 10 ese көбейтемиз де җаңа бөlinүвšini (150) җаңа бөлүвšиге (30) бөлемиз:

$$150 : 30 = 5 \text{ (тiжинди өзгерген җоқ).}$$

Бөlinүвšini һәм бөлүвšini екевин тең ese көбейткен вақытта, тiжинди өзгермејди.

970. Eger бөlinүвšini һәм бөлүвšini екевин бир вақытта 2 ese; 8 ese; 10 ese; 100 ese; 1000 ese арттырсақ тiжинди өзгере ме?

971. Трактор менен бир саатта 3,8 га егүвге болadı. 19 га җерди трактор менен неше саатта егүвге болadı?

Мәселени җеşүв уşын 19 дь 3,8 ге бөлүв керек. Бөлүвšini бытін

$$\begin{array}{r} 19 : 3,8 \\ \hline 190 \overline{) 38} \\ \underline{190} \quad 5 \end{array}$$

сан қыламыз. Онъ уşын керi ытiрди бөлүвšиден таслај-мыз. Оннан бөлүвši 10 ese көбейеди. Тiжинди өзгермесин уşын бөlinүвšini 10 ese көбейтүв керек те соңынан бытін санға бөлгендеј бөлүв керек:

Бөлүв дүрүс исленген бе, җоқ па тексерүв керек:

$$3,8 \times 5 =$$

972. 6 нь 0,48 ге бөлүв керек.

$$\begin{array}{r} 6 : 0,48 \\ \hline 600 \overline{) 48} \\ \underline{48} \quad 12,5 \\ \hline 120 \\ \underline{96} \\ \hline 240 \\ \underline{240} \end{array}$$

Бөлүвšini бытін сан қыламыз. Онъ уşын керi ытiрди бөлүвšиден таслајмыз. Оннан бөлүвši 100 ese көбейеди, тiжинди өзгермесин уşын, бөlinүвšini де 100 ese көбейтүв керек те бытін санға бөлгендеј бөлүв керек.

Бөлүв дүрүс исленген бе, җоқ па тексерүв керек:

$$12,5 \times 0,48 =$$

Екi мәселени җеşкенде де бир бөлүвšini бытін санға ајналдырдық. Бунъ уşын бөлүвšидеги керi ытiрди алып

tasladьq, al vѐlinyvşige oң җaǝǝnna vѐlyvşide qanşelli onьnşь yles taǝba bolsa, sonşelli nѐl qosьp җazdьq.

Bytin sandь onь vѐlşekke vѐlgen vaqьtta, vѐlyvşini bytin san qьluv kerek. Munьn uşьn onьn keri ytirin alьp taslanadь, al vѐlinyvşiniñ oң җaǝǝna vѐlyvşide neşе onьnşь taǝba bolsa, sonşa nѐl җazadь hѐm bytin sanoqa vѐlgendegidej vѐledl.

973. 56 sanьn 2,35 ke vѐlyv kerek. Bѐlyvge kirispesten burьn dѐslep vѐlyvşl menen, soǝǝnna vѐlinyvşl menen ne islev kerek?

974. 8 di 0,125 ke vѐlyv kerek. Bѐlyvşidegi keri ytir alьp taslanqannan kejin, vѐlinyvşiniñ oң җaǝǝna neşе nѐl җazuv kerek voladь?

975. Mьna mьsallardь şeşinler:

$$\begin{array}{llll} 3:1,5 = & 8:0,2 = & 48:1,2 = & 72:0,009 = \\ 5:2,5 = & 24:0,8 = & 56:2,8 = & 64:0,016 = \\ 6:1,2 = & 35:0,05 = & 36:0,12 = & 52:0,013 = \end{array}$$

976. Mьsallardь şeşinler (kejingi vaqanapь 0,01 ge şekem anьqlьq penen):

$$\begin{array}{lll} 714: 3,5 = & 1331: 2,75 = & 18:1,035 = \\ 171: 1,9 = & 5256: 8,76 = & 38:2,108 = \\ 14: 1,75 = & 9801: 8,91 = & 365:0,483 = \\ 7:43,75 = & 5049:28,05 = & 765:8,452 = \\ 228: 0,24 = & 2504:12,5 = & 984:0,128 = \\ 162:0,225 = & 3960: 0,198 = & 268:3,275 = \end{array}$$

977. Mьsallardь şeşinler:

$$\begin{array}{lll} (254 + 326):2,9 = & 24:6,4 + 9:0,36 = & 35:1,4 + 3,8:9,5 = \\ (379 - 195):2,3 = & 16:1,25 - 15:2,4 = & 16:6,4 - 21:8,4 = \\ 425:(0,85 + 0,4) = & 1,25 \times 6,4 - 0,25 = & 57 \times 3,8 + 1,5 \times 7,6 = \\ 534:(5,3 - 5,18) = & 9,58 \times (17:0,4) = & 188 - (8:1,25 + 0,47) = \end{array}$$

978. 252 sanьn 2,5 penen 3,8 sanlarьnьñ qosьndьşьna vѐlinler.

979. 67 menen 23 sanlarьnьñ qosьndьşьn 3,6 qa vѐlinler.

980. 182 menen 76 sanlarьnьñ ajьrtmasьn 5,3 ke vѐlinler.

981. 85 sanьn 0,65 penen 1,05 tiñ qosьndьşьna vѐlinler.

982. 92 sanьn 8,45 penen 6,15 sanlarьnьñ ajьrtmasьna vѐlinler.

983. 84 penen 7,5 sanlarьnьñ kѐbejtindisin 3,5 ke vѐlinler.

984. 7,8 sanьn 13 ti 6,5 ke vѐlyvden şьqqan tijindige kѐbejtinler.

985. 19,7 sanьna 17 ni 6,8 ge vѐlyvden şьqqan tijindini qosьqlar.

986. 15 ti 2,4 ke vѐlyvden şьqqan tijindini, 74 ti 3,7 ge vѐlyvden şьqqan tijindige kѐbejtinler.

987. 23 ti 1,15 ke belyvden şyqqan tijindini 7,6 ese көbejtinler.

988. 19 dь 9,5 ke belyvden şyqqan tijindini 0,5 penen 0,4 san-arynъ кө ejtindisine bөlinler.

989. Pişektnlien 28 t pişen alyndь. Eger pişenniң ortaşa zyrəhatь 1 ga dan 3,5 t bolsa, pişenlik majdanьnъ ylkenligi qandaj bolqan voladь?

990. 1 ga gyliden 0,8 kg gyl majь şyqadь. 7 kg gyl majьn neşe gektardan aluvqa voladь?

991. Bir qapqa 0,76 s qara buvdaj şyjdьruvqa voladь. 38 s qara buvdajdь tasuv uşьn neşe qap kerek?

992. 1 kg tuqьmnan 0,22 kg zyqьr majь şyqadь. 33 kg maj şyqaruv uşьn qanşa tuqьm aluv kerek?

993. Rəndeniң (rubankanin) qajravqa qarajtuqьn temiriniң uzьnlyqь 3 sm ge teң. Dajьm islep turqan vaqьtta, altь kynliktiң işinde ortaşa esap penen temir çyziniң 0,02 sm i qajraladь. Dajьm islep turqan vaqьtta, rəndeniң temiri neşe altь kynlikke çetedi?

994. Eger 1 l lampa majьnъ salmaqь 0,79 kg bolsa, 48 kg lampa maj şyjatuvьn vaktьd şyьmь qanşa voluvqa tijis? (çuvavьn 0,1 ge şekem anyqlьq penen tavьqlar).

995. 1913 nşi çylda Rosejde egis çerdiң hər gektaryna 7,17 somlyq avьl qoçalьq maşьnalary tuvьr keletuvьn edi, al 1932-çyly 1 ga qa 21 somlyq maşьna tuvьr keldi. 1 ga qa tuvьr keletuvьn avьl qoçalьq maşьnanьn pulь neşe ese өsken? (0,01 ge şekem anyqlьq penen esaplaңыз.)

996. Öçreniң majdanь 26 m², uzьnь 6,5 m. Onьd eni qanşa metrge teң voladь?

997. Tuvьrmyjeş uşaskanьnъ majdanь 2,7 ga qa teң. Onьd eni 12,5 m. Uşaskanьnъ uzьnьn tavьqlar?

998. Öçreniң edeniniң majdanь 49 m². Öçreniң eni 3,5 m. Öçreniң uzьnь eninen neşe ese artьqraq?

999. Tuvьrmyjeş uşaskanьnъ majdanь 86 a 49 m². Uşaskanьnъ eni 18,6 m. Uşaskanьnъ eni uzьnьnan neşe ese kemirek?

1000. Atlap çyrgende kisi 1 sikundta 1,25 m çol çyredi, al çyrik at 10 ese artьq çyredi. 5 km çol çyruv uşьn atqa qaraqanda kisige neşe ese artьqraq vaqьt kerek?

1001. 1932-çyly Taçikistan sanaatьna 61 200 mьn som çumsavqa bellengen edi. Uşь aqşa 1925 çyldaqьdan 43,7 ese artьq. 1932-çyly bellengen aqşa 1925-çyly bellengen aqşadan neşe som artьq?

1002. 235 t kartofeldi tasuv kerek. Eger hər qapqa ortaşa esap penen 0,65 s kartofel saluvqa tuvьr kelse, tasьqanda hər qaptan 15 çola pajdalanьlsa, uşь kartofeldi tasuv uşьn neşe qap kerek voladь?

1003. 1932-çыл fabrikte 2048 adam işlejtüqın edi. Uş adam-lar 1928-çылдаqıdan 2,35 ese artıq. 1932-çыл fabrikte 19 532 400 somlıq önim şıqarılqan edi. Uş önim 1928 nşı çылдаqıdan 4,62 ese artıq. 1932-çıl bir ravoşnıñ çılна şıqarqan önimі 1928-çылдаqıdan qanşa artıq? (1 ge şekem anıqlıq penen).

1004. 3,6 saatta poez 136,8 km çırdı. Ol ortaşa çırıs penen saattına qanşelli çırgeñ?

Bul mäseleni şeşyv uşın 136,8 di 3,6 qa belyv kerek.

$$\begin{array}{r} 136,8 : 3,6 \\ \hline 1368 \mid 36 \\ - 108 \\ \hline 288 \\ - 288 \\ \hline \end{array}$$

38 (km)

Belyvşini bytin san etejik. Onıñ uşın ol sandı 10 ese arttıramız, 36 boladı. Tıjındı özgermevi uşın belyvşini de 10 ese arttıramız. 1368 di 36 qa bölemiz, 38 boladı. Belyvdıñ durıs bolqan bolmaqan köbejtyv menen tekserip qararlar.

1005. Hər bir gektar çerge orta esap penen 0,25 t qoldan çasalqan tegin tögiledi. 83,175 t tegin qanşelli çerge çetedi?

$$\begin{array}{r} 83,175 : 0,25 \\ \hline 8317,5 \mid 25 \\ - 75 \\ \hline 81 \\ - 75 \\ \hline 67 \\ - 50 \\ \hline 175 \\ - 175 \\ \hline \end{array}$$

332,7 (ga)

Belyvşini həm bəlinyvşini 100 ese arttıramız həm 8317,5 ti 25 ke bölemiz.

Belyvdi köbejtyv menen tekserinler.

1006. 2,4 ti 0,008 ge bölejik.

$$\begin{array}{r} 2,4 : 0,008 \\ \hline 2400 : 8 = 300 \end{array}$$

Belyvşini həm bəlinyvşini 1000 ese arttırıp, 2400 di 8 ge bölemiz.

Belyvdi köbejtyv menen tekserejik.

Onı bəşekti onı bəşekke bəlgende belyvşini bytin san işlev kerek, vıñ uşın ondaq keri ytır taslanadı, ol belyvşide keri ytirdi oñ çaqqa belyvşidegi qanşa onıñ tañva bol-sa sonşa sıfır kəşiredi həm bytin sanqa bəlgendej böledi.

1007. 12,56 nı 3,4 ke belyv kerek. Belyvge kirispesten vırın belyvşi menen ne işlejmiz, al onnan kejin bəlinyvşi menen ne işlejmiz?

1008. 7,2 ni 3,26 qa belyv kerek. Belyvşidegi keri ytirdi taslaqannan kejin bəlinyvşiğe neşe nöl çazuv kerek?

1009. Kevilden şəşinlər:

$$\begin{array}{llll} 0,6:0,2 = & 4,5:0,5 = & 0,16:0,04 = & 3,6:0,06 = \\ 2,4:1,2 = & 3,5:0,7 = & 0,75:0,25 = & 0,56:0,008 = \\ 2,5:1,1 = & 7,5:2,5 = & 0,075:0,025 = & 8,1:0,009 = \\ 7,2:0,9 = & 0,08:0,02 = & 0,01:0,001 = & 0,36:0,6 = \end{array}$$

1010. Məsallarda şəşinlər:

$$\begin{array}{lll} 25,2:2,8 = & 116,8:18,25 = & 0,00001:0,001 = \\ 132,8:8,3 = & 1310,68:26,425 = & 0,5:0,005 = \\ 144,18:5,34 = & 18,42:38,375 = & 0,171:0,0019 = \\ 2,88:1,8 = & 1,4:0,175 = & 6,4:0,016 = \\ 23,265:70,5 = & 2,408:0,0008 = & 0,005:0,00125 = \\ 0,7182:3,5 = & 63,375:0,0975 = & 28,8:0,018 = \end{array}$$

1011. Məsallarda şəşinlər:

$$\begin{array}{ll} (7,85 + 4,3):4,5 = & 6,8547:2,19 + 0,6039:5,49 = \\ (15,7 - 9,85):6,5 = & 1,41993:3,506 - 0,8118:2,05 = \\ 7,98:(0,18 + 1,02) = & 9,6 - 7,4:1,25 = \\ 9,75:(4,5 - 2,55) = & 8,6 \times (8,6:0,04) = \\ 3,5:0,14 + 9,6:1,2 = & 5,7:0,38 + 1,5 \times 9,8 = \\ 4,6:0,64 - (0,21:8,4) = & 1,88 - (0,8:1,25 + 0,47) = \end{array}$$

1012. 17,4 rene 3,9 sanlağın qoşındı 0,71 ge vəlınler

1013. 51,6 menen 42,75 sanlağın ajьrtmasьn 5,9 qa vəlınler.

1014. 18,45 sanьn 5,76 menen 2,44 sanlağın qoşındı ьna. vəlınler.

1015. 25,5 sanьn 7,16 menen 3,76 ьn ajьrtmasьna vəlınler.

1016. 8,6 menen 7,5 sanlağın kəvəjtindisin 1,29 qa vəlınler.

1017. 16,32 sanьn 2,4 ti 1,5 ke vəlgendegi tijindige vəlınler.

1018. 1,85 sanьna 1,7 ni 6,8 ge vəlgende şьqqan tijindini qoşьqlar.

1019. 2,38 di 1,7 ge vəlgendegi tijindini 4,05 ti 2,7 ge velyvden şьqqan tijindige kəvəjtinler.

1020. 119,34 ti 1,8 ge velyvden şьqqan tijindini 7,8 venen 3,4 tin kəvəjtindisine vəlınler.

1021. x ti tavьqlar:

$$\begin{array}{lll} x:4,5 = 8,6 & x:0,75 = 18,4 & x:0,09 = 5,8 \\ x \times 5,6 = 36,4 & x \times 0,96 = 8,16 & x \times 0,08 = 1,4 \\ 68,6:x = 9,8 & 7,41:x = 0,78 & 0,234:x = 0,05 \\ 7,9 \times x = 67,15 & 0,24 \times x = 3,48 & 0,06 \times x = 0,441 \end{array}$$

1022. 0,1 ge şekem anьqlьq penen tijindini tabьqlar:

$$\begin{array}{lll} 7,8:2,35 = & 1,3:7,86 = & 0,1:0,006 = \\ 4,76:2,4 = & 3,85:0,9 = & 0,75:0,8 = \\ 9,75:4,27 = & 14,7:0,016 = & 0,607:0,0165 = \end{array}$$

1023. 0,001 ge şekem anьqlьq penen tijindini tabьqlar:

$$\begin{array}{lll} 0,3:0,21 = & 0,008:1,2 = & 0,09:0,751 = \\ 2,92:1,9 = & 0,56:0,87 = & 0,0067:3,4 = \\ 0,006:0,23 = & 0,13:0,7 = & 0,0001:0,06 = \end{array}$$

1024. Tijindiniң birinşi belgilejtuqьn sıyrьn tapqanşelli be-
linler:

$$\begin{array}{lll} 0,74 : 25,6 = & 0,009:856,4 = & 0,371:0,856 = \\ 0,007:0,8 = & 0,0027:0,44 = & 0,00031:0,87 = \\ 0,372:45,9 = & 0,00002:0,3 = & 0,000065:0,0131 = \end{array}$$

1025. 92,5 *ga* çerге qaraqaj hәм şırşь tuqьmьn aeroplan çer-
demi menen egьv uşьn 2,5 saat vaqьt ketken. 1 saatta neşe gektar
egьvge boladı?

1026. 27,92 *t* şojьnnьң özine tyser bahasь 10771,87 som. 1 *t*
şojьnnьң özine tyser bahasьn tabьqlar (0,01 ge şekem anьqlar esapla)

1027. Qara buvdaj egilgen 2,4 *ga* atьzdan 3,036 *t* dән çьjnaldь.
1 *ga* dan zьrəhat qalaj bolqan?

1028. Pijadanьң çьris tezligi saatьna 3,75 *km*. 13,5 *km* di ol
neşe saatta çьredi?

1029. Velosipedşi saatьna 10,75 *km* çьredi. 27,95 *km* di ol neşe
saatta çьredi?

1030. Eger tuvьrьmyjeşliktiң majdanь 5,7 *m*² ge, al uзынь —
3,8 *m* ge teң bolsa, onьң kenligi qanşa boladı?

1031. Tuvьrьmyjeş uşaskanьң majdanь 41,875 *a* qa teң. Onьң
eni 12,5 *m*. Ol uşaskanьң uзынь eninen neşe ese artьq?

1032. SSSR da hәм kapitalistlik ellerde uзынь vojьlь zьqьr egis
majdanь (mьң gektar menen).

Eller	1929-ç.	1930-ç.	1931-ç.
SSSR da	1568,9	1744,2	2100
Gьllən kapitalistlik ellerde . .	474,87	447,1	289,32
Kapitalistlik ellerge qaraqanda SSSR da neşe ese artьq	?	?	?

Kapitalistlik ellerge qaraqanda SSSR da zыqыr egisiniң maj-danь neşe ese artыq bolqanlyqыn 0,01 ge shekem anyqlыq penen esaplanlar.

Tavlitsanың sanlarь voыnша grafik çazyqlar.

1033. Baharda egilgen „ukrajna“ degen gyzlik buvdaj „Iljış“ kommunasыnda 1,1 *ga* dan 29,5 *s* bergen, al „Ukrajna batragi“ degen artelde 1,5 *ga* dan 32,8 *s* bergen, „1-Maj“ kommunasыnda 0,4 *ga* dan —6,1 *s* bergen, „Oktabr revolytsijasь“ degen sovxozda 2,8 *ga* dan 37,3 *s* bergen. Hər qыjыь qoçalyqlarda 1 *ga* dan alyp-qan zырəhattь esaplap, sol nətiçeler voыnша diagramma dyzinler.

1034. Tokar stanogine çonьr tegislev uşьn uzьnlyqь 4 230 *mm* lik öre qoыlqan. Stanok 1 minutta öreniң uzьnьna 0,047 *m* çonadb. 10 minut islegennen kejin çonqьş sьnьp qalqan. Öreniң qalqan bəligin çonuv uşьn qanşa vaqьt talap qьlnadb?

1035. Kəlxozda 2964 *s* buvdaj həм 2525,2 *s* qara buvdaj çьj-nalqan. Eger buvdajdьn 1 *ga* dan öngen zырəhattь 10,4 *s*, al qara buvdajdьn zырəhattь 11,8 *s* bolsa, buvdaj həм qara buvdaj egilgen gyllən çer qanşa voladb?

1036. Vint 3,5 ajnalqanda 1,925 *sm* kirdi. Gylləni 3,3 *sm* kiryv uşьn vint neşe ajnaluvь kerek?

1037. Sextьn uzьnь 24,8 *m*, eni—14,3 *m*. Egerde stanok-tyң uzьnь 1,2 *m*, eni—0,4 *m* bolsa, eki stanoktyң arasыnda ötyv uşьn 56,08 *m*² çer qaldьruv kerek bolsa, sexqa neşe stanok sьjadь?

1038. Şoşqanь mol tamaqlandyрqan vaqьtta, hər 9,6 *kg* azьq 1,92 *kg* et veredi. Qьsьp tamaqlandyрqanda 2,7 *kg* etke 35,1 *kg* azьq kerek voladb. Şoşqanь mol tamaqlandyрuv, az tamaqlandyрuvqa qaraqanda neşe ese pajdalь?

Бəligi voыnша vyтindi tavuv.

1039. Brigada 12 *ga* atьzды beçerdi, usь beçergeni gyllən tapsьmanьn 0,2 sin qurajды. Gyllən tapsьрма qandaj muqьdarda volqan?

Dəsləp gyllən tapsьmanьn 0,1 i qanşaqa teң ekenligin bile-miz. 0,2 den 0,1 sanь 2 ese kişkene; tapsьmanьn 0,2 si 12 *ga* volqanlyqtan tapsьmanьn 0,1 in bilyv uşьn 12 ni 2 ge bəlyv kerek.

$$12:2=6\ (ga).$$

Gyllən tapsьрма öziniң 0,1 bəliginen 10 ese artыq voladb;

$$6 \times 10 = 60\ (ga).$$

Məseleni eki əməl menen şəstik. Dəslep tapsırmanın 0,1 in bildik (12 ni 2 ge völdik), soñnan gyllən tapsırmanı bildik (6 nı 10 qa kövejtik). Eger 12 ni 0,2 ge völsək te, usı nətiçə şıqar edi

$$\begin{array}{r} 12:0,2 \\ \hline 120:2 = 60 (ga). \end{array}$$

Berilgen bəligi voñnşa bytlındı bəlyv çolb menen tavadı. Bytinnıñ bəligin qurağan sandı, sol bəlikti kərsetken bəşekke völedi.

1040. Təməndegi məsələlerdi kevildən şeşinler:

1) Poez 8 km çol çyrđı, usı çyrgen çolb gyllən çoldıñ 0,1 in qurajdı. Poez gylləni neşe kilometr çol çyryvge tijis?

2) Ravoş 2,3 somdı öz ara çərdem kassasına tölədi, usı töləgeni onıñ bir ajlıq tabvıñnıñ 0,01 in qurajdı. Ol ajına qanşa tabvı tapqan?

3) Kolxozş 2,5 ga çer ekti, usı ekkeni plannıñ 0,5 in qurajdı. Ol neşe gektar egyvge tijis edi?

4) Dıjqan hajal 3,6 km çol çyrđı, usı çyrgeni avıldan qalaqqa şekemgi gyllən çoldıñ 0,6 sın qurajdı. Oqan çəne neşe kilometr çol çyryv kerek?

5) Kitaptı typlev 30 tijin turadı. Usı 30 tijin kitaptıñ typlevi menen birge vahasıñnıñ 0,3 in qurajdı. Kitap typlevinen basqa qanşa turadı?

1041. Ravoş 75 somqa kostym satıp aldı, usı 75 som onıñ ajlıq tabvıñnıñ 0,4 in qurajdı. Ravoş bir ajda qanşa tabvı tapqan?

1042. Təməndegi mısallarda bəligi voñnşa sannıñ özın tabvıñlar:

0,3	i	24 ke teñ bolqan sandı,	0,125	i	3,5 ke teñ bolqan sandı
0,15	i	45 " " " "	0,06	i	0,3 " " " "
0,004	i	7 ge " " " "	0,019	i	1,71 ge " " " "
0,7	si	12,6 qa " " " "	0,0975	i	63,375 ke " " " "

tabvıñlar.

1043. 0,1 bəligi 12 ge teñ bolqan sandı tabıv uşın ne islev kerek? 0,34 bəligi 25,5 teñ bolqan sandı tabıv uşın ne islev kerek?

1044. 76 nıñ 0,45 sın bilyv uşın ne islev kerek?

1045. Kolxozş kolxozdan 18 s dən aldı, usı alqan oqan tijisli dänniñ 0,6 sın qurajdı. Ol gylləni qanşa dən alıvqa tijis?

1046. Qoçalıq esavına kəşken brigada qujma qujıp şıqaruv uşın, 1105 saat vaqt etkidzi. Usı vaqt plan voñnşa bellengen saatıñ 0,65 in qurajdı. Brigada neşe saatte ekonomija çasaqan?

1047. Ravoş kvartir uşın ajına 18,54 som tölədi. Usı töləgeni onıñ ajlıq tabvıñnıñ 0,09 ın qurajdı. Ravoş ajına qanşa tabvı tavadı?

1048. Semiz ęigizdin sojqandaqь avьrьlqь et 3,64 s ge teң. Eger sojqandaqь avьrьlqь tiri vaqьttaqь avьrьlqьnьң 0,52 sin qurajtu-
qьn bolса, onьң tiri vaqьttaqь avьrьlqь qanса voladь?

1049. 1 m mavıttıy özine tysyv bahasъ 4,32 somqa ten. Uş baha satuv bahasъnyъ 0,64 in qurajdy. Satuv bahasъ qansaga ten?

1050. Kolhoz beryvge tijisli zbyrybnyy 0,8 in sroginen ushyn berdi. Endi bereçaqy 48 s qaldy. Kolhoz qanşa zbyry beryvi tijis?

Körsetyv. Әдеп 48 с берывге тийс зыярьдын қаж бәлігі бо-
лады, сонъ бильв керек. Буның ушын 1 ден 0,8 ди аламыз.

1051. Kəlxoz öziniq geşir zyrəhatənan məmleketke həm kooperasiivke 0,66 sən verdi. Kəlxozşylarqa ylestiryvge 170 s qalqan. Geşirdiñ zyrəhatə qanşa bolqan?

1052. Sajaхatşь çyгer çольның 0,78 in çyrди. Oqan endi çyгyvge 12,1 km qaldь. Sajaхatşь neşе km çyгgen?

1053. Paroxod eki pristan arasındaqı çoldıq 0,56 s/n çyrdı. Endi çyryvge 27,5 km qaldı. Paroxod neşe kilometr çyrgen?

1054. Ajoqavaqardyn qabyor tuqym avyrlorynyn 0,4 in qurajdy, ajoqavaqar majy tazartyloqan tuqym avyrlorynyn 0,35 in qurajdy. 2,1 s ajoqavaqar majyn aluv usyn, qanşa avyrlqta ajoqavaqar tuqym kerek?

1055. Qajmaq syt avyrlıqnyñ 0,125 in qurajdy; qajmaq maj, qajmaq avyrlıqnyñ 0,2 sin qurajdy; kyjgen maj qajmaq majdyñ 0,75 in qurajdy. 6 kg kyjgen maj aluv usyn qansa syt (avyrlıq voynsa) kerek?

1056. Kolhoz gyllən buvdaj zyrəhatьnьң 0,24 velligin — 144 s, gyllən qara buvdaj zyrəhatьnьң 0,28 velligin — 238 s, gyllən sulь zyrəhatьnьң 0,32 velligin — 108 s mämleketke tapsьrqaн. Egerde ol sonьң ystine 34,5 s buvdaj hәм 86,4 s qara buvdajdь bazarqа satqаn bolsa, onьң çәne qаnşа çәllesі qalqаn boladь?

1057. Tovarдың bahасы 0,1 ge kemitilgen, al bir az vaqyttan kejin çaña bahасы çäne 0,15 ke kemitilgen hәм tovar 7,65 som bolqan. Dәslepkiге salıstırqanda tovarдың bahасы neşe som kemigen?

Өткен сабаqlарды тәkrарлав.

1058. Mьsallardь şeşinler:

$$3\,785 + 328 + 56 + 45\,831 = \quad | \quad 70,5 \times 90,8 =$$

$$2\,800 - 495 - 167 - 2\,038 = \quad 85.48 \times 7\,050 =$$

$$9\,070 \times 8\,060 =$$

$$8\,090 \times 70 \times 305 =$$

191 160:27 =	60,18:8,5 =
--------------	-------------

$$19812:39:127 =$$

$$8,345 + 14,8 + 7,96 + 68,895 = 41,61 : 9,5 : 0,73 =$$

$$87,5 - 4,98 - 26,517 - 46,003 = 1,1:8,8:0,25 =$$

1059. Мьсallарды җеҗинлер:

$$\begin{aligned}5,4 \times 0,7 + 7,8 : 1,95 &= \\6,48 : 2,5 - 7,6 \times 0,17 &= \\8,4 - 5,6 \times 1,5 + 7,6 &= \\6,7 + 4,2 : 2,8 - 5,8 &= \\7,9 - (8,5 + 3,6) \times 0,2 &= \\8,5 + (6,7 - 3,9) \times 0,35 &= \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}(0,01 + 0,009) : (2 - 1,62) &= \\(6,3 - 5,65 + 0,85) : (9,2 - 8,45) &= \\(0,48 + 0,6 - 0,4) \times (0,62 - 0,12) &= \\(2,3625 + 4,365) : (1,5 - 0,75) &= \\(6,764 + 5,98) : (5,75 - 3,95) &= \\7,9 - 5,6 \times 0,7 + 0,765 : 0,75 &= \\6,2 : 0,25 + 0,08 \times 2,5 - 1,95 : 0,078 &= \\4,25 \times (0,37 + 5,63) - 2,5 \times (3,25 - 0,75) &= \\(4,7 - 2,85) \times 1,8 + (0,5 + 0,28) : 0,13 &= \\(1,2 \times 0,15 + 12 : 100) : 1,25 - 0,14 &= \end{aligned}$$

1060. 7,8 венен 5,4 санларның қосындысын 8,2 менен 3,6 ның айырмасына көбейтінлер.

1061. 19,5 пенен 7,8 санларның айырмасын 8,9 венен 4,1 санларның қосындысына бөліңлер.

1062. 8,9 венен 7,9 санларның қосындысын 8,3 пенен 7,05 санларның айырмасына бөліңлер.

1063. 5,2 менен 3,7 санларның айырмасын 8,2, 3,08 һәм 1,8 санларның қосындысына көбейтінлер.

1064. Мьсallарды җеҗинлер:

$$\begin{aligned}7\frac{3}{5} + 2\frac{7}{10} + 4\frac{11}{20} &= & 8 - \frac{2}{7} &= & 5 - \frac{7}{8} &= \\8\frac{3}{4} + 4\frac{1}{2} - 6\frac{5}{8} &= & 9 - 3\frac{1}{5} &= & 10 - 4\frac{5}{9} &= \end{aligned}$$

1065. 56 ның $\frac{7}{8}$ син тавыңлар; 45 тиң $\frac{4}{9}$; 49 дың $\frac{5}{7}$ син тавыңлар.

1066. Bir санның $\frac{3}{4}$ бөлігі 18 болса, тағы бір санның $\frac{5}{6}$ бөлігі 20 болса, сол сан қандай сан болады?

1067. Ғылым басында районлық кітапханада 12568 кітап бар еді. Бір ғылым ішінде 3435 кітап тағы сатып алынған. Егер уш вақыт ішінде 2148 кітап ағылым кітапханаға сатылған болса һәм 162 кітап

çojытлqan bolsa, ғыl aqығында kitapqanada neşe kitap qaloqan bolady?

1068. Magazin bir kyni 15 800 *m* tovar h m ekinşı kyni 7 568 *m* tovar aldy. Birinşı kyni 7 398 *m*, ekinşı kyni — 4 506 *m* h m yşınşı kyni — 8 069 *m* tovar satylqan bolsa, magazinde neşe metr tovar qalqan bolady?

1069. Mektepte 358 oquvşы var. Hür bir oquvşыqа ғылына 1 som 50 tijinlik d pter h m 3 som 25 tijinlik kitap beriletuqyn bolsa, d pter h m kitapqа gyll ni qanşа aqşа berildi?

1070. 1913 nşı ғыlda Rosejde 94 400 мың *ga* d nli egis egilip, 1 *ga* dan  ngen zyr hat 848 *kg* qа teң edi. 1933 ғыl SSSR da 101 500 мың *ga* d nli egis egilip, 1 *ga* dan 884 *kg* qа teң zyr hat  ndi. 1933-ғылы 1913-ғыlqыqа qaraqanda qanşа d n artыq ғыjnalqan?

1071. 1929 nşы ғылы SSSR da 46 мың ravoşысы var 78 kijim ti-gyuv fabrigi var edi. 1932 nşı ғылы fabrika saпы 1929 nşы ғыldaqыdan 74 artты, al ravoşыlar 128 мың adam boldы. 1 fabrikadaqы ravoşыlarınың ortaşа saпы qanşа artqan?

1072. 440 ravoşысы var fabrika ғылына 6050 мың somlyq  nim şыqardy. Ravoşыlardың saпы 655 adam artqannan kejin ғылыq  nimi 9937 мың som artты. Bir adamның bir ajlyq vergen  nimi qanşа artты?

1073. Eger traktor sutkada 21 saat islep, saatyna 3 *ga*  erge mala bassa, 7 560 *ga*  erdi 15 traktor neşe kynde malalavqа mym-kin?

1074. MTS 18 kyn işinde 1 782 *ga*  erdi syryvge tijis. Eger traktor sutkasyna 21 saat islep 7 saatta 3 *ga*  erdi syre alatuqyn bolsa, usы  erdi syryvge neşe traktor kerek bolady?

1075. 3 488 *ga* egis  eri var kolxozda, h r atqа 8 *ga* dan  er tuvры keledi. Egis majdanynyң bir b ligin 4 traktor menen islejtuyqyn bolqan son, at saпы 88 kemidi h m h r atqа 7 *ga*  er tuvры kele-tuqyn boldы. 1 traktor neşe gektar  er islegen?

1076. Temendegi sanlardы 10 ese ylkejtinler (keri ytirdi k şirip): 5,8; 0,24; 0,06; 0,07; 0,063; 0,001; 12,03.

1077. Temendegi sanlardы 100 ese ylkejtinler (keri ytirdi k şirip): 4,38; 0,476; 3,2; 0,8; 0,009.

1078. Temendegi sanlardы 100 ese azajtyңlar (keri ytirdi k şirip): 834,2; 67,3; 3,24; 0,6; 0,1.

1079. 2,836 saпыnda keri ytirdi oңqа qaraj 3 taңba k şirgen. San neşe ese ylkejdi?

1080. 3,2 saпыnda keri ytirdi solqа qaraj 1 taңba k şirilgen. San neşe ese azajqan?

1081. 1 l dänniñ gram menen salmaqı:

Çumsaq buvdaj	Qara buvdaj	Sullı	Arpa	Tarǵ
735	685	465	575	730

Hər qıylı dänniñ 1 litrinıñ salmaqı: 1) kilogram menen, 2) sentner menen, 3) tonna menen çazuv kerek.

Tablitsanıñ sanlar ı voıynıa diagramma sıyızılar.

1082. SSSR iri sanaatınıñ gyllen önimı.

Çıllar	Gyllen önim	
	Miln. som menen	0,1 ge şekem anıqlıq penen (mlrd. som menen).
1929	21 204	?
1930	27 699	?
1931	34 159	?
1932	38 831	?
1933	42 041	?
1934	50 568	?

Tablitsadaq sanlardı 0,1 mlrd. somqa şekem anıqlıq penen dengenlekler. Tablitsalardıñ san ı voıynıa grafik çasanlar.

1083. Ajdıñ basında fabrikada 234,8 t kömir var edi. Ajdıñ birinşi dekadasında (on kyninde) 93,6 t kömir qarç etildi. Ekinşisinde 84,25 t kömir qarç etilip, həm 160,3 t alındı. Uşınşı dekadasında 90,2 t qarç etilip, 104 t alındı. Ekinşi ajdıñ basında fabrikta qanşa kömir zapası var edi?

1084. Sıñıq sıyızq tørt tuvrı sıyızq kesindisinen quralıan. Birinşi kesindiniñ uzınlıqı 0,8 sm, ekinşi kesindiniki — 0,6 sm, uşınşı kesindiniñ uzınlıqı dəslepki eki kesindiniñ uzınlıqına teñ, tørtinşi kesindiniñ uzınlıqı — 7 mm. Sıñıq sıyızqtıñ uşlar ı 1,9 sm uzınlıqındaq tuvrı sıyızq kesindisi menen tutastırılıan. Tuvrı sıyızq sıñıq sıyızqtan neşe santimetr qısqaraq?

1085. Gyzdıñ kyni kolhoz 346,8 ga buvdaj həm 268 ga qara buvdaj ekti. Baharda kolhoz 218,25 ga buvdaj həm 95,4 ga arpa ekti. Hər qajsı egistin 1 ga sıñan 11,9 s gyzlik buvdaj, 12,7 s qara buvdaj, 10,4 s çazlıq buvdaj həm 10,8 s arpa çıjnaldı. Kolhoz gyllanı qanşa dən çıjnaıan?

1086. Uzunluq 450 m həm eni 260 m lik tuvrımyjeşik uşas-kaqa məkke çyveri egilgen. 1 ga dan 49,3 s zyrəhat alınsa, usь uşas-kadan qanşa zyrəhat aluvqa volady?

1087. Uzunluq 72,4 m həm eni 36,25 m lik tuvrımyjeşik ty-rindegi bəgetti dişval menen ajnaldırp aluv kerek. Eger dişvaldь bəgettin çaqasьnan 1,72 m uzaqlıqta turatuqьn etip qorşalsa, diş-valdьn uluvma uzunluq qandaj volatuqьnlıqьn tabьnlar.

1088. Dəndi tazalaqan vaqıtta 87 s şep-şalaq şьqtь. 1 s şep-şalaqьn bahasь 2,35 som. Usь şep-şalaqь qajttadan tazalaqan vaqıtta, sentneri 8,7 somnan 9 s dən şьqadь, al qalqan 78 s şep-şalaqьn 1 sentneri 1,9 som turadь. Qajttadan tazalavqa 5,4 som tölengen. Şep-şalaqь qajttadan tazalaqanda qoçalьq qanşa som pajda etedi?

1089. 142 kg eritpe şьqaruv kerek. Eger gyllən eritpenin 0,84 i mьs, 0,085 i sink, 0,03 i qalajь həm 0,045 i qorqasьn bolsa, usь kərsetilgen metallardьn hər qajsьsьnan qanşadan aluv kerek?

1090. 1932-çьlь (366 kyn) SSSR da 6,2 mln. t şojьn eritilgen edi. 1937-çьlь (365 kyn) 16 mln. t eritilmek. 1937 çьlda ortaşa kyn-lik şojьn erityv — 1932, çьlqьqa qaraqanda qanşa artьq volmaq? (0,1 mьqqa şekem anьqlьq penen bəlinler.)

1091. Dvigatel 1 saat işinde 0,45 kg maj pitiredi. 2 s 11,5 kg maj şьjatuqьn bir vəşke maj var. Egerde dvigatel kynine 8 saat islese, usь maj zapasь neşе kynge çetedi?

1092. Fabrika bir ajdьn işinde 90 440 m mavьt islep şьqaruvqa tijis. Eger bir ajda 25 çumьs kyni ьbolsa, eger fabrika kynine 14 saat islese (2 smende), al hər bir stanoktьn bir saatlik normasь 3,04 m bolsa, ajlьq plandь orьnlav uşьn neşе stanok kerek?

1093. Pişenlikke egyv uşьn 4 bəlik qьzьl çoңьşqa, 2 bəlik aq çoңьşqa, 2 bəlik şved çoңьşqasь həm 6 bəlik sullu vas (temofeefke) tuqьmь alьnoqan. Gylləni 287 kg tuqьm alьnoqan bolsa, usь ajьlqan-lardьn hər qajsьsьnan qanşadan alьnoqan volady?

1094. Parovoz brigadasь 62,5 somlьq çaquv majьn ekonomija etti. Usь aqşanьn $\frac{3}{5}$ i brigadaqa verildi. Alьnoqan şьjlьq brigadada

mьna tyrde bəlindi: 5 bəlikti maşьnist, 3 bəlikti maşьnistin çər-demşisi, 2 bəlikti ot çaquvşь aldı. Usьlardьn hər qajsьsь qanşadan aldı?

1095. Qara buvdaj nanьnьn bir kilogramь 0,4 kg artьq pisim beredi. 6,3 kg nan aluv uşьn qanşa un kerek?

PROTSENT ESAPLAV.

Protsent haqqında tysinik.

Sannın protsenti dep sannın çyzden bir belligi (0,01) ajtylady.
„Protsent“ degen söz qysqaşa bylaj belgilenedi: %. Mysal, 7 protsenti çazqanda: 7% dep çazylady.

1096. 1 tijin somnıñ qaj belligi bolady?

1097. Eger ravoşy öz tabısynıñ hër bir somnan 1 tijindi profsojuzqa tøjletuqn bolsa, profsojuzqa neşe protsent tøjledi?

1098. 3 tijin bir somnıñ neşe protsenti bolady?

1 tijin somnıñ 0,01 bolady jamasa 1%; 3 tijin somnıñ 0,03 bolady jamasa 3%.

1099. Banke, salınqan hër bir somqa çylna 5 tijin tøjldi. Banke neşe protsent tøjledi?

1100. 6 tijin bir somnıñ neşe protsenti bolady? 12 tijin, 84 tijin, 70 tijin bir somnıñ neşe protsenti bolady?

1101. Plan vojnşa brigada 100 ga çer ekpekşi edi. Egerde 80 ga ekse, 90 ga ekse, 100 ga ekse, 105 ga ekse, 112 ga ekse, 120 ga ekse, plan neşe protsent oınlanqan bolady?

1102. Plan vojnşa zavod bir ajda 100 stanok çasap şyqarmaşy edi. Egerde 75 stanok çasaqan bolsa, 97 stanok, 100 stanok, 110 stanok, 115 stanok çasaqan bolsa, plannıñ neşe protsentin oınlaqan bolady?

1103. Bir somnıñ 5% neşe tijin bolady? Sannıñ 1% sol sannıñ 0,01 ne teñ bolady; bir sannıñ 5% sol sannıñ 0,05 ne teñ. Solaj bolsa, bir somnıñ 5% 1 5 tijin bolady.

1104. Saqlıq kassas salınqan aqsalarqa çylna 3% tøjldi. Aqşa saluvşy salqan aqsasynıñ hër somna çylna neşe tijin alady?

1105. Birinşi kyn zajomqa zavodtaqy gyllen ravoşylardıñ 58% i çazylady. Hër bir çyz ravoşydan neşe adam zajomqa çazylqan?

1106. Toquvşy planı vojnşa 100 m mavıt islevi tijis. Egerde ol plandy 86%, 95%, 100%, 102%, 116%, 124% oınlasa, qanşa mavıt islegen bolady?

1107. Kolhoz planı vóýınşa künge 100 ga egisti çýñavı tıjıs edi. Egerde plandı 91%, 99%, 100%, 106%, 118% oıynlasa neşe gektar egisin çýjnaqan boladı?

1108. Çarýsraq çolı menen sovhoz kartofel çýñav norması 45% asýrğan. Sovhoz normada bellengen hár 100 s. dın ystine kartofeldi qanşa artıq çýjnaqan?

1109. Birinşı vesçılıqtıń ajaqında avır sanaat pytkil sanaat óniminiń 57% in berdi. Al çenil sanaat neşe protsent bergen?

Kersety v. Pytkil sanaattıń ónimi 100% qa teń. Egerde avır sanaat pytkil ónimniń 57% in bergen bolsa, onda çenil sanaat ónimniń $100\% - 57\% = 43\%$ in bergen boladı.

1110. Birinşı vesçılıqtıń ajaqında pytkil dijqan qoçalıqların 62% kolhozqa birikken edi. Kolхозdan tys dijqan qoçalıq neşe protsent bolqan?

1111. 1932 nşı çıl kolхозlar uluvma dijqanşılıq majdannan 75,6% ekti. Çeke qoçalıqlar neşe protsentin ekken?

1112. Moskva oblastına ketetuqın qara buvdaj sol oblastıń ózine kerekli buvdajdın 1929 nş çıl 8% in, 1930 nş çıl 12% in, 1931 nşı çıl 30% in qanaqatlandırqan edi. 1929 nş çıl, 1930 nş çıl, 1931 nşı çıl neşe protsent qara buvdajdı basqa oblastlardan ekelyv kerek boldı?

1113. Fabrika islep şıqaruv planın 15% asýır oıynladı. Plan neşe protsent oıynlanqan?

1114. Ravoş öz norması 124% oıynladı. Ravoş öz norması neşe protsent asýır oıynlaqan?

1115. Şaxta kömir şıqaruv planının 92,5% in oıynladı. Plan neşe protsent oıynlanbaj qalqan?

1116. Kolhoz erte egis planın 6,2% oıynlaj almaj qaldı. Erte egis planın kolhoz neşe protsent oıynlaqan?

1117. Fabrikadaq gyllen ravoş sanınan kommunistler 18%, komsomollar 15%, qalqanlar partıjasızlar. Partıjasızlar neşe protsent?

1118. Bronzda 6% qalaj, 9% sink, qalqan tys boladı. Bronzda neşe protsent tys var?

1119. Kolхозdaq çer majdanının 0,63 i egislik; 0,29 i pişenlik, 0,07 si toqaj-ormanlıq hám gyllen çer majdanının 0,01 i egyvge qolajsız çer. Usı ajıqlanlardın hár qajsız, gyllen çer majdanın neşe protsenti esaplanadı?

Qolajsız çer majdan gyllen çer majdanının 0,01 i jamasa 1% i esaplanadı.

Orman majdan — gyllen çer majdanının 0,07 i, jamasa 7% i esaplanadı.

Pişenlik majdanь — gyllən çer majdanьның 0,29 ь, jamasa 29% i esaplanadь.

Egis majdanь — gyllən çer majdanьның 0,63 i jamasa 63% i esaplanadь.

Sannьң wəleşek penen kərsetilgen wəligi (0,63) menen, sannьң protsent penen kərsetilgen sonday-aq wəligin (63%) əz ara salьstьr-qanda, 63 sanь 0,63 sanьnan 100 ese ylken ekenligin kɵremiz.

Sannьң onь wəleşek tyrinde çazyloqan wəligin protsent tyrinde kərsetyv uşьn, sol onь wəleşekti 100 ge kɵwejtyv kerek (keri ytyrldi eki taңwa oңqа kɵşiryv kerek).

1120. Sanlardьң mьna wəleşeklerin kevilden protsent penen al-mastьrьqlar:

$$0,01; 0,04; \frac{7}{100}; 0,24; \frac{18}{100}; 0,18; 0,37; \frac{83}{100}; \frac{128}{100}; 1,28;$$

$$\frac{563}{100}; 5,63; 2,52; 3 \frac{17}{100}.$$

1121. Tɵmendegi sannьң wəliklerin kevilden protsent penen al-mastьrьqlar:

$$0,10; 0,1; 0,30; 0,3; 0,8; \frac{7}{10}; \frac{12}{10}; 1,2; 2,7; \frac{45}{10}.$$

1122. Tɵmendegi sannьң wəliklerin kevilden protsent penen al-mastьrьqlar:

$$0,001; 0,003; \frac{7}{1000}; 0,028; 0,035; \frac{41}{1000}; 0,123; \frac{128}{1000}; 7,005.$$

1123. Eritpege 69% mьs, 24% sink hɵm 16% nikel kiredi. Uşь kərsetilgen metallardьң hɵr qajsьsь gyllən eritpeniң qaj wəligin qurajdь?

Nikel eritpeniң 16% in, jamasa 0,16 sьn qurajdь

Sink " 24% " " 0,24 " "

Mьs " 60% " " 0,6 " "

Sannьң protsent penen kərsetilgen wəligi (24%) menen sannьң wəleşek penen kərsetilgen wəligin (0,24) əz ara salьstьr-qanda, 0,24 sanь 24 sanьnan 100 ese az ekenligin kɵremiz.

Protsentti onь wəleşek penen çazuv uşьn protsentler sanьn 100 ge welyv kerek.

1124. Tөмөндеgi protsentlerdi bөлşөkler менен алмастырыңлар:
1%; 3%; 8%; 26%; 34%; 85%; 40%; 20%; 80%; 125%; 380%;
56,2%; 34,8%.

1125. 5%; 9%; 38%; 79%; 146%; 407%; 13,2%; 3,9% санын
қай бөлігін қурайды?

Sannan bir һәм bir neşe protsentty esaplav.

1126. Равоşь айна 234 сом алады. Табысының 1% in ol prof-
sojuzqa төлейди. Ol профsojuzqa айна неşe сом төлейди?

1% degenimiz — санын 0,01 i болады.

234 ten 1% ti tavuv uşyn, 234 ti 100 ge bolyv керек.

$$234:100=2,34 \text{ сом.}$$

Равоşь sojuzqa 2,34 сом төлейди екен.

| **Санын 1% in tavuv uşyn, ol sandy 100 ge bolyv керек.**

1127. Төмөндеgi санлардың 1% in kevilden esaplanlar:

400	69	5	364,5	26,4	0,8
3500	27	8	809,7	70,8	0,7
8720	45	6	390,6	8,5	0,25
640	50	3	400,5	58,44	0,63
8459	90	2	6180,3	5,15	0,28

1128. 3-ші Industrialastıruv zayomь (protseptli utьs şьqarmasь)
şьyna 6% keltiredi. 125 somlyq obligatsiyadan şьyna kupon voъьn-
şa qanşa aqşa keledi?

6% ti tavuvdan vırғыn 1% ti tavamыз:

$$125:100=1,25 \text{ сом.}$$

6% ti tavuv uşyn 1,25 somdy 6 qa көвеjtyv керек:

$$1,25 \times 6 = 7,5 \text{ сом.}$$

Кuponларь voъьnşa 7,5 сом алынады екен.

| **Sannan bir neşe protseptti esaplap tavuv uşyn, sandy 100 ge
bölip, (санын 1% tavuv) kelip şьqqan tijindini protsept
sanyна көвеjtyv керек.**

1129. Төмөндеgilerdi kevilden esaplanlar:

400 den 3%	520 den 4%	200 den 2,5%
700 " 8%	640 " 2%	400 " 4,6%
1200 " 6%	410 " 5%	600 " 1,9%
500 " 14%	320 " 7%	500 " 3,2%
600 " 24%	130 " 9%	800 " 6,1%
1100 " 9%	213 " 3%	700 " 8,9%

1130. Tөmendegilerdi җазып esapлаңыз:

1876 den 4%	567 den 15,2 %	28,4 ten 8,6%
258 " 18%	1630 " 74,6 %	60,5 " 15,4%
1040 " 27%	26 " 58,9 %	7,24 " 20,8%
860 " 52%	9 " 60,7 %	90,4 " 0,7%
2794 " 39%	1590 " 0,8 %	4,6 " 60,5%
5367 " 80%	750 " 92,54%	3,75 " 0,8%

1131. Sannan protsentты kevilden esaplap ыңараранда көр вақытларда protsentты esaplap ыңарувды sannan бөлікlerin tavuv менен алмастырған ansat. Мысал: 8 den 50% тын tavuv керек.

Җоғарыда көрсетilген җол менен мәселени ыешкенде, әдеп 8 den 1% tavuv керек, мәнісі 8 di 100 ge бөлу керек (0,08 volady), al onnan 0,08 di 50 ge көвејtileди, 4 ыңарady.

Bul мәселени басқа җол мененде ыешейик. Әдеп 50% sannың қай бөлігі volatuqынн belgileјmiz. Sannың gyllәni 100%, al sannың 50% onн 1/2 ine тең.

8 den 50% tavuvdyң ornyna 8 den 1/2 ni tavamыз. Bynың usып 8 di 2 ge бөлемиз, 4 volady.

1132. Tavlitсань дәpterге көшіріп җазыңлар һәм ондағы sorav belgisi ornyna керек sanларды қояыңлар:

Sannың бөлшек ре- пен көрсетilген бөлігі	1/2	1/4	3/4	1/5	2/5	?	4/5	1/10	?	?	3/5	?	?
Sannың protsent penen көрсетilген бөлігі	50%	25%	?	20%	?	60%	?	?	25%	75%	?	40%	80%

1133. 5%, 10%, 25%, 75%, 20%, 40%, 60%, 80% sannың қай бөлігін қурайды?

1134. Равоы 96 som алды; алған ақшаның 75% in җумсady. Ой қанша ақша җумсady?

Мәсеle былай ыешiledi:

Sannan 75% sol sannың 3/4 volady. 75% тын tavuvdyң ornyna

96 ның 3/4 in tavady.

$$96 \text{ нь} \frac{1}{4} = 96 : 4 = 24.$$

$$96 \text{ нь} \frac{3}{4} = 24 \times 3 = 72.$$

Равошъ 72 сом чумсаган.

1135. Мына мәселелерди кевilden şeşinler:

1) Мектепте 86 оқувшъ бар. Олардың 50% hajallar. Мектепте қанша оқувшъ hajal бар?

2) Равошъ hajal айна 140 сом тавыс тавадь. Өзиниң тапқан тавысынның 10% in zajomqa beredi. Ol zajomqa қанша ақша береди?

3) Равошъ 250 сом ақша тапты, тапқан ақшасының 20% in ol saqlыq kassasyna saldy. Ol saqlыq kassasyna қанша ақша saldy?

4) Мектепке 240 дәптер әкелінди. Бул дәптерлердің 75% оқушыларға берилди. Қаншelli дәптерлер берилген?

1136. Кевilden esaplap şьqarыqlar:

250 niң 50% in	800 diң 10% in	160 тың 20% in
1468 " 50% "	200 " 20% "	38 " 10% "
56 " 25% "	460 " 25% "	284 " 25% "
124 " 25% "	36 " 75% "	520 " 20% "
600 " 10% "	84 " 75% "	240 " 75% "
780 " 10% "	160 " 75% "	130 " 80% "
60 " 20% "	180 " 40% "	210 " 60% "
200 " 20% "	40 " 60% "	360 " 75% "

1137. Авылда 1500 турувшъ volыp, olardan 52% hajal. Авылда қанша hajal бар?

1138. Salыnқан aқşalar воjыңша saqlыq kassasъ ылыq 3% өsim төlejdi. 375 сом salыnқан volса, ылына қанша өsim алынады?

1139. Аыл советинде 25 adam aқza бар; olardan 36% hajallar. Аыл советке aқza неşe hajal бар?

1140. Sovхоз planъ воjыңша 5375 га egin egyvi tijis edi. Birinşi altъ kynlikte gyllen plannan 45,2% қана орынландь. Birinşi altъ kynlikte неşe гектар egis egilgen?

1141. Planъ воjыңша kolхоз gyzde 248 га gyzlik egyvge tijis edi. Kolхоз egis planъның 115% in орынлады. Kolхоз неşe гектар gyzlik ekti?

1142. Planъ воjыңша zavod bir ajda 28750 t şojынды erityvi tijis edi. Egerde plandy 108,5% орынлаған volса, қаншelli şojып eritilgen?

1143. Planъ воjыңша fabrika bir ajda 278 465 m toқьma islevi tijis edi. Fabrika айлъq plandy 110,2% орынлады. Fabrika қаншelli toқьma islep şьqardy?

1144. Qara buvdajдың орта зырәһәтә район воҗһңша 1 га дан 7,9 с. Колхозда зырәһәт ортадан 58,2% җоғарь boldь. Колхозда қара buvdaj зырәһәт қандай? (0,01 с анықлықь менен җувар бер.)

1145. Plan воҗһңша бригада 75 с buvdaj җынар алмақ edi. Бригада өзине тапсырылған исти 13,6% асытыр оғынлады. Бригада қаншelli buvdaj җынар алды?

1146. 1914 нши җылы Азербайҗан 85 613 т пaxта verdi, ал 1932 нши җылы — 69,75% артық verdi. 1932 нши җылы Азербайҗан қанша пaxта verdi?

1147. Колхозшы җер сырғени ушы 12,5 миҗнет кyни алуvқа тижis. Eгер оның gyllән миҗнет кyни сапының 10% in iske кешиккенликке кемитилсе, оған неше миҗнет кyни җазылады?

1148. Колхозда buvdaj зырәһәтә 1 га дан 12,5 с boldь. Ал җеке қоҗалықлардыкы 28,4% кемирек boldь. Җеке қоҗалықлардың зырәһәт алуv қалай болған?

1149. Латун составына 65% мыс, 33% sink, һәм қалқаньна қалай киретуғын болса, 52 kg авырлықындағы еритпеге ушь metallардың һәр қайсысынан қаншадан кiredi?

1150. Eритпедә 55% мыс, 0,15% қалай, ал қалқанларь қорғасын. 12 kg еритпә алуv ушы һәр қайсы metallдан қанша керек?

1151. Рабошының 280 сомлық зайом қағазы бар, ол җылына 6% табыс береди. Бул зайом қағаздан рабош 1 җылда, 2 җылда, 5 җылда 2 җыл 6 ажда, 3 җыл 4 ажда қандай табыс алады?

1152. Сақлық касса җылқа 3% өсим төлејди. Колхозшы кассаға 345 сом салған. Ол 6 ажда, 9 ажда, 2 ажда, 5 ажда, 1 җыл 7 ажда қанша протсент өсим алады?

1153. Syтten 12,5% қаймақ шыады; қаймақтан 20% май boldь. 55 kg syтten қанша май шыады?

1154. Tas көмирде 11,6% ықал бар, ал қурқақ көмirdiң 6,3% i kylden boldь. 2,5 т көмирде неше килограмм кыл бар?

Көрсетуv. Қурқақ көмир pyтkil көмirden (2,5 т) 100% — — 11,6% = 88,4%.

1155. Сақшы бир ажда 148 сом алды. Ол 1% профсоюзға, 0,5% өз ара җәрдем кассасына 6% зайомға һәм 9,5 сом квартирге төледі. Оның қанша ақшасы қалды?

Протсентлери воҗһңша санның өзін табуv.

1156. Рабош союзға ақзалық пулы ушы 2 сом төледі. Ушь төлегени оның табысынан 1% esaplanady. Рабошының миҗнет хақы қай шамада?

Gyllən mijnet haqqı 100% voladı. Gyllən mijnet haqqın tabuv uşın, 1% ti quraqan sandı (2 somdı) 100 ge kőbejtıv kerek:

$$2 \times 100 = 200 \text{ (som)}.$$

1157. Egerde

1%	2 som	bolsa
1%	9 tijn	"
1%	24 sm	"
1%	35 g	"
1%	5,48 m	"
1%	0,26 dm	"
1%	2,7	"
1%	0,5	"

sannıń ezi qanşaq teń volatuqınlıqın tabıqlar.

1158. Kolxozda 36 ga çerге qara buvdaj egilgen. Uş egilgeni gyllən çer majdanınnıń 12% i esaplanadı. Kolxozdıń gyllən egis majdanı qandaj volqan?

Egis majdanınnıń 1% in tavamız.

Eger gyllən majdanınnıń 12% ti 36 ga bolsa, egis majdanınnıń 1% in tabuv uşın, 36 nı 12 ge belyv kerek:

$$36:12=3 \text{ (ga)}.$$

Gyllən egis majdanı 100% voladı. Gyllən egis majdanın tabuv uşın, 1% volqan sandı (3 ga nı) 100 ge kőbejtıv kerek:

$$3 \times 100 = 300 \text{ (ga)}.$$

Protsentleri vojnısa sandı tabuv uşın, verilgen sandı onı quraqan protsent sanına velli (izlengen sannıń 1% in tabuv) hám şıqqan tijindini 100 ge kőbejtıv kerek.

1159. Kevilden esaplap şıqarılqlar, san nege teń voladı egerde:

2% i 4 tijinge	bolsa	18% i 0,54 s	bolsa
3% i 12 somqa	"	25% i 7,5 sm	"
4% i 8,48	"	37% i 3,7 t	"
6% i 2,4 m ge	"	3,5% i 35 som	"
12% i 0,36 kg qa	"	8,2% i 82 m	"

1160. Kynniń birinşi qarımında brigada 520 bav tasadı, usı tasadı tapсырманıń 52% i voladı. Tapсырманı oғыnlav uşın қәне неşe bav tasuv kerek? (Mәселeni kevilden şeşinler.)

1161. Eger sannı:

8% i 168 ge tən bolsa	3,2% i 5 ke tən bolsa
6% i 287 " " "	1,25% i 1,2 ge " "
7% i 3660 qa " "	1,3% i 6,5 ke " "
8,5% i 29,75 " "	0,4% i 7 ge " "
2,5% i 3 ke " "	0,12% i 0,9 qa " "
4,3% i 15 ke " "	8,34% i 0,5 ke " "
12,1% i 68,2 ge " "	0,26% i 65,2 ge " "
82% i 6,28 ge " "	0,09% i 8 ge tən bolsa,

uşь sannың өзін табыңлар.

1162. Sandь оның protsentleri војьнша tabuvdь vytindi оның бөлікleri војьнша tabuv menen almastырқан çiji qolajlyь voladь.

Мысалы: egerde bir sannың 50% i 8 ge tən bolsa sol sandь tavajьq.

Çoqarьda kersetilgen çol menen мәseleni şeşkende әдеp izlen-gen sannың 1% in tabuv kerek, мәnisi 8 di 50 ge belyv kerek (0,16 voladь), onnan kejin 0,16 ni 100 ge көbejtyv kerek, 16 voladь.

Bul мәseleni ekinši мысал menen şeşejik:

Pytkil san 100% voladь. Sannың 50% tь оның $\frac{1}{2}$ ine tən. 50% tь

8 ge tən sandь tabuv uşьn, $\frac{1}{2}$ i 8 ge tən sandь tabuvьmьz kerek.

Bunьq uşьn 8 di 2 ge көbejtemiz, 16 voladь.

1163. Bir sannың 50% tь sol sannың qaj bөligi voladь? Bir sannың 10%, 20%, 25%, 75% tь sol sannың qaj bөligin qurajdь?

1164. 7 sanь мәlimsiz sannың 50% voladь. Mәlimsiz sandь tabuv uşьn 7 sanьn neşege көbejtyv kerek?

1165. 15 sanь мәlimsiz sannың 10% voladь. Mәlimsiz sandь tabuv uşьn, 15 sanьn neşege көbejtyv kerek?

1166. 12 sanь мәlimsiz sannың 25% voladь. Mәlimsiz san ke-lip şьqsьn uşьn, 12 sanьn neşege көbejtyv kerek?

1167. 14 sanь мәlimsiz sannың 20% voladь. Mәlimsiz sandь tabuv uşьn, 14 sanьn neşege көbejtyv kerek?

1168. Balalar vaqьnda 24 er bala var, ol gyllәn balalardьn 60%. Balalar vaqьnda gyllәni qanşa bala var?

Sannың 60% sol sannың $\frac{6}{10}$ jamasa $\frac{3}{5}$ i voladь. Solaj bolsa,

24 bala gyllәn balanьn $\frac{3}{5}$ voladь. Balalar vaqьnda gyllәni qanşa

bala ekenin bilyv uşьn әдеp gyllәn balalar sanьnьn $\frac{1}{5}$ -in bilyv kerek

(вуньн ушн 24 ti 3 ke völemiz), al onnan kejn шыққан tijindini (8) 9 ke көвејtemiz.

1) $24:3=8$ (balalar), 2) $8 \times 5=40$ (balalar).

1169. Мына мәселелерди kevilden шејinлер:

1) Poez 68 km чырди, bul poezдын чыруvi tijis pytkil чoldьн 50% ть voladь. Poez neše kilometr чыруvge tijis edi?

2) Magazin 12 s qant sattь, ol magazinde var pytkil qantтьн 75%. Magazinde qanša qant bolqan?

3) Mektep kitapqanasьnda matematika voьnša 320 kitap var, bul kitapqanada var gyllen kitaplardьн 40% voladь. Kitapqanada gylleni qanša kitap voladь?

1170. San nege тең ekenin kevilden esaplap шықарьнлар, egerde:

оньн 50% i 28 som bolsa	25% i 0,24 bolsa
" 50% i 12,4 " "	40% i 1,4 "
" 10% i 86 tijin " "	75% i 15 "
" 25% i 15 " "	75% i 48 "
" 10% i 2,8 m " "	60% i 36 "
" 20% i 24 kg " "	80% i 52 "

1171. Saqlьq kassasьna aqša saluvшь saqlьq kniçkesi voьnša bir чьlqa 24 som өsim aldь. Eger kassa чьlьna 3% өsim veretuqьн bolsa, ol adamньн salqan aqšasь neše som bolqan?

1172. Zajom qaқaz (obligatsija) чьlqa 6% tavьs veredi. Bir чьlda 42 som tavьs aлыnqan. Zajom qaқaz neše somльq bolqan?

1173. Ajьдьн birinшi чарьmьnda brigada 48 276 somльq hasьlat islep шықardь. Uшь шықарuqanь aйльq tapsьrmanьн 54% ine тең. Aйльq tapsьrma qandaj bolqan?

1174. Kommunanьн чer egyvden tapqan gyllen kirisі 11 580,4 som. Uшь kiris kommunanьн gyllen kirisinің 65% voladь. Kommunanьн gyllen kirisі qanša?

1175. Savaқqa 3 oquvшь kelmej qaldь. Uшь kelmej qalqan oquvшьlar gyllen klastaqь oquvшьlardьн 12% voladь. Klasta neše oquvшь var?

1176. Zavodta egedeler mektebinde 252 ravoшь oqьjdь, ol zavodtaqь gyllen ravoшьlardьн 8,4% voladь. Zavodta qanša ravoшьlar bolqan?

1177. Brigada 855 чup ajaq kijimlerin шықardь, ol plannьн 112,5% voladь. Plan voьnša brigada neše чup ajaq kijimi шықaruvь tijis edi?

1178. Zavod bir чьlda 42880 traktor шықardь. Ol plannьн 107,2% ть voladь. Plan voьnša zavod neše traktor шықaruvь tijis bolqan?

1179. 1932/33 nşi oquv cылында Moskva mekteplerine 96 mьn bala qabyл cылыныqan edi, usь qabyл cылыныqanlar plannyң 126% volady. Sol cылы planda oяланыqanнан qanşa oquvşь artьq qabyл cылыныqan?

1180. Kolxozda 1 kьn işinde 27 ga egis egildi, ol plannan 8% artьq. Plan voյьnşa kьnge neşe gektar egilyvi tijis edi?

Kerseyv: 27 ga 100% + 8% volady.

1181. Brigada kьnge 9 ga dan egis ekti, ol plannan 12,5% artьq. Brigada plan voյьnşa neşe gektar egyvge tijis edi?

1182. Zavod bir ajda 693 stakan şьqarьp plandy 15,5% asьrьp orьnlady. Zavod plannan asьrьp neşe stakan çasady?

1183. 1932 nşi cылы SSSR dьң pytkil sanaaty 38,5 milliard somьlьq enim şьqardy, bul 1929 nşi cыldaqь enimnen 83,3% artьq. 1932 nşi cыlьqь enim 1929 nşi cыlьqьdan neşe milliard som artьq?

1184. 1932 nşi cылы SSSR da qala qalьqь 38,7 million adam volda, ol besçыlьqta 40,2% artqany edi. Besçыlьqta qalalьq qalьq qanşa artqan?

1185. Çaqşь qara buydajdьң unь pisirgende 45% artьq şьqady. 11,6 kg nan aluv uşьn qanşa un aluv kerek?

1186. Zavod bir ajda 714 sejalka şьqardy, bul plannyң 95,2%. Zavod planqa neşe sejalka tolyra almadь?

1187. Toquvşь 6 stanokta 7 saat işinde 100,8 m mavьt isledi, bul normanyң 96%. Bir stanoktyң saatlьq normasь qandaj?

1188. Zavod 1794 avtomobil şьqardy, bul plannyң 110,4%. Zavod plannan asьrьp neşe avtomobil verdi?

1189. Alma kepkende öz salmaqьnyң 84% tьp çojьltady. 34,8 kg kepken alma şьqaruv uşьn qanşa taza alma aluv kerek?

Kerseyv. 34,8 kg 100% — 84% volady.

1190. Zamarrьqlar kepkende öz salmaqьnyң 78% in çojьltady. Egerde 27,5 kg kepken zamarrьq alynyqan bolsa, taza zamarrьq qanşa alynyqan?

1191. Çöke gylі kepkende öz salmaqьnyң 72,4% in çojьltady. 69 kg kepken gylі aluv uşьn qanşa taza gyl çojьnav kerek?

1192. Tarьny kelilegen vaqьtta şьqqan qavьqь hөm basqa produktlarь 31% volatuqьny belli bolsa, 759 s sөk hasьl qyluv uşьn, qanşa tarь aluvkerek?

1193. SSSR dьң iri sanaatynda islevşі hajal ravoşylardьң sanь 1933-cыlda 1,8 mln. oя çetip, gyllөn ravoşь sanьnyң 36,9% i volda. 1933-cыlda qanşa er ravoşь volqan?

1194. 1931 nşi cыldьң ortalarьnda VKP(B) da 383 mьң hajallar var edi, bul VKP(B) aqьzalarьnyң gyllөniniң 15,6%. Sol vaqьtta partijada erler hajallarqa qaraqanda qanşa көp volqan?

1195. Buvdajdı eki sortqa aǵıǵıp tartqanda, birinshi sort un 50% hám ekinshi sort un 35% ǵıǵadı. Eger tartqan waqıtta 105 s ekinshi sort un ǵıǵqan bolsa, birinshi sort un qanşa ǵıǵqan boladı?

1196. Bronzada 6% qalajı, 9% sink, qalqanǵı qızıl mıs boladı. Bronza tajarlavqa 9 kg qalajı alıńqan. Basqa metallardıń hár qaj-sızınnan qanşa avırılıqta alınadı?

1197. Sovhoz egis egıv kıp sanıp planqa qaraqanda 15% kemitip 17 künde egip boldı. Egisti neşe kıp erte egip bolqan?

Sandı ekinshi bir sannan protsentlar menen kórsetıv.

1198. Sexta 800 ravoş var. Olardıń 56 s eresekler. Gyllen ravoşlardıń sanınan ereseklerdiń sanı neşe protsent boladı?

800 den 56 neşe protsent bolatuǵın bılıv kerek. Sonıń uşın 800 di 100% dep alamız.

800 den 1% ti tavamız, bınıń uşın 800 di 100 ge bólemiz.

$$800:100=8 \text{ (ravoşlar).}$$

8 sanı 800 den 1% boladı. Al endi 56 nı 800 den neşe protsent balatuǵın bılıv uşın 56 da neşe ese 8 (1%) varın bılıv kerek. Bınıń uşın 56 nı 8 ge bólemiz.

$$56:8=7(\%).$$

Ereseklerdiń sanı gyllen ravoşlardıń sanınan 7% boladı.

1199. Magazinde 560 kg sek var edi. 420 kg satıldı. Sektin neşe protsentı satılqan?

560 tı 420 protsentı qanşa boladı, sonı bılıv kerek (Sektin gyllen sanınan); sonıń uşın 560 tı 100% dep alınadı.

560 tan 1% tı tavajıq.

$$560:100=5,6 \text{ (kg).}$$

5,6 sanı 560 tı 1% tı boladı. 560 tan 420 sanı neşe protsent bolatuǵın bılıv uşın 5,6 sanı (1%) 420 da neşe ese varın bılıv kerek:

$$420:5,6=75(\%).$$

75% sek satılqan.

Eki mäseleni ǵeşkende de biz әdep 100% bolqan sannan 1% ti tapıq, al onnan kejin protsentte kórsetıvi kerek bolqan sandı tavılqan 1% beldik.

Bir sandı ekinshi bir sannan protsent penen kórsetıv uşın protsentler menen kórsetiletuǵın sandı 100% bolatuǵın sannı 1% sanına bılıv kerek.

1200. Kevilden esaplap şoqarñlar, neşe protsent volady:

100 sanьnan	84 sanь	2100 sanьnan	63 sanь
100	" 78	3200	" 96
200	" 36	250	" 10
400	" 48	180	" 36
500	" 75	270	" 51
1400	" 56	310	" 93

1201. Neşe protsent volatuqьnь esaplap şoqarñlar:

140 sanьnan	28 sanь	2016 sanьnan	378 sanь
120	" 36	4368	" 1365
256	" 192	120	" 29,4
1326	" 442	450	" 36,9
1155	" 462	212,8	" 532
292,5	" 93,6	136,8	" 513
478,8	" 35,91	18,4	" 20,7
1512	" 567	1,8	" 1,89

1202. 45 penen 59 sanlarь verilgen. Egerde 45 sanьnan 59 sanьnan protsent retinde kersetyv kerek bolsa 100% qandaj san volady? Egerde 59 sanьnan 45 sanьnan protsent retinde kersetyv kerek bolsa 100% qandaj san volady?

1203. Bir sandь ekinşi sannan protsent retinde kevilden kersetyv kerek bolsa, көр vaqьtta basqa çol menen de islenedi.

Мысаль, мынадaj мәселени şeşyv kerek:

Brigadada 10 ravoşь var, olardьn 5 ravoşьsь hajal. Hajallar neşe protsent volady?

Çoqarьda kersetilgen çol menen мәселени şeşkende, әdәp 10 nan 1% in tavuv kerek, vunьn uşьn 10 dь 100 ge velyv kerek (0,1 volady). Onnan kejin 5 ti tavьlqan 1% qa (0,1) velyv kerek. 50% volady.

Bul мәселени basqa мысал menen şeşejik.

5 sanь 10 nьn qaj beligi volatuqьnьn vilemiz. Vunьn uşьn 5 ti 10 qa velyv kerek:

$$5:10 = \frac{5}{10} = \frac{1}{2}.$$

Brigadada gyllәn ravoşьlardьn sanь (10) 100% volady.

Hajallar gyllәn ravoşьlar sanьnan $\frac{1}{2}$ volady. Sonьn uşьn brigadada hajallar 50% volady.

1204. Bir sannan ol sannıñ $\frac{1}{2}$ sь neşе protsent voladь? Onıñ $\frac{1}{4}$ i, $\frac{3}{4}$ i, $\frac{1}{5}$ i, $\frac{2}{5}$ si neşе protsent voladь?

1205. Qaj belligi voladь:

24 ten	6 sanь	24 ten	12 sanь
35 "	7 "	42 "	14 "
20 "	15 "	36 "	24 "
10 "	6 "	35 "	28 "

1206. Qoçajьñ hajaldıñ 20 somь var. Ol bul aqşadan 10 somьñ çumsadь. Ol aqşasьñ neşе protsentin çumsadь?

1207. Ravoşь hajal kunge 4 som mijnet haqqь aldь. Bul aqşadan 1 somьñ tamaqqa verdi. Ol aqşasьñ neşе protsentin çumsadь?

1208. Kolhozşь kolхозdan 24 s qara buvdaj aldь, ol 6 s buvdajьñ sattь. Ol alqan qara buvdajьñ neşе protsentin sattь?

1209. 5 sanь 20 ьñ neşе protsenti voladь?

1210. Toparda 25 oquvşь var, 10 oquvşь matematikadan „çaqsь“ degen belgi aldь. Oquvşьlardıñ neşе protsenti „çaqsь“ degen belgi aldь?

1211. Magazinge 16 s qant әkelindi. Bes kynde 12 s qant satьlqan. Neşе protsent qant satьlqan?

1212. 6 sanь 8 diñ neşе protsenti voladь?

1213. Kevilden esaplap şьqarьqlar, neşе protsenti voladь?

100 sanьñ	5 sanь	56 sanьñ	14 sanь
100 "	136 "	75 "	15 "
10 "	7 "	12 "	9 "
10 "	16 "	7 "	3,5 "
24 "	12 "	1 "	0,25 "
32 "	8 "	2,4 "	0,6 "

1214. Tөmendegi мәselelerde sanlardıñ qajьsьlarь 100% voladь:

1) Gruppada 25 adam var, olardan 7 si er. Erler neşе protsent?

2) Brigada 7,5 ga çerdi tьrmalamaqşь edi. 7 ga ь tьrmalap boldь. Plannıñ neşе protsenti oььnanqan?

1215. 7 sanь 14 tiñ; 8,5 sanь 34 tiñ; 1,8 sanь 3 tiñ; 5,7 sanь 28,5 tiñ neşе protsenti voladь?

1216. 31,5 sanь 105 tiñ; 0,75 sanь 2,5 tiñ; 16 sanь 8 diñ; 12 sanь 4 tiñ; 17,5 sanь 12 niñ; 6,7 sanь 0,4 tiñ; 238 sanь 165 tiñ; 4387 sanь 3429 dьñ; 8387 sanь 657,8 diñ neşе protsenti voladь?

Eskertiyə. Protsentlərdi 0,01 ge şəkem anıqlıq penən esaplañız.

1217. Şıqıymın barlastıruvqa alqan 80 dənnen 76 dən kəgerip şıqtı. Tuqıymnıñ şıqım protsenti qandaj?

1218. Tuqıymnıñ tazalıqın belgilev uşın 90 g sullı tuqıym alıñqan edi. Qospaların ajırqannan kejin 72 g taza tuqım qaldı. Tuqıymnıñ tazalıq protsenti qandaj?

1219. Kolxozda 750 vas mal volıp, olardıñ 450 si sıjır. Sıjır lar gyllən maldıñ neşe protsenti boladı?

1220. Zavodta 6850 ravoş volıp, olardan 6302 si udarnik esaplanadı. Ravoşlardıñ neşe protsenti udarnik?

1221. 1920 nşi cılı graçdan urıssı vaqtında 3 000 000 Qızıl armija qatarında 73858 hajallar var edi. 1920 nşi cıl Qızıl armija qatarında hajallardıñ protsenti qanşa bolqan?

1222. Bir toquvşnıñ norması 126 m volıp, ol bir kynde 119,7 m toqır şıqarqan. Toquvş normanıñ neşe protsentin oñnlaqan?

1223. Egerde 4,7 kg rudadan 0,74 kg mıs şıqsa, rudada mıs tıñ protsenti belgilenler.

1224. 3 kg unqa 1,05 kg qosımşa pisim hasıl boladı. Qosımşa pisim neşe protsent?

1225. 8 s qant ləvləvisinen 120 kg qant şıqadı. Qant ləvləvisinen qant şıquv protsenti qandaj?

1226. Təməndegi məselelerde sanlardıñ qajssı 100% boladı:

1) Kolxozda 450 qoçalıq var edi, ol 560 boldı. Kolxozda qoçalıq sanı neşe protsent arttı?

2) Toparda 28 adam var edi, 25 adam boldı. Toparda oquvşlar sanı neşe protsent kemidi?

1227. 1931 nşi cıl SSSR daqı oquvşlar sanı 50 mln. adam edi, (balalar həm egedeler) al 1932 nşi cılda oquvş sanı 80 mln. adam boldı. Oquvş sanı neşe protsent əskən?

1228. 1926 nş cılı Bakuda 67,5 mıñ ravoş var edi, al 1931 nşi cılı — 126,3 mıñ edi. Uş kərsətilgen vaqt işinde Baku ravoşlarıñ sanı neşe protsent arttı?

1229. 1931 nşi cılı kolxozda bir mijnet kynine 2 kg qəlle verildi, 1932 nşi cılı — 5 kg qəlle, al 1933 nşi cılı — 9 kg qəlle verildi. 1933 nşi cılı 1932 nşi cılıqıqa qaraqanda 1 mijnet kynine neşe protsent artıq qəlle verilgen? 1931 nşi cılıqıqa qaraqanda ş?

1230. 1897 nşi cılı Moskvanıñ qalqı 1039 mıñ adam bolqan. 1933 nşi cılı — 3663 mıñ adam boldı. Uş vaqt işinde Moskva qalqı neşe protsent artqan?

1231. SSSR da oquvqa tartıloqan balalar sanı.

	1914/15-ç.	1934/35-ç.	artuv protsenti
Baslanqıx mektepler .	7 015 600	11 100 300	?
Tolıq bolmaqan orta mektepler	220 400	9 053 500	?
Orta mektepler	564 600	3 176 900	?

Oquvqa tartıloqan balalar sanınıñ artqan protsentin esaplañız

1232. SSSR qalalarında turuvşılar sanınıñ artuvı:

Ç ы л л а р	Gorkij	Stalingrad	Sverdlovsk.	Novosibirsk	Rostov Don	Ivanovoznesen.
1917	126 700	132 000	69 000	70 000	177 000	85 000
1933	459 200	404 000	462 600	287 000	517 600	195 500

Hər bir qaladaq qalıqtıñ sanı neşe protsint artıx?

1233. 1929 nış çıl kolxozlar 3,4 mln. *ga* egis ekti, al 1933 nış çıl 75 mln. *ga* egis ekti. Birinşi besçılıq işinde kolxozlardıñ egis çer majdanı neşe protsint artıx?

1234. 56 sanı 48 sanınan; 140 sanı 63 sanınan; 28,5 sanı 14,3 sanınan; 267,5 sanı 185,4 sanınan; 8,4 sanı 7,8 sanınan neşe protsint artıx?

1235. 7 sanı 8 sanınan; 18 sanı 20 sanınan; 38 sanı 50 sanınan; 7,4 sanı 8,9 sanınan; 642,8 sanı 800,7 sanınan neşe protsint kem?

1236. Sovxozda qara buvdaj zırəhatı 1 *ga* dan 15 *s*, al çeke qoçalıqta — 8,4 *s*. Çeke qoçalıqtıñ zırəhatı sovхозdikiñe qaraqan-da neşe protsint tömen bolqan?

1237. Şaşır ekken vaqıtta 1 *ga* qa 120 *kg* tuqım, al qatarlı egyvde — 96 *kg* tuqım kerek voladı. Qatarlap ekken vaqıtta neşe protsint tuqım artıx qaladı?

1238. Baha arzanajılqanqa şekem bir kesek araq savın 1 *s*. 10 *t*. edi; baha arzanlanqannan kejin savın 80 *t*. turadı. Savın bahası neşe protsint arzanajıdı?

1239. 1913 nış çıl pytkil kapitalist ellerinde 1186,2 million *t* kömir şıqarıldı, al 1932 nış çıl 892 million *t* şıqarıldı. Kapitalist ellerde kömir şıqaruv neşe protsint kemidi?

1240. Zavodta 360 erler həm 280 hajalllar var. Zavodta hajallar neşe protsint?

1241. Fabrikada 1890 udarnik həm 360 udarnik emes adamlar var. Fabrikada udarnikler neşe protsent?

1242. Zavodta 935 partiya aqzalar həm komsomollar, 1565 partijasızlar cüməs qıladı. Zavodta partiya aqzalarınñ həm kom-somollar neşe protsent?

1243. Bes oquvş matematikadan „otlişno“, 8 — „çaqş“, 14 — „qanahatlanarlıq“, 3 — „qanahatlanbaslıq“ bahalavın aldı. Çigerli oquvşlarınñ protsentin esaplap şıqarınlar.

1244. Eki ravoş birge 10 som taptı. Birevi 6 som, ekinşisi qalqanın aldı. Birinşisi ekinşisinen neşe protsent artıq alqan?

1245. Kitapqanada gylləni 250 mñ kitap var edi. Olardan 50 mñ şet el tilinde, qalqanlar orş tilinde. Şet el tilindegi kitap orş tilindegi kitaptan neşe protsent kem?

1246. Baqda 460 aqaş volır, olardan 340 alma aqaş, qalqan — almyrt. Alma aqaş almyrt aqaşna qaraqanda neşe protsent artıq?

1247. Ustaqanada 42 stanok volır, olardıñ 28 i taza stanok. Taza stanok gənesinen neşe protsent artıq?

1248. Sıjırdıñ orta esap penen cıllıq syt beryvi çeke qoçalıqta 1270 l, al kolxozlarda 430 l artıq. Çeke qoçalıqlardaq bir sıjırdan alınqan syt, kolxozlardaq qaraqanda neşe protsent kem?

1249. Ravoş saqlıq kassasına 275 som saldı. Ol bir cılda 8 s. 25 t. protsent əsimin aldı. Saqlıq kassas cılna neşe protsent telegen?

1250. Kolxozşınñ 250 somlıq protsentlı utş zəjom obligatsi-jas var edi. Uş obligatsijalarınñ kupon voynş 2 cılda 50 som aldı. Obligatsija cılna neşe som tavş veredi eken?

1251. Ravoş hajaldıñ 340 somlıq protsent-utş zəjom obligatsi-jas var edi. Ol hajal 2 cıl 6 ajda obligatsijalarınñ kupon voynş 51 som aldı. Bul obligatsijalar cılna neşe protsent tavş keltiredi?

1252. SSSR da həm AQŞ da traktorlar şıqaruv:

Cıllar	SSSR		AQŞ	
	Sanı	Aldıncı cılda qaraqanda neşe protsent	Sanı	Aldıncı cılda qaraqanda neşe protsent
1929	3 267	—	229 000	—
1930	14 250	?	202 000	?
1931	38 083	?	80 000	?
1932	50 250	?	50 000	?
1933	68 700	?		
1934	87 910	?		

Tablitsanь dəpəterlərinizgə kəşirinlər həm sorav belgilerinə orın-na tijisli sanlardə qojnqlar.

1253. Oquv cыльның aqығында gruppada 27 oquvşы qaldы. Uşы qalqan oquvşыlar cыl basыndaqы oquvşыlar sanыnan 10% kem. Oquv cыльның basыnda aqығыndaqыqа qaraqanda 10% artыq edi dep ajtpaqа vola ma?

Protsent esaplavdın gyllən tyrlerine мәseleler.

1254. 1930 nşы cыль qalyqtıң өsimi SSSR da hər 1000 çanqа 18,8 həm SSSR dan basqа Evropada—8,5 volqan. SSSR daqы өsim protsenti qanşа? Evropadaqы (SSSR dan basqа) өsim protsenti qanşа? (kevilden şeşinler).

1255. Ravoşы ajыna 275 som mijnet haqqы aldы. Bul aqşadan 15% votinkege, 22%-tamaqqa, 12 som 80 t. kvartir krejine çum-sadы. Onıң qanşа aqşasы qalqan?

1256. Çeke qoçalyqta qara buvdaj zырəhatы 1 ga dan 6,5 s, bul kolxozdaqы zырəhatıң 62,5% ti voladы. Kolxozda zырəhat çeke qoçalyqtikine qaraqanda neşe protsent çoqarы?

1257. 1914 cыль Rosejde 7800 mың balalar oqыqan. 1928-cыль SSSR da 11 279 mың balalar, al 1932-cыль—23113 mың balalar oqыdы. 1932 nşi cыль 1914-cыlqа qaraqanda, 1928 nşi cыlqа qaraqanda oquvşы balalardың sanы neşe protsent artыq voldы?

1258. Kolxoz yj işi 508 mijnet kyni isledi. Kolxozda 1 mijnet kynine 7,2 kg qara buvdaj berildi. Alqan qara buvdajdың 42,5% satыp çiverdi. Qanşа qara buvdajы qalqan?

1259. Besçыllыqtıң uş cыльnda Taçikistan avыл qoçalyqына çum-salqan aqşanың somasы 151 500 mың som edi. Uşы soma 1926—1928 nşi cыllar menen salыstыrqanda 1847,5% өskendegisi volыp tavыladы. 1926—1928 nşi cыllar menen salыstыrqanda besçыllыqtıң uş cыль işinde aqşа çumsav neşe mың som artqan?

Kөrsetyv. Birinşi besçыllыqtıң 3 cыльnda salыnoqan (çumsal-qan) aqşа 100% + 1847,5%.

1260. 1928 nşi cыль SSSR da 11 599 mың ravoşы həm qызmetker-ler var edi, 1932 nşi cыль—22 804,3 mың voldы. 1 adamның orta esap renen cыllыq alatuqынь 1928 nşi cыль 703,4 som, al 1932 nşi cыль—1432,4 som. Ravoşыlardың həm qызmetkerlerdin gyllən mijnet haqqы 1932 nşi cыль, 1928 nşi cыlqа qaraqanda neşe protsent artыq volqan?

1261. Ravoş hajal 225,6 somqa palto aldy. Bul onyñ eki ajlyq mijnet haqqynyñ 56,4% volady. Ravoş hajal ajna qanşa mijnet haqqy alqan?

1262. 1928 nşi çyly SSSR da 21,7 myñ oquv kitapqanası volqan, bul 1932 nşi çylyq oquv kitapqanasynyñ 46,1% ti volady. Birinşi besçylyqta oquvqanalar sanı qanşa artqan?

1263. Toparda 26 adam var. Fevralda 52 oquv saatyñan 46 adam saaty bos qalqan. Martta 56 oquv saatyñan 32 adam saaty bos qalqan. Bos qaluv neşe protsentke kemigen?

Kersetyv. Ədep bir ajda neşe adam saaty varın bilyv ker; vınyñ uşyn oquv saatlarynyñ sanın oquvşylardyñ sanına kövejyv ker.

1264. Ravoş hajal birinşi kyni 68 m mavıt isledi. Bul kynlik normanyñ 92,5%ti edi. Ekinşi kyni ol normaı 15% artıq orınlady. Ravoş hajal eki kynde normadan asyır neşe metr mavıt verdi?

1265. Kolhoz bir çylda 674 406 som tabys aldy. Tabystyñ 15% in belınejuıqyn fondqa saldy, 1% in syjlyq fondyna, 1% in kadr-lar tajarlav fondyna, 0,5% in mädenijat-turmıs fondyna həm 0,25% in öz ara çerdem kassasyna belgen. Hər qajsy fondqa qanşelli belingen?

1266. Tazalanbaqan qara buvdajdy sortlaqan vaqıtta, birinşi sorttan 24,7%, ekinşi sorttan 18,5%, uşınşı sorttan 16,2% həm 40,6% qaldyq hasyl voldy. Qara buvdajynyñ birinşi sorty 123,5 kg. Neşe ki-logram qara buvdaj sortlaqan həm sonyñ menen birge qara buvdajdyñ basqa sortlary neşe kilogramnan?

1267. Öçreniñ majdanı 38 m². Egerde kesindisi 5% volatuqynı belli bolsa, edenge tısev uşyn kerak taqtanyñ majdanı neşe kvad-rat metrge teñ voluvı tıjsı?

1268. Öçreniñ uzynı 5,6 m, eni 4,8 m. Egerde kesindileri 4% volatuqynı belli bolsa, edenge tısev uşyn uzynı 4 m həm eni 0,2 m den neşe taqta kerak?

1269. XVI partiya sijeızinen XVII partiya sijeızine şekem VKP(b) avıl jısejkeleriniñ sanı 166,7% ösip, 80 000 qa çetti. XVI partiya sijeızine avıl-da neşe VKP(b) avıl jısejkesi volqan?

1270. SSSR dırjalarynyñ 81 000 km ında paroxodlar çyre alady, bul dırjalardyñ uluvma uzynlyqynyñ 19,6% ty volady. 238 000 km dırjalarda sal aqyzylady, qalqanlary pajdalanylmajdy. Pajdalanyl-majtuqyn dırja gyllen uzynlyqtyñ neşe protsenti volady?

1271. Birinşi besçylyqtyñ 4 çylynda Moskvada 2116 000 m² turatuqyn çaj salynqan, jamasa soñdy 13 çylda Venadaqyqa (Avs-

trija) qaraqanda 68% artıq. Orta esap penen bir ylda Moskvada Venadaqıya qaraqanda nee kvadrat metr artıq dyzilgen?

1272. 1929 ny yly SSSR da 548 parovoz islep yqarılqan edi, us yqarılqanlar sol yly AQ da yqarılqan parovozdın 64,5% t voladı. 1931 ni yly SSSR da 1929 yldaqıdan 263 artıq islendi, al AQ da 1929 ny ylydan 615 kem islendi. 1931 ni yly SSSR da yqarılqan parovoz sanı AQ daqıya qaraqanda nee protsent artqan?

1273. Hr qıylı qoalılardaqı tovarlıq syt 1).

Qoalılardıñ gruppaları	Bir ıyrdan sayılqan ortaşa ylyq syt (litr menen)	Tovarlıq syt (litr menen)	Tovarlıq protsentı
Sovxozlar	?	1 700	85,0
Kolxoz tovar fermaları	1 500	1 100	?
eke qoalılar . .	1 035	?	17,97

Tavlitsanı kəşirip alıñlar hm sorav belgileri orıyna san qoıñlar.

1274. SSSR hm kapitalistlik ellerde ojın hm polattı şyqaruv (tıñ tonna esavı menen).

Eller	ojın			Polat		
	1927/28 .	1932 .	1932-. 1928 ylda qaraqanda nee protsent artıq jamasa kem	1927/28 .	1932 .	1932 yly 1928 ylda qaraqanda nee protsent artıq jamasa kem.
1/ SSSR	3283	6206	?	?	5885	40,9% artıq
2/ Pytkil kapitalistlik eller	85325	?	60,7% kem	105 687	44500	?

Sorav belgileri orıyna kerek sanlardı qoıñlar.

1) Tovarlıq syt dep mmlekette beriletılqın hm satılqılqın sytler ajtyladı

1275. „Sejatel“ kolxozında (Şuvaş ASSR) həm çeke qoçalıqlarda 1 ga dan öngən zyrəhat (1931-çıl):

Eğınler	Çeke qoçalıq- larda	Kolxozda	Neşe protsent artıq
Qara buvdaj (sentnerda)	11	20	?
Sullı „	7	?	100%
Burşaq „	8	15	?
Vika „	?	11	37,5%
Kartofel „	75	130	?

Sorav belgilerinin örnına tijisli sanlarda qojnlar.

1276. Kapitalist ellerindegi polat həm şojn erityv voynşa zavodlardın quvatlılıq həm 1932 nşi çıl anıq eritilgen polat həm şojn (million tonna menen).

Eller	Polat			Şojn		
	Zavodlar- dın qu- vatlılıq	1932 nşi çıl eritilgen	Zavodlar- dın çykılık protsenti	Zavodlar- dın qu- vatlılıq	1932 nşi çıl eritilgen	Zavodlar- dın çyk- ılık prot- senti
AQŞ	67	13,6	?	52	?	17,7%
Germanija . .	20	?	28,5%	18	3,8	?
Anglija	?	5,4	36%	?	3,6	30,8%
Eransija . . .	11	5,6	?	12	5,5	?
Belgija həm Lyksemburg	8,1	4,7	?	7,7	4,4	?

Sorav belgilerinin örnına tijisli sanlarda qojnlar.

1277. Germanijada şojn erityvdin kemyvi (million tonna menen)

Ajlar	1931-ç.	1932-ç.	1931-çılğa qara- daında kemyv protsentilei
Aprel	?	314	44,03
Maj	529	?	36,48
Ijun	?	381	31,35
Ijul	569	?	48,33
Janvar — ijul (7 aj işinde) . .	?	2 324	40,61

Sorav belgilernin örnına tijisli sanlarda qojnlar.

MAJDANLAR HƏM QARAMLAR.

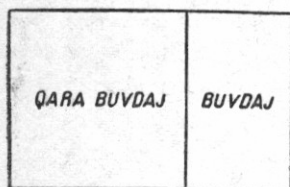
Plan. Plan vojnşa majdandь ɵlşev.

27-syvrette kolxozdaqь gyzlik egiske aьььp qoьььqan  er uşas-
kasььь kişirejtilgen tyri k rsetilgen.

Syvrettegi tuvrьmyeşliktiң uььььqь 4 sm h m eni 2,5 sm lik.

Tuvrьmyeşlik eki b likke b linip, bireviniң uььььqь, qara buv-
daj egilgeni—2,5 sm; ekinşі b ligi, buvdaj egilgeni—1,5 sm. Eki
b liktiң de eni birdej.

Haqьqatьnda uşaskanьđ uььььqь 400 m, al eni—250 m ge
teң. S jtip syvrettegi uşaskanьđ 1 sm uььььqь h m eni uşaskanьđ
haqьqatqь uььььqь h m eniniң 100 m
ine tuvrь keledi. 100 m 1 sm den 10 000
ese (100 m = 10 000 sm) artьq bolqan
uşьn uşaskanьđ haqьqatqь ɵlşevi syv-
rette 10 000 ese kişirejtilgen boladь.

MAŞŞTAB 1:10000

27  şі syvret.

Gyll n haqьqatqь ɵlşevler birdej
sanqьa bir teң san ese kişirejtilgen uşas-
kanьđ uьььajьnşa qaqazqьa tysirilyvi, sol
uşaskanьđ planь dep ataladь.

Haqьqat ɵlşevi neşе ese kişirejtilgenin k rsetyv uşьn planьđ
astьna planьđ maşştabь tysiriledi (1:10 000) ol uşaskanьđ haqь-
qat ɵlşevi 10 000 ese kişirejtilgenin k rsetedi.

Egerde plandaqь haqьqat ɵlşev 5 000 ese kişirejtilgen bolsa, onda
planьđ maşştabь 1:5 000 boladь; egerde haqьqat ɵlşevi 1 000 ese
kişirejtilgen bolsa, onda planьđ maşştabь 1:1 000 boladь.

 gerde planьđ maşştabь 1:1 000 bolsa, onda haqьqat ɵlşevi
1 000 ese kişirejtilgen; bul demek, plandaqь 1 sm haqьqatqь
ɵlşevdiң 1 000 sm ine (jamasь 10 m) tuvrь keledi. Plandaqь 2 sm
2 000 sm ge (jamasь 20 m) tuvrь keledi. Maşştab 1:1 000 bolqanda
maşştabda k rsetilgen uşaskanьđ haqьqat ɵlşevin bilyv uşьn plan-
ьđ gyll n ɵlşevlerin 1 000 qь k bejtyv kerek.

Eger plannın masştabı 1:1000 bolsa, plan vojnşa haqıqat olşevdi ańqlav uşın, plannın gyllen olşevlerin 1000 qa köbeytuv kerek. Eger plannın masştabı 1:5000 bolsa, ol vaqıtta plannın gyllen olşevlerin 5000 qa köbeytuv kerek.

1278. Plandaqı 1 *sm* haqıqattaqı uzınlıqtıń 1 *m* ine teń. Uşaskanıń olşevleri planda neşe ese kışirejtilgen?

1279. Eger plannın masştabı 1:100; 1:200; 1:1000 qa teń bolsa, uşaskanıń haqıqattaqı uzınlıqı plandaqıdan neşe ese artıq voladı?

1280. Eger plannın masştabı 1:1000; 1:8000; 1:10000 qa teń bolsa, haqıqat uzınlıqtıń 1 *km* i planda qandaj ylenlikte voladı?

1281. Masştabı 1:1000 bolqan planda 3 *sm*; 4 *dm*; 8 *mm* uzınlıqında etip kersetilgen aranıń haqıqat uzınlıqı qandaj voladı?

1282. Eger planda masştab kersetilmegen bolsa, plan vojnşa qandaj da bolsa aranıń haqıqat aralıqın bilyvge vola ma?

1283. Eger planda 1 *mm* 1 *m* di; 10 *m* di; 1 *sm* di; 10 *sm* di kersetse, haqıqat olşevi neşe ese kışirejtilgen voladı?

1284. Eger eki punktın arası planda 12 *sm* volıp, 1 *sm* i 100 *m* di kersetse, eki punkt ortasındaqı haqıqat ara qanşa voladı?

1285. Eger eki punkt ortasındaqı ara 3 *km* ge teń hám sol punktlerdin ortasındaqı ara planqa 75 *sm* ge teń etilip salınqan bolsa, plannın masştabı qandaj voladı, sonı tabıqlar.

1286. Tuvrımyjeşli çer uşaskasınıń uzınlıqı 800 *m* hám eni 400 *m*. Syvrette tuvrımyjeşliktin uzınlıqı 8 *sm* hám eni 4 *sm*. Syvreti usı uşaskanıń planı volıp tabıla ma, hám ol plannın masştabı qandaj voladı?

1287. Uzınlıqı 28 *m* ge, eni 10 *m* ge teń bolqan tuvrımyjeşlik tyrindegi çajdıń planın sızuu kerek. Plandı sızqanda uzınlıqın 0,28 *sm* ge teń etip sızvaq bolqan. Çajdıń eni sızılmada qandaj voladı?

1288. Tärepleri 100 *m* hám 40 *m* lik tuvrımyjeşli uşaskanıń planın sızıqlar (masştabı 1:1000 bolın).

1289. Tärepleri 200 *m* hám 100 *m* lik tuvrımyjeşli uşaskanıń planın sızıqlar. Eger sızılmaı sızuvqa mumkin bolqan en 100 *mm* bolsa, usı sızılma uşın qandaj masştab aluv kerek?

Masştab çerdemi menen plan vojnşa uşaskanıń haqıqat olşevlerin esaplavqa voladı.

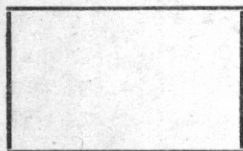
Plannan pajdalanıp, uşaskanıń majdanın bilyv uşın, dáslep uşaskanıń haqıqattaqı uzınlıqı hám eni olşevlerin tavır, tavıloqan sanlar vojnşa majdanın esaplav kerek.

1290. Qara buvdaj egyvge ajyılqan uşaskanıń majdanın tabajıq (27-syvret). Uşaskanıń uzınlıqı hám eni planda 2,5 *sm*; sonıq-

tan uşaskanıñ haqıqattaqı uzınlıqı hám eni 250 m boladı. Uşaskanıñ majdanı $250 \times 250 = 62\,500\text{ m}^2$ ge teń, jamasa 625 a .

1291. Buvdaj egilgen uşaskanıñ majdanıñ (27-syvret) plan voıñña tabıqlar.

1292. Eger tuvırmıyeşli uşaskanıñ plandaqı uzınlıqı 15 sm hám eni 7 sm bolsa, uşaskanıñ majdanı qandaj bolatuqınlıqın anıqlanlar (masştav $1:1\,000$).

Masştav $1:1\,000$.

28 nşı syvret.

1293. Çer uşaskasıñ uzınlıqı eninen 210 m artıq. Uş uşaskanıñ plandaqı uzınlıqı 12 sm , al eni 9 sm . Uşaskanıñ haqıqattaqı ólşevlerin tabıqlar.

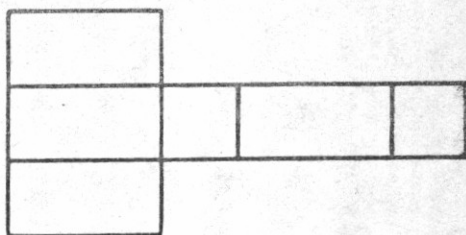
1294. 28-syvrette şarbaqtıñ planı $1:1\,000$ masştavında berilgen. Masştavtan pajdalanıp plandaqı 3 sm ; plandaqı $1,5\text{ sm}$; plandaqı $5,1\text{ sm}$ lerdıñ neşe metrge tuvı keletuqınlıqın anıqlanlar. Şarbaqtıñ haqıqattaqı uzınlıqı hám eni qanşa ekenligin anıqlanlar hám onıñ majdanıñ tabıqlar.

Tuvırmıyeşli parallelepipedtiñ hám kubtıñ qaramı.

Bizdi ajnaldırıp alqan zatlar arasыnda kóbinese óz forması menen biri-birine uqsajtuqın zatlar duvsakerlesedi. Mysal uşın kygirt qutıs hám gerpişti alajıq. Uş zatlardıñ ólşevleri birdej emes, vraq olardıñ formalarы birdej. Qutı hám gerpiştiñ de altı

29 nşı sıylma.

30 nşı syvret.

dijvalsasы var. Qutı hám gerpiştiñ hár qajsı dijvalsasы tuvırmıyeşlik formasыnda boladı. Altı dijvalsasыñ gyllanı de tuvırmıyeşlik formada bolqan zat — tuvırmıyeşli parallelepiped dep ataladı. 29 nşı syvrette parallelepiped kórsetilgen. Parallelepipedtiñ dijvalsalarы onıñ çaqılarы dep ataladı. Ystingi hám astıñqı çaqılarы ultan dep ataladı, qalqan çaqılarы qaptal qır dep ataladı. Parallelepipedtiñ

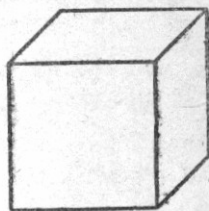
eki çaqy kesisken çerindegi tuvr $\text{szыq parallelepipedin qabyrqasy}$ dep atalady. Parallelepipedtin 12 qabyrqasy bolady.

30-syvrette tuvrmyjesli parallelepipedtin gyllen 6 çaqlyar kersetilgen ($2\text{ sm} \times 1\text{ sm} \times 1\text{ sm}$). Uşyndaj syvret parallelepipedtin çajylması dep atalady.

1295. $\text{Өлшевлери } 3\text{ sm} \times 4\text{ sm} \times 6\text{ sm}$ lik parallelepiped çajylması szыqlar. Hər qajsy $\text{çaqlynyñ majdanyn esaplaqlar}$ hēm onyñ gyllen $\text{çaqlyarnyñ majdanynyñ qosyndysyn tabyqlar}$.

Parallelepipedtin gyllen $\text{çaqlyarnyñ majdanynyñ qosyndysy}$ parallelepipedtin tolyq beti dep atalady. Qaptal $\text{çaqlyarnyñ majdanynyñ qosyndysy}$ parallelepipedtin qaptal beti dep atalady.

1296. Parallelepipedtin qaptal betin hēm tolyq betin esaplaqlar, eger olardyñ $\text{өлшевлери: а) } 8\text{ dm} \times 5\text{ dm} \times 7\text{ dm; в) } 3,2\text{ m} \times 4,7\text{ m} \times 9,05\text{ m; c) } 4,25\text{ m} \times 6,4\text{ m} \times 7,08\text{ m}$ bolsa.

31 nşi syvrette kub kersetilgen.

Kubtyñ hēr bir $\text{çaqlynyñ formasы kvadrat bolady}$.

31 nşi syvret.

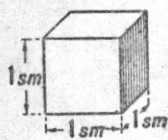
1297. Kubtyñ qabyrqasy $0,75\text{ m}$ ge teñ bolsa, onyñ $\text{çaqlynyñ majdanyn qanşa bolady? Uşyn esaplaqlaz}$.

1298. Qabyrqasy $1\text{ m; } 0,75\text{ m; } 0,7\text{ m; } 0,32\text{ m}$ bolqan kubtyñ tolyq betin esaplaqlaz.

1299. Qabyrqasy 4 dm lik kubtyñ tolyq beti, qabyrqasy 2 dm bolqan kubtyñ tolyq betinen neşe ese artyq?

1300. Eger tigislerine $1,5\%$ qojşaq, qabyrqasy $0,5\text{ m}$ lik kub jęşşikti orav uşyn, qanşa polotno kerek bolady?

Qaramlardyñ metr $\text{өлшевлери менен qaramlar өлшенеди: kub santimetr, kub detsimetr hēm kub metr}$.

32 nşi syvret.

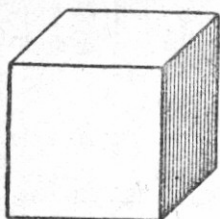
Qabyrqasy 1 sm ge teñ kubtyñ qaramы bir kub santimetrge teñ (32 nşi syvret). Qysqartыр $\text{çazqanda—1 kub santimetr vylaj çazylady: } 1\text{ sm}^3$.

Qabyrqasy 1 dm ge teñ kubtyñ qaramы bir kub detsimetrge teñ. Qysqartыр $\text{çazqanda 1 kub detsimetr vylaj çazylady: } 1\text{ dm}^3$.

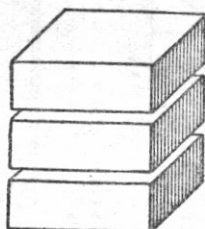
Qabyrqasy 1 m bolqan kubtyñ qaramы bir kub metrge teñ. Qysqartыр $\text{çazqanda 1 kub metr vylaj çazylady: } 1\text{ m}^3$.

33-syvrette qabyrqasy 3 sm ge teñ kub berilgen. Bul kubtyñ qaramyn bilyv uşyn (mәnisi onda qanşa kub santimetr varlyqyn bilyv uşyn), biz onь әder uzynь hēm eni 3 sm den, vijikligi 1 sm (34 nşi syvret) etip qatlamlarqa bölemiz. Kubtyñ vijikligi 3 sm , sonьq uşyn bundaj qatlamlarda 3 bolady.

Hər bir qatlamda biz brusoklara bələmiz, onların uzunluğu 3 sm , eni 1 sm . Hər bir qatlamın eni 3 sm ge tən, al sonuncu uşun hər bir qatlam 3 brusokke bəlinedi (35-syvret) gyllən brusoklar $3 \times 3 = 9$ volady.

33 nşi syvret.

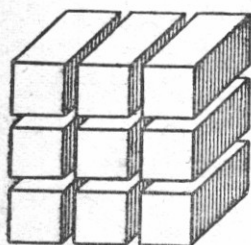

34 nşi syvret.

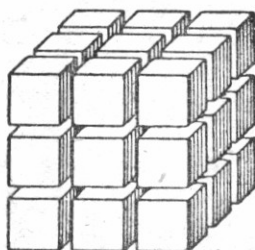
Hər bir brusokta uzunluq veynşa tən 3 kubikke bələmiz, onların uzunluq, eni həm veykligi 1 sm ge tən volady.

Hər bir brusokta sonday 3 kubik volady, mənişi 3 sm^3 (36 syvret).

Gyllən brusoklar 9, al sonuncu uşun kub santimetrler $3 \times 9 = 27$ volady.

35 nşi syvret.

36 nşi syvret.

Hər bir kubikcin qaramı 1 sm^3 ge, gyllən kubikcin qaramı 27 sm^3 ge tən volady.

Оны vylaj çazuvqa volady:

$$3 \times 3 \times 3 = 27 (\text{sm}^3).$$

Kubın qatamlarqa velyvdin ornına, qatamlarda brusoklarqa, brusoklarda kubiklarqa velyvdin ornına kubın qavırqasınyn uzunluq, sonday uzunluqqa kəbejtiledi həm şıqqan kəbejtindini taqı bir ret qavırqasınyn uzunluqna kəbejtledi, jamaşa kubın bir qavırqasın olşevden şıqqan sandı uş ese kəbejerler etip alınady.

Kubın qaramın esaplav uşun onı qavırqasınyn uzunluqın kəbejerler etip 3 ese aluv kerek.

1301. 1 m^3 de neşe kub detsimetr var?

Kubтың қавырғасы 1 m ге жамаса 10 dm ге тең, соньң ушън онда куб дetsimetr $10 \times 10 \times 10 = 1000$ volady.

$$1\text{ m}^3 = 1000\text{ dm}^3; \quad 1\text{ dm}^3 = 1000\text{ sm}^3; \quad 1\text{ sm}^3 = 1000\text{ mm}^3.$$

1302. 2 m^3 , 5 m^3 , 8 m^3 , 260 dm^3 , 12 m^3 58 dm^3 , 7 m^3 ; 5 dm^3 , $3,2\text{ m}^3$, $1,675\text{ m}^3$ де қанша куб дetsimetr бар?

1303. 2000 sm^3 де, 7000 sm^3 де, 5225 sm^3 де, 763 sm^3 де, 8040 sm^3 де, 50 sm^3 де, 6 sm^3 де қанша куб дetsimetr бар?

1304. 3 dm^3 де, 7 dm^3 де, 1 m^3 де, 5 m^3 де, $6,5\text{ dm}^3$ де, $0,24\text{ dm}^3$ де, $2,075\text{ dm}^3$ де, 3000 mm^3 де, 750 mm^3 де қанша куб santimetr бар?

1305. Төмендегі tablitsany көшіріп алыңлар һәм оны тольтыңлар:

	Q a n ǵ a v o l a d ы			
	Куб метр	Куб дetsimetr	Куб santi-metr	Куб milli-metr
1 m^3	1	?	?	—
1 dm^3	?	1	?	?
1 sm^3	?	?	1	?
1 mm^3	—	?	?	1
$0,362\text{ m}^3$	0,362	362	362 000	?
$3,25\text{ dm}^3$	?	?	?	?
$247,5\text{ sm}^3$	—	?	?	?
$3,487\text{ mm}^3$	—	?	?	?

1306. Жәшiiktin formasы куб тыrinde volыp, қавырғасы 7 dm ге тең. Жәшiiktin қарамы қандай yлкенlikte volady?

1307. Қавырғасы 5 sm ге; 6 sm ге; 8 sm ге тең bolqan куб neше куб santimetr volady?

1308. Қавырғасы $0,25\text{ m}$ ге; $1,2\text{ m}$ ге; 1 m ге; $1,01\text{ m}$ ге тең bolqan кубтың қарамын тавыңлар.

1309. 1 m^3 den, қавырғасы 2 sm lik neше куб kesyvge volady?

1310. Qajsы куб yлкенrek volady: қавырғасы 5 sm bolqan 3 куб jәшşik pe, жамаса қавырғасы 3 sm bolqan 5 куб jәшşik pe?

1311. Eger кубтың қавырғасы 3 ese кішirejtilse, оның қарамы neше ese кішirejedi?

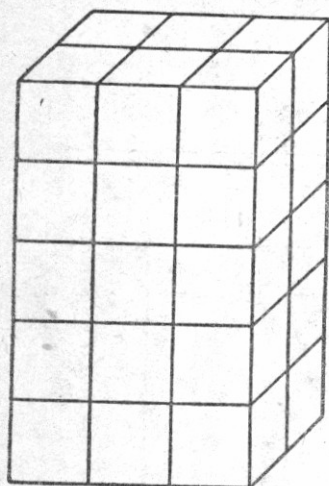
1312. Eger кубтың қавырғасы 3 ese yлкеjtilse, оның қарамы neше ese yлкеjedi?

37 ншi syvrette мынадaj өлшеvler менен parallelepiped көрсетiлген: узьны 3 sm , ени 2 sm , биjиклиги 5 sm .

Усы parallelepipedtin қарамы қандай yлкенlikte ekenligin бильу ушън, оны биjиклиги воjыңша 5 қатламға волемиз, һәр qajsы қатлам-

ның қалыңдығы 1 см болады. Hәр қайсы қатламды қалыңдығы 1 см лик 3 брусықа бөлеміз, ал hәр брусты қавырғасы 1 см лик 2 кубқа бөлеміз.

Gyllen 5 қатламда 15 брус бар, gyllen 15 бруста 30 кубик бар, gyllen parallelepipedtiң қарамы 30 см^3 ге тең.

37 нші сыврет

Parallelepiped қатламын, брус, куб ларға ыклер ыурувдиң огнына оның қарамын ылажыңса есаплайдь: узьнылықьн, енін hәм биіклігін өлшејди де, келіп шыққан санларды бирин-бирине көвејтеди.

$$3 \times 2 \times 5 = 30 (\text{см}^3).$$

Туврғымыжеші parallelepipedtiң қарамын есаплав ушың, оның узьнылықьн еніне көвејтіп, келіп шыққан көвејтіндіні биіклігіне көвејтыв керек.

Eskertyv. Qaramlardь есаплақан вақытта, олардың узьнылықьларь, енілері hәм биікліклері бирдеј атамалы өлшевлерде берілген болув керек. Eger санлар hәр қылы өлшевлерде берілген болса, ол вақытта көвејтывден ыурып оларды бир атамалы өлшевке ајналдырув керек (мысалы, метрге јамаса дetsimetrge, јамаса santimetrge т. т.).

1313. Төменгі өлшевлердегі parallelepipedlerdiң қарамын есаплаңлар:

Узьнылықь	Ені	Биіклігі	Qарамы
18 m	7 m	23 m	?
23 см	18 см	38 см	?
4 m	20 dm	500 см	?
8,5 m	4,7 m	10,4 m	?
3,4 m	25 dm	487 см	?
78,5 dm	3,4 m	274 см	?
68 см	4,5 dm	8 m	?
7 см	38 см	4 m	?

1314. Өзіңіз оқытуқып өғреніздің қарамын (сыжымын) табыңлар. Өзіңіз тұрқан өғренің қарамын табыңлар.

1315. Tuvrǵmyjeş formada eki qutǵ bar. Birinşi qutǵnyñ ǵlşevleri 7,2 sm, 4,5 sm hám 15 sm; ekinşi qutǵnyñ ǵlşevleri — 8,5 sm, 3,7 sm hám 1,75 sm. Qutǵlardyñ qajǵsǵnyñ qaramy ylken hám qanşa ylken?

1316. Gerpiş diǵvalşanyñ uzynlyqy 8,75 m, qalyñlyqy — 8,1 dm, vijikligi — 2,25 m. Diǵvalşanyñ qaramy qanşa kub metr?

1317. Maşynany ornativ uşyn, uzynlyqy 4,5 m, eni 2,2 m hám vijikligi 0,6 m lik tynaq saluv kerek. Eger bir ravoşy kynine 3 m³ sala alsa, usy şumys uşyn neşe şumys kyni kerek?

1318. Sarajdyñ uzynlyqy 8,5 m, eni 4,3 m hám vijikligi — 3,4 m (tөbesiniñ qyǵlyqyna şekem). Eger 1 m³ pişenniñ avyrylyqy 114 kg bolsa, usy sarajqa qanşa sentner pişen sýjadý?

1319. Temir çolda çyk tasuv uşyn belgilengen jəşsiktin ǵlşevleri tөmendegişe: uzynlyqy 1,3 m, eni 0,9 m, vijikligi — 2 m. Jəşsiktin qaramyñ tavnylar.

1320. Qatty çavyn vaqytynda 1 sm² çerge 1,45 mm qalyñlyqyndy ыqal qatlamy tysken. 1 ga çerge qanşa kub metr ыqal tysken?

1321. Torfny qatlamda uzynlyqy 8,6 m, eni 2,3 m hám teryñligi 1,5 m lik tuvǵmyjeşli şuqyr qazylyqan. Eger 1 m³ torfdyñ avyrylyqy 0,6 t bolsa, usy şuqyrdan qanşa avyrylyqta torf alyñqan volady?

1322. Eger 1 m³ antratsittin avyrylyqy 1,44 t qa teñ bolsa, qalyñlyqy 0,6 m, ultany 1 m² lik antratsit qatlamnyñ avyrylyqy qanşa volady?

1323. Eger 1 dm³ sullы 460 g volatuqyny belli bolsa, ǵlşevleri 2,3 m × 0,75 m × 1,25 m jəşsikte neşe kilogram sullы volady?

1324. Eger taqtajdyñ 1 dm³ i 0,4 kg voluvy belli bolsa, uzynlyqy 4,6 m, eni 3,5 dm hám qalyñlyqy 4 sm lik kvadrat aqaştan bolqan taqtajdyñ avyrylyqy qanşa?

1325. Eger 1 m³ muzdyñ avyrylyqy 0,92 t bolsa, ǵlşevleri 3,4 m × 6,8 m × 2,8 m lik muzxanaqa qanşa muz sýjadý?

1326. Eger vaktyn uzynlyqy 0,5 sm, eni 0,5 m hám vijikligi 0,8 m bolsa, oqan qanşa benzini sýjadý? Bak benzini menen tolytylyqan. 1 m³ benzinniñ avyrylyqy 0,7 t.

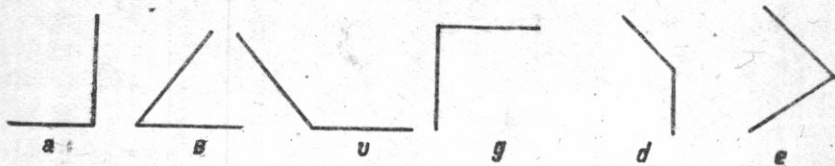
Уşmyjeşliktin hám көрmyjeşliktin majdanyn esaplav.

1327. 38-syvrettegi myjeşlerdin qajǵsǵy tuvǵ, qajǵsǵy syjir hám qajǵsǵy doqal myjeş ekenligin көrsetinler.

1328. Bir neşe syjir myjeş hám bir neşe doqal myjeş sýznylar.

39 nşi syvrette yşmyjeşlik kërsetilgen. Yşmyjeşliktiñ 3 çaqıb hêm 3 myjeşi boladı.

Yşmyjeşliktiñ gyllên myjeşleri syjir myjeş bolsa, ondaj yşmyjeşlik **syjir myjeşli** dep ajtyladı.

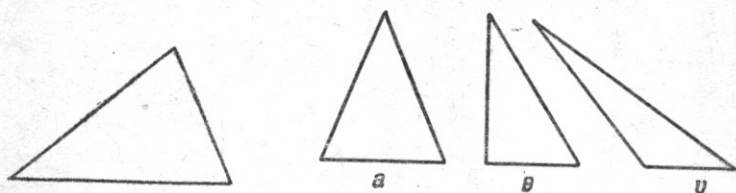

38 nşi syvret.

Bir myjeşi tuvrı bolqan yşmyjeşlikti, **tuvrı myjeşli** dep atajdı.

Bir myjeşi doqal bolqan yşmyjeşlikti **doqal myjeşli** dep ajtyladı.

1329. 40 nşy syvrette yşmyjeşliklerdiñ qajsıyb syjirmyjeşli, tuvrımyjeşli hêm doqalmyjeşli ekenligin kërsetinler.

39 nşy syvret.

40 nşy syvret.

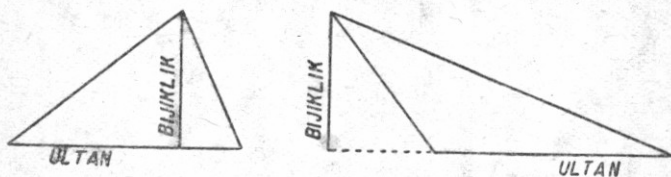
1330. Syjirmyjeşli yşmyjeşlik sızynlar.

1331. Tuvrımyjeşli yşmyjeşlik sızynlar.

1332. Doqalmyjeşli yşmyjeşlik sızynlar.

1333. Tuvrımyjeşi ekev bolqan, doqal myjeşi ekev bolqan, bir myjeşi tuvrı, al ekinşisi doqal bolqan yşmyjeşlik sızuvqa vola ma?

Yşmyjeşliktiñ tärepleriniñ biri **ultañ** dep alınapdı. Yşmyjeşliktiñ tärepleri kesiskên toşka yşmyjeşliktiñ **töbesi** dep ajtyladı.

41 nşi syvret.

Yşmyjeşliktiñ ultañ dep yşmyjeşliktiñ qaj tärepin bolsa da aluvqa boladı.

1334. Perpendikulər tuvrılar qandaj myjeşte kesisedi?

Uşmyjeşliktiñ tɵbesinen ultanına tysirilgen tuvrıñ uşmyjeşliktiñ bijikligi dep atajdy (41 nşı syvret).

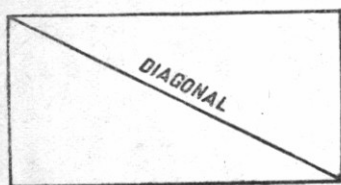
1335. Syjir uşmyjeşliktiñ gyllən uş bijikligin sızynlar.

1336. Tuvrı myjeş hasıl qılqan täreplerdiñ birevin ultan dep esaplap, tuvrımyjeşli uşmyjeşliktiñ bijikligin sızynlar.

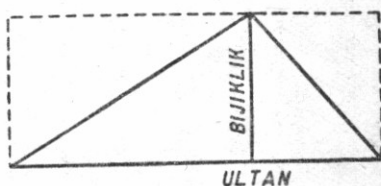
1337. Tuvrımyjeşli uşmyjeşlikte gyllən uş bijikligin sızynlar.

1338. Doqal myjeşli uşmyjeşlikte gyllən uş bijikligin sızynlar.

42 nşı syvrette tuvrımyjeşlik kɵrsetilgen. Tuvrımyjeşliktiñ bir birine qarsı çatqan eki myjeşiniñ tɵbesi tuvrı sızıq kesindisi menen tutastırılqan. Bundaj kesindi *diagonal* dep atalady. Diagonal tuvrımyjeşlikti 2 tuvrımyjeşli uşmyjeşlikke bɵledi.

42 nşı syvret.

43 nşı syvret.

1339. Tuvrımyjeşlik sızynlar, oqan diagonal sızynlar. Sızynlañ tuvrımyjeşlikti ojır alıp hɵm onı diagonal boıñsa kesinler. Bolqan bir uşmyjeşlikti tuvrımyjeşleri birin biri çarqandaj etip ekinşı uşmyjeşlikke çavynlar. Uşmyjeşlikler birin birine çarqanda birin biri basady.

| Diagonal tuvrımyjeşlikti teñ eki uşmyjeşlikke bɵledi.

43 nşı syvrette toşkalı tuvrı sızıq penen tuvrımyjeşlik etip tolyqtırılqan uşmyjeşlik kɵrsetilgen. Uşmyjeşliktiñ bijikligi tuvrımyjeşlikti eki tuvrımyjeşlikke bɵledi, al uşmyjeşlikti eki tuvrımyjeşli uşmyjeşlikke bɵledi.

Uşmyjeşliktiñ qavırqı tärepleri tuvrımyjeşliklerdiñ diagonal-ları bolady. Solaj etip hɵr bir tuvrımyjeşli uşmyjeşlik tijisli tuvrımyjeşliktiñ çartıy bolady, al solaj bolsa, gyllən uşmyjeşlik gyllən tuvrımyjeşliktiñ çartıy bolady.

Tuvrımyjeşliktiñ majdanı onıñ uzynı enine kɵbejtindige teñ. Uşmyjeşlik tuvrımyjeşliktiñ çartıy bolady, al sonlıqtan uşmyjeşliktiñ majdanı uzynı enine kɵbejtindiniñ çartıyna teñ bolady. Brañ tuvrımyjeşliktiñ uzynı uşmyjeşliktiñ ultanına teñ, al tuvrımyjeşliktiñ eni uşmyjeşliktiñ bijikligine teñ (syvretti qara); solaj bolsa uşmyjeşliktiñ majdanı onıñ ultanıñ bijikligine kɵbejtindiniñ çartıyna teñ bolady.

Ушмыješликтің мајдаһың есаплав ушын, оның ultaһың вијикли-
гине көвејтип, келип шыққан көвејтіндині 2 ге вөлыв керек.

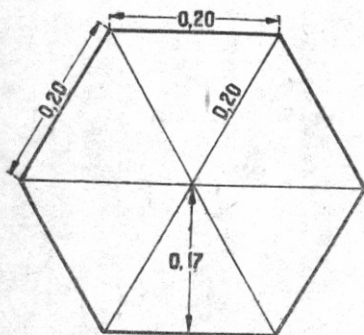
1340. Төмендегі өлшевлер војһһа ушмыješликлердің мајдаһың табыңлар:

Ушмыješликтің ultaһы	Ушмыješликтің вијиклигі	Ушмыješликтің мајдаһы
12 <i>sm</i>	5 <i>sm</i>	?
3,5 "	1,5 "	?
67,2 "	24,7 "	?
32,5 <i>m</i>	24,4 <i>m</i>	?
16,8 "	28,6 <i>dm</i>	?

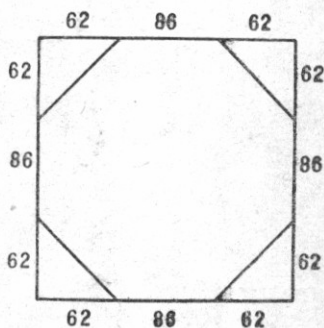
1341. Ушмыješлик формасындағы polat тақтаһаһың ultaһы 1,2 *dm* ге тең, вијиклигі 4 *sm* ге тең. Егер 1 *sm*² тақтаһа 0,8 *g* авырлығында болса, уш тақтаһа қандай авырлықта вольды?

1342. Егер ушмыješлик формасындағы çer ушаскаһың планы, ultaһы 3 *sm* ге, вијиклигі 2,1 *sm* ге тең ушмыješлик болса, уш çer ушаскаһың мајдаһы неге тең вольды? Планның масштабы 1 : 200.

1343. 44-сывrette altь чақлы өренің кесими берілген. Өлшевлер метрлер менен көрсетілген. Кесимнің мајдаһың есапланлар.

44 нш сыврет.

45 нш сыврет.

1344. Segizmyješli silos (сырşөп) шығрыһың tybiniң төреплерін белгилев ушын, 45-сывrette көрсетилгендеј etip, тајақлар çәрдеми менен pişin isлengen. Шығрыдың мајдаһың есаплар шығарыңлар. (Сывrette өлшевлер сантиметрлер менен көрсетілген).

1345. Ultaһы — 920 *m* ге, ал вијиклигі — 735 *m* ге тең вольқан ушмыješлик формадағы çer ушаскаһың бир вөлигі екиншисинен 2,5 есе ylкeп қыһһып, екі вөликке вөлиңен, ylкeнрек вөлигіне қара

buvdaj həm kişirek bəligine buvdaj egilgen. Bir gektardan alınqan ortaşa qara buvdaj zyrəhatı 12,5 s, al buvdaj zyrəhatı 11,6 s bolsa, eki bəliginen qanşa dən çajnalqan?

46 nş syvrette kəpmıjeşlik kərsətilgen, onı 6 mıjeşi 6 tərəpi var. 6 mıjeşi var kəpmıjeşlik altı mıjeşlik dep ataladı. Kəpmıjeşliktiñ tərəpləri kesiksen toşkalar kəpmıjeşliktiñ təvələri dep ataladı. Kəpmıjeşliktiñ eki təvəsin (qoñsılas emes) bir-birine tutastırqan tuvrı sızq kəpmıjeşliktiñ diagonalı dep ataladı.

1346. 47 nş syvrette besmıjeşlik kərsətilgen.

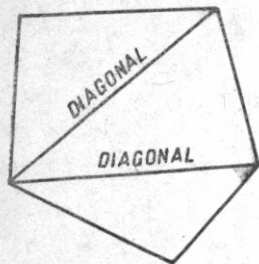
Onda bir təvəden besmıjeşlikti uş uşmıjeşlikke vələtuqın diagonal sızılqan. Dəpterlərinizge sonđaj syvret sızılqar.

1347. Altı mıjeşlik sızır onda bir təvəden diagonal sızılqar.

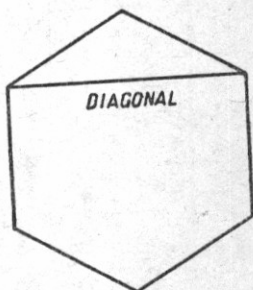
1348. Segizmıjeşlik sızır həm onda bir təvəden diagonalı sızılqar.

1349. 48 nş syvrette kərsətilgen besmıjeşliktiñ majdanın esaplar tavılqar.

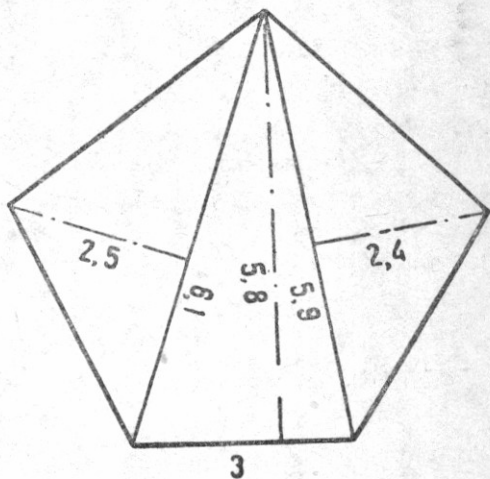
Besmıjeşliktiñ majdanın diagonalı kəmegi menen 3 uşmıjeşlikke vələmiz həm hər uşmıjeşliktiñ majdanın ajrım esaplaymız.

47 nş syvret.

46 nş syvret.

48 nş syvret.

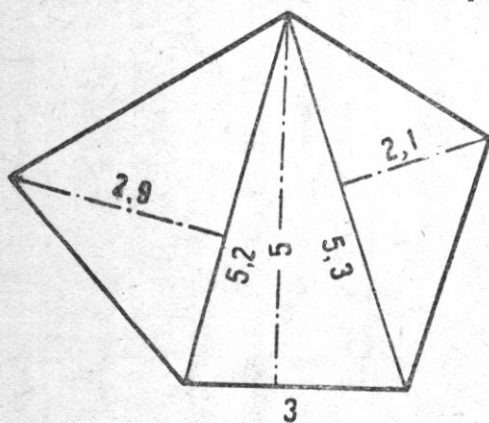
Besmıjeşliktiñ majdanı gyllən uşmıjeşlik majdanın qosındısına teñ voladı. Besmıjeşliktiñ majdanın bilüv uşın, volqan uşmıjeşliklerdiñ majdanların qosuv kerek.

Besmıjeşliktiñ majdanın 48 nş syvrette kərsətilgen ölşevler voñnşa esaplaq şıqarılqar. Ol ölşevler santimetr menen berilgen.

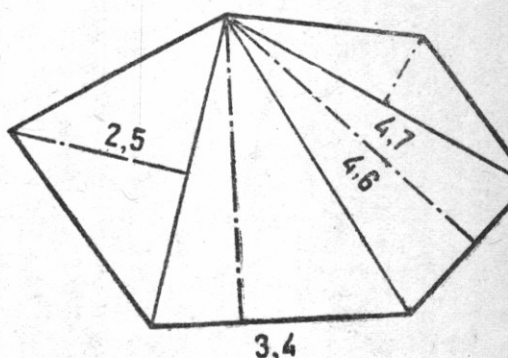
Körmyjeşliktin majdanyn esaplap şyqaruv uşyn, ony diagonallar menen yşmyjeşliklerge bөlip, hөr qajsy yşmyjeşliktin majdanyn öz aldyna esaplap, kelip şyq qan sanlardy birine-birin qosuv kerek.

1350. Besmyjeşlik sьzьp, ony yşmyjeşliklerge çiklenler hөm ony majdanyn esaplap şyqarьqlar.

1351. Sьzьlmada kөrsetilgen өлşevler воjьnşa көрmyjeşliktin majdanyn (santimetrlerde) esaplap şyqarьqlar (49-syvret).

49 нш syvret.

50 нш syvret.

1352. Sьzьlmada kөrsetilgen (50 нш syvret) өлşevler воjьnşa көрmyjeşliktin majdanyn (santimetrlerde) esaplap şyqarьqlar (çetispegen өлşevlerdi өзinziz tabьqlar).

1353. Kөрmyjeşlik tyrindegi çer uşaskasь temendegişe 3 bөlikke bөlingen: birinşi uşaska tuvrmьjeşlik tyrinde (uzьnьqь — 360 m, eni 280 m), ekinşi uşaska kvadrat tuvrmьjeşlik tyrinde (tөrepі 270 m ge ten) hөm yşinşi uşaska yşmyjeşlik tyrinde (ultanь — 350 m, bijikligi 210 m) Birinşi uşaskaqь qara buvdaj egilgen, ekinşi uşaskaqь buvdaj hөm yşinşi uşaskaqь kartofel egilgen. Eger 1 ga dan 12,5 s qara buvdaj, 10,7 s buvdaj hөm 98,4 s kartofel zьrөhatь şьqsa, qanşa qara buvdaj, buvdaj hөm kartofel çьjalqan?

Өтилген сабақларды тәқрарлав.

1354. Tөmendegi mьsallardy şeşinler:

$$15.8 + 0.35 + 20.078 =$$

$$38.62 + 0.9 - 0.715 =$$

$$50 - 2.85 + 6.008 =$$

$$0.9 \times 28 \times 2.05 =$$

$$12.06 \times 0.005 \times 20.8 =$$

$$309 \times 8.07 \times 700.8 =$$

$$70.65 : 785 =$$

$$578 : 0.065 = (\text{аньqlьq penen } 0,1 \text{ ge şekem})$$

$$68.51 : 0.85 =$$

$$75.064 : 8.5 = (\text{аньqlьq penen } 0,1 \text{ ge şekem})$$

1355. Mьsallardь şeşinler:

$$\begin{aligned}
 80\,030 - (28\,009 + 7808) &= 780 \times 390 + 365\,820 : 546 = \\
 (9400 - 8627) \times 709 &= (65\,008 - 59\,709) \times 905 - 2\,805\,470 = \\
 (214\,359 + 92\,865) : 753 &= (86\,287 + 75\,809) : 528 + 90\,780 = \\
 (756\,032 + 79\,080) : (7020 - 6881) &= (50\,070 - 48\,906) \times 403 - \\
 &\quad - 71\,556 : 89 =
 \end{aligned}$$

1356. Mьsallardь şeşinler:

$$\begin{aligned}
 20,97 - (5,3 + 0,859) &= (80,006 - 78,24) \times 0,5 = \\
 60,053 - (75 - 18,62) &= (3,06 + 40,2) \times 4,05 - 28,78 = \\
 0,708 \times 2,04 - 0,978 &= (0,56 + 7,5) \times (9,05 - 8,756) = \\
 50,74 - 21,165 : 0,85 &= (2,7 - 2,136) : (2,9 + 4,15) = \\
 20,8 \times 8,09 - 51 : 6,8 &= 7,93 + 12,533 : (15 - 8,96) = \\
 0,905 \times 0,76 - 2,7 \times 0,016 &= 4,2 : (2,9 - 2,825) - 0,396 = \\
 3,6 : 0,75 - 1,189 : 5,8 &= 0,68 \times 7,05 - 0,338 : (0,86 + 4,34) =
 \end{aligned}$$

1357. 7,05 sannan 2,3 penen 0,786 sanlarьnьң qoşьndьşьn alyңlar.

1358. 0,905 ti 8,2 menen 5,63 sanlarьnьң aььrtmaşьna kɵwejtinler.

1359. 0,9 venen 5,08 sanlarьnьң qoşьndьşьn 0,075 sanьna kɵwejtinler.

1360. 5,216 menen 0,894 sanlarьnьң qoşьndьşьn 7,37 menen 0,87 sanlarьnьң aььrtmaşьna bɵlinler.

1361. 2,295 ti 9,05 penen 8,3 sanlarьnьң aььrtmaşьna bɵlip hɵm şьqqan tijindige 8,024 sanьn qoşьңlar.

1362. 5,02 menen 4,796 sanlarьnьң aььrtmaşьn 0,705 ke kɵwejtir hɵm şьqqan kɵwejtindiden 0,0867 ni alyңlar.

1363. 876 dan 20,5% tь; 1850 den 62,8% tь; 756 dan 138,5% tь; 2,5 ten 254% tь tavьңlar.

1364. 1933 nşі ғыldьң 5 nşі apreli kyni SSSR da şьqarьlqan kemir (tonna esavь menen).

Donbas	132 892 (+ 1277)
Kuzbasugol	21 761 (— 1171)
Oralugol	11 198 (+ 1042)
Moskvaugol	10 944 (— 149)
Transugol	5 705 (+ 51)
Vostsiugol	5 147 (— 207)
Qazugol	2 977 (+ 126)
Sredazugol (Orta Azija) . . .	2 350 (— 57)
Dalugol	1 800 (— 24)

Skopkalar işinde aldınqı kın (4-aprel) menen salıstıruv kersetilgen; qosuv belgisi 5 nşı aprelde 4 nşı aprelge qaradıqanda artıq şıqarısqand, aluv belgisi 5 nşı aprelde 4 nşı aprelge qaradıqanda kem şıqarısqand kersetedi.

Eki kın işinde qanşa kımır şıqarısqanlıqn esaplanlar.

1365. Egerde bir sannıñ 62,5% ti 248 ge teñ bolsa; 56,2% tı 140,5 ke teñ bolsa; 178% tı 44,5 ke teñ bolsa, sol sandı tabıqlar.

1366. 116 sanı 72,5 ten neşe protsent artıq; 32,5 sanı 65 ten neşe protsent kem?

1367. Sovxoz 5 kının işinde 3800 *ga* çerden qalle çıpnavqa tijis. Çumıs tavlighinde 16 saat islenedi. Bir qıjı markalı traktor 10 saatta 27 *ga* nı çıpnaj aladı, al ekinşı qıjı markalı traktor sol vaqt işinde 14 *ga* çıpnajdı. Birinşı markalı traktorlar 15. Ekinşı markalı traktordan neşevi kerek?

1368. 8 kın işinde 16704 *ga* egyv kerek. Usı çumıs uşın is enimi saatına 4 *ga* dan bolqan 10 traktor hım is enimi saatına 2 *ga* dan bolqan 38 traktor bar. Traktorlar tavlighine neşe saat çumıs qıluvqa tijis?

1369. Sovxoz 25 kın işinde 15730 *ga* nıñ zırəhatın tyjeklevge tijis. Bir qıjı markalı traktor 10 saatta 34 *ga* nıñ zırəhatın çıpnajdı, al ekinşı markalı traktor 10 saatta 29 *ga* nıñ zırəhatın tyjeklejdı. Eger ekinşı markalı traktordan 4 bolsa hım traktorlar tavlighine 22 saat çumıs qılsa, birinşı markalı traktordan neşev kerek boladı?

1370. Eger jəşşiktiñ uzınlıqı — 0,75 *m*, eni — 0,4 *m*, bıjıqlıgı — 0,35 *m* bolıp, arqandı tyjinlevge 0,1 *m* ketse, usı jəşşikti bir çola uzınlıqna hım bir çola enine orap vajlav uşın, qandaj uzınlıqta arqan kerek?

1371. 3 kvartirdiñ edenin vojav uşın 359,45 som qarç etilgen. Birinşı kvartirdiñ edeniniñ majdanı — 30,5 *m*², ekinşı kvartirdiki — 29,4 *m*² hım uşınşıniki — 42,8 *m*². Eger tölvdı eden majdanına qaraj bolınse, hər kvartirge qanşadan tuvrı keledi?

1372. Birdej uzınlıqtaqı eki uşaskanı syryv kerek. Birinşı uşaskanıñ eni — 141 *m* 1 *dm*, ekinşisiniñ eni 93 *m* 6 *dm*. Eger bir uşına çetıv (uzınlıqna) uşın 15 minut vaqt ketse, al traktor maşınanıñ bir ötkendegi alqan çeri 415 *sm* ge teñ bolsa, eki uşaskanı syryvge qanşa vaqt kerek?

1373. Majdanı 54 *sm*² hım ultanı 12,5 *sm* bolqan tuvrımyjeşliktiñ perimetrin tabıqlar.

1374. Tuvrmyjeşli çer uşaskasnyň perimetri — 200 *m*. Eger uзыnlyqy eninen 15 ese uzynraq bolsa, uşaskanyň majdanь qandaj ykelenlikte bolady?

1375. Tuvrmyjeşli şuqyrdan 334 *t* torf qazyр алыпqan. Eger şuqyrdyň uзыnlyqy 12,5 *m* ge, al eni — 8,5 *m* ge teň bolsa, 1 *t* torf-tyň qaramy 1,67 *m*³ bolsa, şuqyrdyň tereňligi qandaj bolqan?

1376. Өleşwleri 38,6 *m* × 18,7 *m* bolqan tuwrmyjeşli majdanqа qurlyş qaldyqlary төselgen. Qatlamnyn qalyňlyqy — 0,6 *m*. Eger 1 *m*³ qurlyş qaldyqlary 1,85 *t* bolsa, usь majdanqа neşe tonna qurlyş qaldyqlary ketken?

1377. Өçreniň uзыnlyqy 7,5 *m*, eni 5,2 *m* һәм bijikligi 3,75 *m*. Eger samallatqş arqaly 1 sekuntta 0,09 *m*³ hava өtetuqyn bolsa, usь өçredegi gyllen havany çaңartuvqа qanşa waqyt gerek bolady?

1378. MTS ustaqanalarynyň miqdary мыnadaj edi:

	Uзыnlyqy	Eni	Majdanь	Bijikligi	Kubь
Aqaş çonuv ustaqanasь	12,75 <i>m</i>	?	86,7 <i>m</i> ²	2,68	?
Temirşilik ustaqanasь .	?	5,61 <i>m</i>	44,88 <i>m</i> ³	?	114,30 <i>m</i> ³
Kyzneslik ustaqanasь .	6,8 <i>m</i>	3,0 <i>m</i>	?	?	52,3 <i>m</i> ³
Sklad çajlary	6,8 <i>m</i>	?	24,07 <i>m</i> ²	?	64,56 <i>m</i> ³

Sorav belgileriniň ornyna tijisli sanlary qoýňlar.

1379. Baqşanyň formasь tuwrmyjeşlik tyrinde. Baqşanyň uзыnlyqy 26,5 *m*, eni 14,4 *m*. Baqşanyň $\frac{1}{3}$ ine kartofel egligen, 0,15 ine rьjar egilmekşi, 0,2 sine kapusta egyvge wellengen, al qalqanьna rьjaz egilgen. Rьjaz egyvge baqşanyň neşe kvadrat metri wellengen?

1380. Temir çol menen 54,2 *t* un çiberilgen edi. Kelip çetken stansasynda aluwşyqа 53,94 *t* un berildi. Eger mymkin dep tawylqan unnyň şaşyluv-tөгilyvi 0,6% ten aspavqа tijis bolsa, çyktin çojьlqanь usьn temir çol çuvarker bola ma?

1381. Uluvma uзыnlyqy 4,27 *m* lik çyrgizyv qajьsьn tigyv gerek; uзыnlyqy 1,5 *m*, 0,97 *m* һәм 2,36 *m* den 3 wөlek gene qajьs var. Eger qajьstyň uşlaryn qosyp tigyvge qajьs uзыnlyqynyň 10% i ketse, tijisli uзыnlyqtaqь qajьs hasyl bolsьn usьn, bir wөliginen qanşasьn kesyv gerek?

başqa ol 250 somdъ bir ғыла сақлық kassasъna салды. Рабошъ bir ғыl ішінде ушъ салқан ақшасынан гyllәni қанша табыс алды? (srokli salymлар војыңша сақлық kassasъ ғылына 9% telegen edi).

1388. Ғазқы жәслilerdi mutaqlandyрmav ушъn avыл совет 1500 som, rajonлық atqaruv komiteti 1250 som berdi. Al endi җetispege-nin kolhoz beryvge tijis edi. Eger жәslide islevşilerge җаз војына 920 som ketetuqын volыp, ушъ ақша гyllәn qarҗ etilyvge tijis bolqan ақшаның 24,5% ine тең болса, kolhoz қанша ақша beryvge tijis?

1389. Tovardың bahasына dәslep 8% qosuv, соңынан 12% qajtъs islenip, ушъdan кейin tovar 118,8 som turqan. Dәslepki ba-hasъ менен салыстырғанда, tovarдың bahasъ neşe protsent ar-zanajqan?

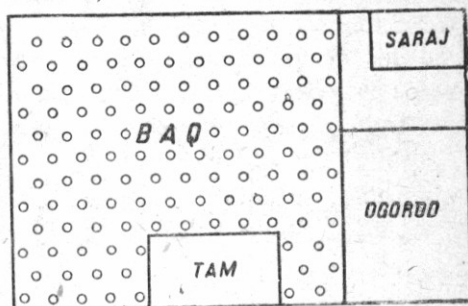
1390. Eger tigislerine жәшsiktin гyllәn бетинiң 1,5% i ketse, kuv tyrindegi жәшsikti җавув ушъn, қанша polotno kerek volady? Жәшsiktin qabyрqasъ 0,3 m.

1391. Uзынлық 4,5 m, eni 3,5 m lik tuvрмыjeşlik formasында ultanъ var qaqыraqa qalyңлық 0,8 m etilip qara buvdaj tәgilgen. Eger 1 dm³ qara buvdajдың tәgilgen vaqыттақъ avырлық 685 g volыp, al 6 aj өtkennen кейingi avырлық 0,3% azajqan болса, ушъ tәgilgen qara buvdajдың 6 aj өtkennen кейingi avырлық қанша volady?

1392. 1:100 masştabындақъ tuvрмыjeşli җер uşaskasъ planъ-ның узынлық 24,5 sm, al eni 13,75 sm. Uşaskanың plandaқъ maj-danъның yлkenligi qandaj? Haqыqattaқъsъ qandaj? Haqыqattaқъ uşaskanың majdanъ planda-қыdan neşe ese yлken?

1393. Detaldың formasъ tuvрмыjeşli paralelepiped tyrinde. Detaldың узынлық— 3,2 dm, eni—0,2 m, qalyң-лық—5,2 sm. Uшъ detaldың qaramъ qandaj?

1394. 51-syvrette yj dә-gefegindegi җердин planъ be-rilgen. Onың гyllәn majdanъ-ның neşe protsentin baq al-qanлықын esaplaңlar.

51 нәi syvret.

1395. Suv җyretuqын trivalardy ornativ ушъn, узынлық 35,6 m, eni 0,75 m hәм terenligi 0,6 m lik tuvрмыjeşli salma qazuv kerek. Salmanъ qazyqan vaqыtta neşe kuv metr topraq şyqady?

1396. Skladta domalaq temir kvadrat temirge qaraqanda 4,25 t artыq edi. Al domalaq hәм kvadrat temirler taqъ әkelingenнен кейin domalaq temir kvadrat temirden tek 3,5 t artыq boldы. Egerde do-

malaq temir 2,95 t qosyloqan bolsa, kvadrat temir çanadan qanşa әkelingen bolady?

1397. Maşyna majь tuvьmyjeşli parallelepiped formasındaqь metaldan çasalqan jәşikte saqlanady. Jәşiktiң uzьnlyqь — 1,8 m, eni — 1,2 m, vijikligi — 0,6 m. Jәşik eki teң bәlikke bәlinip, ekevinde 2 sort maşyna majь saqlanady: bir sorttyң 1 m³ i 0,9 t avьrlyqьnda, ekinşisiniki — 0,91 t avьrlyqьnda. Jәşikte hәr qajsь sort majdan neşe sentnerden bar?

1398. SSSR daqь kommunal mylik yskeneli qalalardyң sanь.

	1917	1928	1932	1932-çylda 1917-çylda- qьnyң neşe % i	1932-çylda 1928-çylda- qьnyң neşe % i
Vodoprovod	227	294	379	?	?
Kanalizatsija	19	32	69	?	?
Kommunal monşalar	76	527	972	?	?
Kommunal kirqanalar	—	9	124	—	?
Tramvajlar	35	39	49	?	?
Avtobuslar	—	82	168	—	?

Sorav belgileri ornьna tijisli sanlardy qojьnlar.

1399. 1928-çyлы SSSR dyң gyllәn egis majdanь 112,9 mln. ga qa teң edi. Sonьdy işinen kolhoz hәm sovхозlardьdyң ekkeni 2,7% 1932-çyлы egis majdanь 25,1% artty, kolhoz hәm sovхозlardьdyң ekkeni 1928 nşі çylyqьdan 38,84 ese artьq boldь. 1932-çyлы kolhoz hәm sovхоз'ar gyllәn egis majdanьnyң neşe protsentin ekken?

1400. Uşmyjeşlik formadaqь çer uşaskasьnyң ultanь 360 m ge, al vijikligi 104 m ge teң. Uşaska 2 bәlikke bәlingen. Birevi ekinşisinnen 60% artьq. Ylken bәliktiң majdanь nege teң?

1401. Uşmyjeşlik formadaqь çer uşaskasьnyң ultanь 860 m ge teң, al vijikligi ultanьnyң $\frac{3}{5}$ in qurajdy. Bul uşaska 2 uşaskaqa bәlingen, birevi ekinşisinen 4 ese ylken. Ylken uşaskanьdyң ylkenligi qandaj?

1402. Temir çoldь çyl saьyn remontlav uşьn relsilerdi biriktiretuqьn gyllәn volt sanьnyң 4,5% i talap qьlynadь. Hәr relsige 4 volt tuvь keledi. Relsiniң uzьnlyqь 7,62 m. Uzьnlyqь 10 668 km lik çoldьdyң kyndelik әdettegi remontь uşьn qanşa volt talap qьlynadь?

1403. Qaramь 594 dm³ ge teң bolqan өreni brus qьlyp çonylqan. Brustьdyң өlşevleri: 7,48 m × 2,5 dm × 21,5 sm. Öreniң dәslepki qaramь neşe protsent kemigen?

1404. Kolxozda 960 vas mal var; olardan 240 at; sьjьr atqa qaraqanda 60% artьq. Qalqanь qoj. Qoj sanь kolxozdaqь gyllьn mal sanьnь neшe protsenti boladь?

1405. Kolxozda 1440 *ga* чer var: onьd 360 *ga* sь piшenlik; egis чeri piшenlikten 120% artьq. Qalqanь ormanьlьq. Ormanьlьq kolxozdьd gyllьn чeriniь neшe protsenti boladь?

1406. 1933-чьlь Jaqut ASSR nda 65449 savatsьz adam var edi. Plan voьjьnшa 63% savatsьzdz oqьtuv kerek edi. Haqьqatьnda oquvqa tartьlqan savatsьzlar plannьd 79% i boldь. 1933-чьlь 14587 savatsьzlar oqьtyldь. Savatsьzlar oquvьna tartьlqanlardan neшe protsenti oqьtylqan?

ÇUVAPLAR.

99. 6 on milliard; 273. 32 760.
 26 on milliard; 274. 46 880.
 6 on milliard; 275. 162 180.
 20 on milliard; 276. 103 090.
 2 on milliard; 277. 6 640.
201. 1 nşi baqana: 278. 5 088.
 200; 43; 115; 279. 37 344.
 420; 280. 17 290.
 2 nşi baqana: 362. 29 388.
 96; 322; 44; 714. 363. 95 425.
202. 10 815; 2 388; 364. 78 ge.
 16 736; 17 075; 365. 4 631.
 20386; 1 831. 366. 67 ge.
 229. 204. 475. 367. 83 ke.
203. 690. 371. 1 nşi baqana:
 206. 800. 8 451; 7 304;
 207. 957 km. 1 445 393;
 208. 2812 s. 1 844 740;
 252. 1 664 980 kg. 2 16 8900; 66;
 253. 13 186 700 ga 619;
 qa. 2 nşi baqana:
 254. 3480 t. 89; 76; 137;
 255. 127 500 t. 205; 1142; 101;
 256. 881 250 som. 109.
 257. 2 972 333 t. 372. 206.
 258. 12 799 080 som- 373. 309.
 qa. 374. 800.
263. 1 nşi baqana: 375. 608.
 30 102; 57564; 376. 397.
 98 520; 377. 307.
 2 nşi baqana: 378. 480 kg.
 476 560; 379. 65.
 358 740; 38 220, 380. 1042 s.
 264. 17 789. 381. 152.
 265. 14 560. 382. 374 kg.
 266. 3 260. 383. 209 ga (şama
 267. 291. menen).
 268. 1935. 384. 115 ese.
 269. 194. 385. 374 ese.
 272. 1 nşi baqana: 403. 2 789; 891;
 115 710; 599 562;
 3 460 800; 168 345;
 4 719 000; 568 126;
 4 195 872; 152; 495 472;
 3 670 230; 301; 1 111; 0.
 2 nşi baqana: 404. 100 km ge.
 3 471 706; 405. 42 saatqa.
 7 477 498; 406. tyngi 2 saatta.
 185 135; 407. Keş 11 saatta.
 639 450; 408. 107-s. 35 t.
 7 394 678. 409. 16 uşaska.
410. 10 ese (şama 773. 5,69 million
 menen). som.
 411. 17 400 t. 774. 8227,96 s.
 412. 8 stanok. 775. 35 968 m².
 413. 9 oraç maşyna 776. 3850 m².
 hām 18 at. 786. 1 nşi baqana:
 414. 58 traktor. 10,62; 7,193;
 415. 263 traktor ar- 1,585;
 tıq. 2 nşi baqana:
 416. 2 880 t; 5 400 t; 1,294; 0,45;
 4 320 t; 5 040 t. 1,65.
 417. 16 kyng. 787. 2,05.
 435. 8 dm ge. 788. 16,54.
 436. 7 m 1 dm 4 sm. 790. 920 g.
 476. 5 ga. 800. 21,3 m.
 477. 3 ga. 801. 4,321 t.
 484. 5 m. 802. 3,705 km.
 485. 4 m. 809. 1 nşi baqana:
 486. 101 m. 495,9; 163,3;
 487. 1580 m. 124,8; 54,8; 2 nşi
 488. 400 m. baqana: 348;
 489. 200 m. 147; 56,06;
 389, 42.
599. Zakazdyñ $\frac{3}{4}$. 810. 703,08.
 600. $3\frac{7}{8}$ t. 811. 368,48.
 601. $12\frac{2}{5}$ kg. 812. 333,9.
 602. Çoldyñ $\frac{1}{16}$. 813. 1898,5.
 603. $\frac{1}{8}$ ge. 824. 2,805 kg qa.
 604. $10\frac{1}{8}$ m. 825. 33,12 som.
 605. 10 s. 40 m. 826. 22,4 m.
 606. 10 s. 10 m. 827. 2163,2 m².
 614. 92 adam. 828. 26685,5 m².
 615. 428 part. 842. 1 nşi baqana:
 616. 40 ga. 1 800; 1 302;
 617. 4 vagon. 6 006; 214,2;
 618. 196 som. 2 nşi baqana:
 619. 100 ga. 471,4; 407,55;
 627. 220 km. 2772,06; 2822,1.
 628. 120 s. 843. 717,6.
 629. 80 t. 844. 567,8.
 630. 1 kg. 845. 2964,3.
 631. 1 240 t. 846. 1507,5.
 632. 600 kg. 849. 5813,6 m².
 850. 25,6 m².
 851. 78,3 som.
 852. 387,2 km.
 858. 3,12 kg.
 859. 6,5 s.
 861. 16,8 m².
 862. 297,5 kg.
 863. 8 oquvşb.

864. 24700 er.
865. 316,55 *ga*.
866. 85,5 *m*².
867. 59,25 *kg* *qa*.
873. 1 *n*şl *baqana*:
102,828; 22,648;
198,99; 0,371;
2 *n*şl *baqana*:
113; 3,81; 34;
30.
874. 140,18.
875. 4,454.
876. 3,06.
877. 83,99.
878. 96,815.
879. 64,008.
883. 56,7 *m*².
884. 153,68 *m*².
885. 35,1 *kg*.
886. 1950 *kg*.
887. 13,32 million
ga.
889. 1265,5 *s*.
890. 125,48 som.
893. 13,9 *a*; 159,3 *m*.
894. 5,59 som (*şamaşında*).
895. 535124,3 *m*şn *t*
(*şaması*).
896. 13767 *m*şn *t*.
(*şama*).
901. 1 *n*şl *baqana*:
2,105; 0,22;
0,475; 0,8;
2 *n*şl *baqana*:
5,2; 2,35; 4,3;
2,1; 3 *n*şl *baqana*:
1,1; 0;
205,6; 20,65.
902. 23.
903. 4,02.
904. 0,188.
905. 1,4.
906. 2,64.
907. 0,456.
908. 0,04.
909. 71,225.
910. 0,05.
911. 1,02.
925. 7,5 adam.
927. 5,42.
929. 39,1.
930. 18,3 *t*.
931. 0,06 adam kyn.
932. 0,08 adam kyn.
933. 0,25 adam kyn
(*şamalı*).
934. 1 *s*. 37 *t*.
935. 1 *s*. 72 *t*.
936. 12,25 *mm*.
937. 15,75 som.
938. 3 *km* *ge*.
939. 0,5 *s* *ge*.
940. 0,3 *s* *ge*.
941. 2,08 *ese*; 9,77
ese; 44,83 *ese*.
942. 7,69 *kg*.
943. 394,65 som.
945. 50 *kg*; 4 *kg*;
2 *kg*.
946. 49,2 *kg*; 19,68
kg; 13,12 *kg*.
947. 0,4 *kg*; 0,84 *kg*;
1,36 *kg*.
948. 96,25 mijnet
kyn; 68,25 mij-
net kyn.
949. 2,6,25 *m*. kyn;
21,25 *m*. kyn;
20 *m*. kyn;
20 *m*. kyn;
16,25 *m*. kyn.
8,75 *m*. kyn.
956. 80,21 som.
957. 35,75 *km*.
962. 0,9 *m*.
965. bolmajdı.
967. 4416,71 som.
968. 445,3 *t*.
187,62 *t*.
977. 1 *n*şl *baqana*:
200; 80; 340;
4450; 2 *n*şl
baqana: 28, 75;
6,55; 7,75;
407,15; 3 *n*şl
baqana: 25,4;
0; 228; 181,13.
978. 40.
979. 25.
980. 20.
981. 50.
982. 40.
983. 180.
984. 15,6.
985. 22,2.
986. 125.
987. 152.
988. 10.
997. 2160 *m*.
998. 4 *ese*.
999. 25 *ese*.
1000. 1 saatqa.
1001. 59 800 *m*şn
som (*şama*
menen).
1003. 4 683 som.
1011. 1 *n*şl *baqana*:
2,7; 0,9; 6,65;
5; 33; 7,1625;
2 *n*şl *baqana*:
3,24; 0,009;
3,68; 1849;
29,7; 0,77.
1012. 30.
1013. 1,5.
1014. 2,25.
1015. 7,5.
1016. 50.
1017. 10,2.
1018. 2,1.
1019. 2,1.
1020. 2,5.
1031. 26,8 *ese*.
1034. 80 minut.
1035. 499 *ga*.
1036. 2,5 ajnaladı.
1037. 622 stanok.
1038. 2,6 *ese*
1048. 7 *s*.
1049. 6,75 som.
1052. 42,9 *km*.
1053. 35 *km*.
1054. 10 *s*.
1055. 320 *kg*.
1056. 1176,6 *s*.
1057. 2,35 som.
1059. 7,78; 1,3; 7,6;
2,4; 5,48; 16,5;
0,05; 2; 0,34;
8,97; 7,08; 5;
0; 19,25; 9,33;
0,1.
1060. 60,72.
1061. 0,9.
1062. 13,44.
1067. 19,62.
1069. 13 093 kitap.
1061. 1700,5 som.
1073. 555 *rafoş*.
1072. 70,83 som.
1074. 8 kyn.
1072. 11 traktor.
1075. 263 *ga*.
1083. 231,05 *t*.
1084. 1,6 *sm*.
1085. 10830,64 *s*.
1086. 576,81 *s*.
1087. 231,06 *m*.
1088. 16,65 som.
1089. 119,28 *kg*;
12,07 *kg*; 4,26
kg; 6,39 *kg*.
1090. 26,9 *m*şn *t*.
1091. 58,75 kyngе.
1092. 85 stanok.
1093. 82 *kg*; 41 *kg*;
41 *kg*; 123 *kg*;
1094. 18,75 som.
11,25 som.
7,5 som.
1095. 4,5 *kg*.
1141. 285,2 *ga*.
1142. 31193,75 *t*.
1143. 306868,43 *m*.
1144. 12,5 *s*.
1145. 85,2 *s*.
1147. 11,25 mijnet
kyn.
1148. 8,95 *s*.
1149. 1,04 *kg*.
1150. 6,6 *kg* *m*şs;
0,018 *kg* *qa*-
laş; 5,382 *kg*
qorqasın.
1153. 1,4 *kg*.
1154. 139,23 *kg*.
1155. 127,42 som.
1173. 89 400 som.
1174. 17 816 som.
1176. 3 000 *rafoş*.
1177. 760 *çup*.
1178. 40 000 traktor.
1179. 19 810 bala.
1180. 25 *ga*.
1181. 8 *ga*.
1182. 93 stanok.
1183. 17,5 milliard
som.
1184. 11,1 million
adam.
1185. 8 *kg*.
1186. 36 *sijalka*.
1187. 2,5 *m*.
1188. 169 *avtomaş*-
na.
1189. 217,5 *kg*.
1190. 125 *kg*.
1191. 250 *kg*.
1192. 1100 *s*.
1193. 3,1 million
(*şama*).
1196. 13,5 *kg* sink.
127,5 *kg* *m*şs.
1197. 3 kyn.
1225. 15%.
1227. 60%.
1228. 87,1%.
1236. 44%.
1237. 20%.
1240. 43,75%.
1241. 84%.
1242. 37,4%.
1243. 90%.
1244. 50%.
1246. 183,3%.
1247. 100%.
1248. 25,3%.
1250. 10%.
1251. 6%.
1253. *çoq*.
1255. 160,45 som.
1266. 3,9 *s*.
1258. 2103,12 *kg*.
1260. 300% (*şama*).
1261. 200 som.
1263. 35,3%.
1264. 5,5 *m*.
1266. 500 *kg*; 92,5
kg; 81 *kg*.

1267. 40 m ² .	1320. 14,5 m ³ .	0,883; 146,423;	1389. 4,96%.
1268. 35 taqta.	1345. 41393,1 kg.	2,36964; 0,08;	1391. 8605,1 kg.
1269. 30 000 jəşejka (şama).	1345. 1 nşi baqana: 44213; 548057	10,005; 55,604; 4,729.	1396. 3,7 t.
1270. 22,8% (şama).	408; 6008;	1360. 0,94.	1399. 83,9% (şama- sı).
1271. 432 114 m ² .	2 nşi baqana:	1361. 11,084.	1400. 11 520 m ²
1272. 245,1%.	304 870;	1362. 0,07122.	1401. 177 504 m ² .
1287. 1 dm.	1 990,125;	1367. 5 traktor.	1402. 504 000 bolt.
1289. 1:1000.	91 087;	1368. 18 saat.	1403. 32,3% (şama- sı).
1292. 10 500 m ² .	468 288.	1369. 5 traktor.	1404. 35%.
1293. 840 m; 630 m.	1356. 1 nşi baqana:	1372. 14 saat 8 min.	1405. 20%.
1299. 4 ese.	13,911;	(şamalı).	1406. 44,8% (şama- sı).
1300. 1,52 m ² (şa- ması).	3,673; 0,46632;	1383. 198,8% (şa- malı).	
1311. 27 ese.	25,84; 160,772;	1387. 46,6 som.	
1317. 1,98 kyn.	0,6446; 4,595;	1388. 1005,1 som.	
	2 nşi baqana;		

Qaraqalpaqşa-orysşa terminler dizimi.

Ajnaldyruv — превращение	Ijmek syzyq — кривая линия
Ajyma — разница	Forma — форма
Aluv — вычитание	Esaplav — вычисление
Alm san — знаменатель	Klas — класс
Alpıuvşy — вычитаемое	Kemisligi menep — с недостатком
Apıqlıq repen — с точностью	Kөbejtindi — произведение
Aralas san — смешанное число	Kөbejer — сомножитель
Artıq menep — с избытком	Kөbejtyvşı — множитель
Azajıvşy — уменьшаемое	Kөbejyvşı — множимое
Bet — поверхность	Qaram — объем
Bijiklik — высота	Kөpmıjeşli — многоугольный
Birlik — единица	Majdalav — раздробление
Belim san — числитель	Majdan — площадь
Tijindi — частное	Masştav — масштаб
Belinıvşı — делимое	Nomerlev — нумерация
Belyv — деление	Onıy belşek — десятичная дробь
Belyvşı — делитель	Onıy sanav sistemasy — десятичная система счисления
Belşek — дробь	Onıyq — десяток
Belşekli san — дробное число	Orta arifmetikalik san — среднее арифметическое
Belşekti qysqartıv — сокращение дроби	Parallel — параллель
Nadırgıy belşek — неправильная дробь	Perimetr — периметр
Şajılma — развертка	Pışın — фигура
Şaq — грань	Protsent esaplav — процентное счисление
Şyzlik — сотня	Bytın san — целое число
Doqal mıjeş — тупой угол	San — число
Dengelek — круг	Salıstırma — сравнение
Dırgıy belşek — правильная дробь	Syjr mıjeş — острый угол
En — ширина	Sıfr — цифра
Ərvajıy belşek — обыкновенная дробь	Sıpyq syzyq — ломаная линия

Ѕъзьѣ — линия
Kvadrat detsimetr — квадратный
дециметр
Kvadrat metr — квадратный
метр
Kvadrat santimetr — квадратный
сантиметр
Ѕеѣув — решение
Тѣре — сторона
Perpendikulѣr — перпендикуляр
Tuvъtyjeѣlik — прямоугольник

Tuvъ хъзьѣ — прямая линия
Qabyqа — ребро
Qatar — разряд
Qosъndъ — сумма
Qosuv — сложение
Qosъluvъѣ — слагаемое
Ultan — основание
Uzъnlъѣ — длина
Uzъnlъѣ ѣlъevi — мера длины
Ules — доля
Uъtyjeѣlik — треугольник

MAZMUN.

Metr ölçvlerinin tablitsası	2
Bytin sanlar	3
Bytin sanlardə qosuv	18
Bytin sanlardə aluv	22
Bytin sanlardə көbejtyv	31
Bytin sanlardə bəlyv	41
Şalmaqtıñ sujьqlыqtıñ həm espe denelerdiñ metr ölçvleri . .	54
Өtkenlerdi təkrarlav	55
Sьzьqlar həm uzьnlыq ölçvleri	57
Tuvrьmyjeşliktiñ həm kvadrattıñ majdanь	59
Tuvrьmyjeş diagrammalar. Grafikler	66
Bəşekler	72
Bəşekler haqqında tysinik	72
Bəşektiñ bir neşe ese artuvь	79
Bəşektiñ bir neşe ese kemьvi	81
Bəşeklerdi majdalav həm qьsqartuv	83
Bəşeklerdi qosuv həm aluv	84
Bytinnen bəlikti tavuv	88
Bytindi onьq bəlikleri voььnşa tavuv	90
Onьq bəşeklerdi nomerlev	92
Onьq bəşeklerdiñ 10 ese, 100 ese taqь taqь artuvь həm ke- myvi	98
Onьq bəşekler көmegi menen ullь sanlardə qьsqartьp çazuv .	102
Onьq bəşeklerdi qosuv	104
Onьq bəşeklerdi aluv	106
Onьq bəşeklerdi көbejtyv	109
Onьq bəşeklerdi bəlyv	119
Өtken savaqlardə təkrarlav	136
Protsent esaplav. Protsent haqqında tysinik	141
Sannan bir həm bir neşe protsentь esaplav	144
Protsentleri voььnşa sannıñ өзін tavuv	147
Sandь ekinşi bir sannan protsent penen көsetyv	152
Protsent esaplavdıñ gьllən tyrlerine məseleler	158
Majdanlar həm qaramlar	162
Plan. Plan voььnşa majdandə ölçev	—
Tuvrьmyjeşli parallelepipedtiñ həm kubtıñ qaramь	164
Uşmyjeşliktiñ həm көpmьjeşliktiñ majdanь esaplav	169
Өtken savaqlardə təkrarlav	174
Çuvaplar	182

И. Богданов, Ш. Кантор, А. Корольков. СБОРНИК АРИФМЕТИЧЕСКИХ
ЗАДАЧ для школ малограмотных.

Перевод *Ирманова К.*

Государственное Учебно-Педагогическое издательство,
Москва, 1937 г.

Отв. редактор перевода *Сафиев Т. С.*

Техн. редактор *Козлов С.*

Корректор *Хамидулина С. А.*

Сдано в набор 25/I 1937 г. Подписано к печати 5/V 1937 г.

Формат 62×94/16. Тираж 12.000 экз.

Изд. листов 11³/₄. Бум. листов 5⁷/₈. Авт. листов 10,58.

64000 тип. знаков в бум. листе.

Бумага № 2 бумфабрики „Сокол“.

Индекс У.6.-н. Учгиз № 8481.

Цена без переплета 80 коп; переплет 30 коп.

Уполномоченный Главлита № Б-19101.

Заказ № 62.

17-я фабрика нац. книги ОГИЗ'а РСФСР треста „Полиграфкнига“
Москва, Шлюзовая наб. д. № 10.